

BRAZÍLIAI MAGYARSÁG
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT ,
1920-1941

DOKTORI ÉRTEKEZÉS
BATÓNÉ KACZÚR ÁGNES
SZEGED, 1989.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	2 - 8 oldal
KIVÁNDORLÁS-BEVÁNDORLÁS	9 -40 "
BRAZÍLIAI LEHETŐSÉGEK	
- A magyar beilleszkedés változatai	41 -43 "
- Élet a fazendán	43 -49 "
- Magyarság a brazíl városokban	49 -65 "
- Magyar földművesek brazíl földön	65 -83 "
- Magyar szervezetek és közösségi élet Brazíliában	84 -90 "
- A Magyar Köztársasági Kör	91 -96 "
- A magyar kormányzat által támogatott szervezeti élet São Paulóban - A "Brazíliai Magyar Segélyegylet"	96 -98 "
- Iskolaügy	98 -103 "
- Egyházszervezetek	103 -110 "
- Újságok	110 -118 "
- A befogadó országhoz való viszony	119 -122 "
- Brazília politikai élete és a magyarság	122 -129 "
- A baloldali magyarok kapcsolatai a brazíl munkásmozgalommal	129 -140 "
- Az "Estado Novo" és a brazíliai magyarság	140 -144 "
FELHASZNÁLT FORÁSOK ÉS IRODALOM	145 -149 "
JEGYZETEK	150 -162 "

BEVEZETÉS

Napjainkban igen sok magyar család tart számon határainkon kívülre, esetleg a tengeren túlra sodródott rokonokat. Néhányukról már csak a családi krónika tud, de vannak olyan le származottak is, akikkel élénk a kapcsolattartás. Ez attól is függ, hogy ki, mikor, hová került és milyen okból hagyta el házáját.

Latin-Amerikát tekintve a két világháború közötti időszak jelenti az odairányuló magyar kivándorlás nagy korszakát, amelynek során a trianoni Magyarországról és az elcsatolt magyar területekről családok ezrei kerültek a különböző latin-amerikai országokba, elsősorban Argentínába, Brazíliába, Uruguayba, de kisebb etnikai csoportok eljutottak és megtelepedtek Mexikóban, Paraguayban és Chilében is. Ha a századok mélyére visszatekintünk, igen sok magyar névvel találkozhatunk Dél-Amerika történelmében és a múlt század végén is tapasztalható kisebb méretű kivándorlás az említett országok némelyikébe, de ez nem jelentett tömegeket.¹ Csak az első világháború után vált létszámában is jelentőssé a Latin-Amerikában található magyarság.

A magyar kivándorlási irodalom elsősorban nemzetközi munkaügyi vagy szociológiai szempontból vizsgálja a jelenséget és elsősorban az Észak-Amerikába, Ausztráliába valamint Nyugat-Európába irányuló kivándorlással, migrációs folyamatokkal foglalkozik.² Az utóbbi években felélénkülő magyarságkutatás azonban egyre nagyobb lehetőségeket biztosít a Latin-Amerikába irányuló magyar kivándorlás és beilleszkedés megismeréséhez is. A két világháború közötti latin-amerikai magyar kivándorlás

érdemi feltárásával, a meglévő források elemzésével, az adatok tudományos feldolgozásával az 1970-es években kezdtek el foglalkozni egyetemünk, a József Attila Tudományegyetem Wittman Tibor körül csoportosuló latinamerikanista kutatói. Több éves kutatómunka után megszületett a latin-amerikai magyarság történetével foglalkozó első jelentős elemzés: Varga Ilona "Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között" c. kandidátusi értekezése, amely néhány fontosabb országra összpontosítva (Argentína, Brazília, Uruguay), az elbocsájtó ország kivándorláspolitikáját szem előtt tartva és elsősorban az itthon fellelhető levéltári forrásokra támaszkodva íródott meg. Az említett értekezés - felhasználva a kivándorlás történetével foglalkozó európai és hazai irodalmat - elhelyezi a magyar kivándorlási mozgalmakat az európai és tengerentúli migrációs folyamatokban, bemutatva azok egyedi vonásait is. Adattal és észrevételeivel támpontokat nyújtott témám feldolgozásához.

x

Dolgozatom témája: Brazíliai magyarok a két világháború között. Választásomat az indokolja, hogy a Latin-Amerikában élő - kissé szem elől tévesztett - magyarság története megérett az országonkénti feltárássra. Brazília volt a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb bevándoroltató országa, főleg az Amerikai Egyesült Államok bevándorlási kvótamegszorításai után. Igen nehéz pontos adatokhoz jutni, de becslések szerint mintegy százezernyi magyar élt és él a hatalmas, európanyi te-

rületű államban, amelyben az a mondás járja, hogy "Az Isten nagy, de az erdő még nagyobb!"

Milyen okok készítették a főként paraszti csoportokat, de városi rétegeket is, hogy szakítsanak régi életükkel, miért vállalták a kockázatos és hosszú tengeri hajóutat, amelynek végcélja egy idegen ország volt, ismeretlen létfeltételekkel? Hogyan próbálnak meg beilleszkedni és boldogulni Brazília különböző területein, amelyek többnyire egymástól és a hazaitól is annyira eltérő lehetőségeket nyújtottak? Hogyan módosultak a brazíliai magyarság megélhetési viszonyai, szokásai és hogyan alakultak ki új szokások, új értéknormák? Milyen közösségi szerveződések formálódtak az évek során és az elbocsájtó ország hogyan próbált meg hatni a határaitól ilyen távolra került magyarok ezreire, akiknek jelentős hányada nem is magyar állampolgárként kényszerült szülőföldje elhagyására? Hogyan viszonyult a befogadó ország magyarjaihoz és hogyan ők, az új hazához? Ezek azok az alapvető kérdések, amelyekre választ keresek dolgozatomban.

Néhány szót először is a felhasznált forrásokról és irodalomról. Igen nehéz itthonról kutatni egy távoli ország történelmét, még akkor is, ha magyarsággal kapcsolatos az adott téma. Az Országos Széchényi Könyvtárban sajnos csak töredékesen, hiányosan található meg a latin-amerikai magyar sajtónak e korszakra vonatkozó része. Szerencsére a második világháború utáni anyag már jóval gazdagabb és mostmár a zárolt kiadványok is hozzáférhetőbbek.

Az Országos Levéltár iratanyaga a brazíliai magyarságra vonatkozóan elsősorban minőségileg értékes. A külügyi és sajtólevéltári anyag igen pontos és megbízható adatokkal szolgál, bár a legfontosabb iratok, a brazíliai magyar konzuli és követi jelentések, okmányok a háború folyamán és utána nagyrészt megsemmisültek. Közvetetten viszont jól felhasználható az argentinai magyar konzulátus majd követség iratanyaga, amely gyakran említ brazíliai vonatkozású adatokat. A Sajtó Levéltár könyvmegosai és latin-amerikai vonatkozású gyűjteményei szintén fontos adalékokkal szolgálnak, főként a brazil belpolitikai élet és a kintélő magyarok kapcsolatáról.

Különösen értékes forrást jelentettek a Párttörténeti Intézet Levéltárának a brazíliai magyar baloldali emigrációra vonatkozó iratai. Itt megtaláltam sok olyan konzuli és követi jelentést, amelyek pontos nevekkal, adatokkal segítették a részletesebb kép kialakítását. Ezek az iratok nagyon jól kiegészítik, pontosítják és alátámasztják azoknak az 1945 után hazatért politikai emigránsoknak a visszaemlékezéseit, akiknek többsége 1920 után, Bécsen és Párizson keresztül került Brazíliába, és akiknek az elbeszélései bepillantást engednek a 30-as évek brazíliai munkásmozgalmának történetébe is. Ennek a résztémának a feldolgozásához fontos adalékokkal szolgált még Bognár Ferenc és Skallák Illés könyvalakban is megjelent visszaemlékezése.

Forrásaimnak tekintem azokat az anyagokat is amelyekhez személyes kapcsolatfelvétellel és levelezés útján jutottam. Közülük is kiemelendően értékes dr. Boglár Lajos,

volt são pauloi konzul kéziratoss, kiadatlan könyve, amelyet 1943. decemberében fejezett be, és amelyet Magyar Lajos néven kívánt közreadni. Könyvét "...a küzdelmes brazíliai magyar kivándorló élet ismeretlen katonájának" ajánlotta és ezt a brazíliai magyarság életéről szóló összefoglaló munkát a hazai olvasóközönségnek szánta.³ A kézirat gazdag tény- és fényképanyagával a Külügyminisztériumhoz került, ahonnan 1946. február 12-i dátummal, "Hertelendy" aláírással küldték vissza a Boglár-családhoz. Köszönettel tartozom dr. Boglár Lajos néprajzkutatónak, hogy a rendelkezésemre bocsátotta ezt a témám szempontjából elsőrangú forrást. A volt konzul másfél évtizeden keresztül közvetlen tanúja és alakítója volt a magyar koloniális életnek São Paulo államban, ezért adatait, megfigyeléseit pontosnak fogadjuk el. Ugyanúgy, mint Szelecz Arnold bencés atya adatait is, amelyeket "A brazíliai magyarság évkönyve 1934"-ben valamint a "Pannonhalmi Szemle" 1931/41-es évek számaiban tett közzé.⁴ Forrásaim ezen csoportjába tartozik még az 1938-ban, a Magyarok II. Világkongresszusára összeállított könyv, a "Brazíliai Magyarok" is. Ami az utóbb felsorolt anyagokban közös vonás: a brazíliai magyarság kolóniális életével kapcsolatos észrevételek és megfigyelések "hivatalos", a nemzeti-kurzusnak megfelelő értékelése. Jellemzőek a hazafias szellemű megfogalmazások, a magyarok magyar voltának tudatosítására való törekvés, a Horthy-Magyarország felé pedig annak bizonygatása, hogy ezt a célt sikerült is elérni. Ezért bizonyos kolóniabeli jelenségekre jobban odafigyelnek, sok fontos tény azonban igyekszenek mellékesnek feltüntetni.

Személyes, itthon szerzett élményeim közé tartozik az a riport, amelyet Boglár Ferencné, Szentpétery Klárával készítettem. A nyolcvanas esztendeit élő, még ma is élénk, örökké pedagógus Klári néni 1936-ban került Brazíliába a Julián Iskolaegylet megbízásából és az ottani magyar iskolák és közösségi élet utóvirágzásának volt hiteles tanúja.

Értékes adatokhoz és könyvekhez jutottam levelezés útján a ma is kint élő dr. Kögl Szeverin bencés atya jóvoltából, aki ugyan csak 1948 után érkezett Brazíliába, de maga is élénken érdeklődik a brazíliai magyarság múltja és jelene iránt. (A Könyves Kálmán Szabadegyetem alapítója és első rektora és a "Délamerikai Magyar Hírlap" volt munkatársa.) Külön köszönettel tartozom Szeverin atyának a "Délamerikai Magyar Hírlap" évkönyvsorozatáért, amely a brazíliai magyarság életének a második világháború alatti és utáni korszakát segíti majd feltárni, amellett, hogy érdekes visszatekintő-rendszerező tanulmányokat találtam bennük adott témámmal kapcsolatosan is.

Forrásismertetésemben végül azoknak az "utazók"-nak a műveiről kell szólnom, akiknek nyomtatásban megjelent munkáit közvetett forrásként használtam fel. Ezek az írók hosszabb-rövidebb időt töltöttek el Brazíliában, ezért nem is annyira adataik a fontosak, mint inkább a magyarság életével kapcsolatos észrevételeik, élményeik. Herberger Gyula az erdélyi magyar kivándorlás propagálója. Éles hangú vitába száll a korabeli magyar sajtóval, amely óva inti az erdélyi családokat a kivándorlástól. Herberger jószándékúnak tűnik, de elég kétes szerepet játszott a brazíliai magyar kivándorlás történetében, mivel erősen eltúlozta az ottani lehetőségeket és így sok magyar család került miatta

fazenda-nyomorúságra.

A békéscsabai újságíró, Mígend Dezső könyveiben igyekszik reális képet nyújtani a kintélők lehetőségeiről, "...mint a lefizethetetlen sajtó képviselője".⁵ Nem is titkolt célja lebeszélni a kivándorolni szándékozókat arról, hogy könnyelműen, csak a brazíliai nagy lehetőségekben és ígéretekben bízva vágjanak útnak. Már 1925-ben bizonygatja azt, - ami a hivatalos brazil politikának majd a 30-as évek közepétől lesz nyíltan törekvése - hogy "...Brazíliának csak tőkével rendelkező vállalkozókra és teljesen védtelen, igénytelen, a mostoha körülményekhez feltétlenül alkalmazkodó robotosokra van szüksége."⁶ Másik könyvében, amely tulajdonképpen kalandregény, a műfaj minden lehetőségét felhasználja a lebeszélésre, emberkereskedelemmel vádolva a kivándorlási ügynököket (némelyiküket nem is teljesen alaptalanul).⁷

Bangha Béla és Nyisztör Zoltán missziós dél-amerikai körútkjukról írtak könyvet és összefoglalták a brazíliai magyarság akkor már több mint tíz éves történetét.⁸ Részletesen beszámolnak a magyaroknak a viharos brazíl belpolitikai életben játszott szerepéről, a magyarságtudat alakulásáról és éles hangon kikelnek a baloldali emigráció "nemzetgyalázó" tevékenysége ellen. Sajátos szint visz leírásaikba az, hogy mindent "egyházi-vallási szemüvegen" keresztül értékelnek, és bemutatják Brazília, valamint az ottani magyarság vallási életét, kiemelve az egyházszervezeteknek a magyar kolóniában betöltött szerepét.

Békessy Imre és Sós Endre 1939-ben megjelent munkáikban már a magyar zsidóság lehetséges dél-amerikai kivándorlásával foglalkoznak, részletesen feltérképezve a korabeli brazíliai

lehetőségeket is.⁹

Az eddig felsorolt műveken kívül Miklós Elemér és Vér Andor "Magyarok Délamerikában" c. 1942-ben megjelent könyvét is igen jól tudtam hasznosítani. Ők csak összehasonlításuként, közvetetten írnak Brazíliáról, inkább a dél-amerikai magyar kolóniák életének összevetésével, a tényeken felülemelkedve tesznek általános észrevételeket.¹⁰

A felhasznált irodalomból Varga Ilona és Horváth Gyula tanulmányait emelném ki. Ez utóbbiak főként a brazíliai belpolitikai és gazdasági élet vonatkozásában voltak segítségemre. Anderle Ádám két átfogó történeti munkája pedig a brazil nemzettévalás-nemzettudat és a munkásmozgalom problémakörében segített eligazodni. Ezek az elemzések támpontokat nyújtottak ahhoz, hogy megpróbáljam megtalálni a brazíliai magyarok helyét a korszak ottani társadalmi fejlődésében.¹¹

Módszertanilag Puskás Julianna és Szántó Miklós munkáit tudtam hasznosítani, mivel az amerikai kivándorlás és szervezeti élet - a jelentős eltérések mellett - mutat hasonló vonásokat is az általam vizsgált brazíliai magyar kivándorlással és szervezeti élettel, beilleszkedéssel.

KIVÁNDORLÁS-BEVÁNDORLÁS

Több mint száz esztendő már az a társadalmi jelenség, amelyet "magyar kivándorlás"-nak nevez a szakirodalom. Ez a fogalom elsősorban mennyiségi jelleget hordoz, hiszen mint nagyobb embercsoportokkal kapcsolatos fogalmat használjuk. Az egyénnel - többnyire nőtlen férfiak - és családokkal kapcsolatban, akikből az elvándorló rajok összeállnak a "kivándorló" megjelölést szoktuk alkalmazni. Ez viszont egyfajta sajátos minőséget, megkülönböztetést jelent a szülőföldön maradókkal szemben. Ők azok, a kivándorlók, akik valamilyen oknál fogva kényszerből vagy nagy elhatározással, bizakodva útnak indulnak egy másik ország, ismeretlen tájak felé, a családok, felszámolva addigi életformájukat, pénzzé téve mindenüket, a nőtlenek jelentős része pedig a vándorbot kedvéért, a "világotjártság"-ért, a későbbi boldogulásért.

A befogadó ország határánál már ők az "idegenek", a bevándorlók, az új lehetőséget keresők, akiknek a létfeltételei szinte teljes mértékben ezen új haza által meghatározottak.

A kivándorlás három együtttható tényezője - az egyéni elhatározás, az elbocsájtás és befogadás történelmi korszakoként más és más. A Brazíliában élő magyarság, pontosabban a múlt század 80-as éveitől kezdve kisebb-nagyobb számban oda kikerülő magyarság különböző rétegekből összeálló vándorrajokból áll. Időszakonként és rétegenként mások és mások az elindító okok. Egyes csoportoknak nem is Brazília volt a végső uticéljuk. A különböző történelmi helyzetekben fogadtatásukat és beilleszkedésüket erő-

teljesen befolyásolta a mindenkori brazíl gazdasági, kül- és belpolitikai helyzet. Ebből következően ezek az időkben és rétegződésük szerint is jól elkülöníthető magyar csoportok egymástól eltérő módon viselkedtek a befogadó országgal szemben, másképpen fejezték ki kötődésüket a szülőföldhöz és Magyarországhoz, valamint annak politikai rendszeréhez. A különböző csoportok másként viszonyulnak saját etnikai közösségükhöz, szervezeteikhez.

Ezért a brazíliai magyarság történetének vizsgálatához - különös tekintettel majd a második világháború utáni időszakra - együttesen kell vizsgálni a történelmi helyzetet - elbocsájtó és befogadó országra vonatkozóan egyaránt - és az eltérő jellegű kivándorló csoportokat. Csak így alakíthatunk ki pontos és átfogó képet e távolba szakadt százezernyi magyar életéről.

I.

Az első világháború előtti brazíliai magyar kivándorlást - amely az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kivándorlási mozgalommal összevetve igen csekély volt létszámában - egyetlen gazdasági jellegű hullámnak vehetjük, különböző évekbeni elvándorlással.

Az első nagyobb magyar csoportok az 1880/90-es években érkeztek Brazíliába.¹² Még a rabszolgapfelszabadítás előtt, de főleg utána ugyanis a brazíl kormány megkönnyítette a bevándorlást a fazendeírok érdekében: a munkaerő-szükségletet behívott európai telepesek segítségével próbálta enyhíteni. "Az állam magára

vállalta az utazási költségeket, az ültetvényes földesúr kötelezte magát, hogy egy éven át fedezi a telepes költségeit, és családja eltartásához szükséges földet ad át neki."¹³ A nagyszámú német és olasz telepes mellett jónéhány magyar család is útnak indult. A kivándorlási propagandát már ekkor is a hajóstársasági ügynökök fejtették ki. Magyarországon a múlt század végén az egyik ilyen ismert hajóstársaság a LIGURE AMERICANA volt. Ennek ügynökei azt ígérték a magyaroknak, hogy "Délamerikában családonként 120 hold földet kapnak, felszerelést, az első termésig élelmet, fejőstehenet, aprójószágot - és talán még bábát is." ¹⁴

Így került ki akkoriban néhány száz győrmegyei, veszprémi és szabolcsmegyei család, de eredménnyel járták az ügynökök Szatmárt, Máramarost és Kárpátalját is. A megszedített és a valós lehetőségekben csalódott családok közül csak néhányan maradtak Brazíliában, pl. Rio Grande do Sul-ban, sokan továbbvándoroltak Argentínába vagy Északra, de számosan követelték viasszaszállításukat Magyarországra. 1890-ben indult meg a veszprémmegyei magyarok kivándorlása a délbrazíl államokba, ahol utódaikkal, még mint magyarokkal találkozott maga dr. Boglár Lajos is konzulsa-ga idején. A Rio Grande do Sul állambeli Jaguary kolónián mintegy 50 család élt. Volt egy egyesületük is, a Petőfi Sándor olvasókör. A santa catharinai Jaraguán és a vele szomszédos Garibaldin kb. 200 veszprémmegyei és 30 székesfehérvári család telepedett meg. Az adatok szerint rövid időn belül létrehozták iskolájukat és templomra is összeadogatták a pénzt. "...a brazíl hatóságok a kolónia különleges érdeméül emlegették, hogy ezek a magyarok taníttattak iskolájukban először portugál nyelvet,

azon tisztességből kiindulva, hogy amely ország kenyerét eszik, annak nyelvét is sajátítsák el." ¹⁵

A magyar telepesek maguk törték akaratuk alá a brazíl földet, változtatták termővé a volt őserdő helyét, hogy rizst, kukoricát és déligyümölcsöket termesszenek, állatot tenyésztenek. A telepekről többen vállaltak fazenda-munkát is, miközben az alapvető cél az újabb területek művelés alá vonása volt. Ezeknek a magyar családoknak a környező nagyobb létszámú osztrák-német bevándorlás miatt az elnémetesedés lett a sorsuk. Spontán szerveződő kis egyleti életük kizárólag az egymásra-magukrautaltság eredménye és elsősorban összejövetei és kulturális keretekben mozgott.

A két világháború közötti időszakban ezek a kis magyar csoportok már második generációjukat élték és területi elhelyezkedésük - a nagy magyar bevándorlási centrumtól, São Paulo államtól való távolságuk - miatt szervesen nem kapcsolódtak abba a brazíliai magyar közösségi életbe, amelyet a "nagy hullám" magyarsága alakított ki - nem utolsósorban a Horthy-rendszer fokozatosan tudatosabbá váló emigrációs politikája által is befolyásolva. Beolvadásukat elősegítette az első világháború is, mivel teljesen megszakította az érintkezési lehetőséget az anyaországgal, miközben a magyaroknak is ajánlatosabb volt származásukkal nem kérkedni.

1906 táján újabb magyar csoportok érkeztek Győr, Máramaros és Szatmár megyékből a Sorocabana és az Itauna vasútvonal mentén elterülő kévéfazendákra. Ebben az évben érdeklődik először a császári és királyi külügyminisztérium a Brazíliában élő magya-

rok és magyar telepek sorsa, adatai után. Boglár konzul beszámol egy akkori osztrák utazóról, aki szerint az ottani magyarok szorgalmasak, takarékosak. Legfőbb törekvésük az, hogy minél előbb összegyűjtsenek 1500-2000 koronát, hogy majd Magyarországra visszatérve elérhessék eszményképüket: a saját földön való gazdálkodást.¹⁶ Ebből is kitűnik, hogy ezek a csoportok szegény-paraszti származásúak, és csak azért vállalták az időlegesnek szánt idegen életfeltételeket, hogy hazatérésükhöz, otthoni újrakezdésükhöz anyagi alapokat teremtsenek. Ezért tudatosan törekedtek magyarságuk megtartására: bibliát, olvasókönyvet, magyar újságot kértek az utazótól és aziránt érdeklődtek, hogy miként lehetne felnőtt fiaikat Magyarországra küldeni, otthoni szakképesítés megszerzésére.

São Paulo államban is éltek magyarok, már az első világháború előtt is. 1912-ben az egyik európai pénzintézet ki szeretne volna építeni az átutalási ügyleteket a magyar kolónia körében és ezért a monarchia alattvalóinak lélekszáma érdekelte őket. Az akkori osztrák konzulátus válasza szerint São Paulo államban az osztrák-magyar honosok száma 45 ezer lélek és ennek a fele volt magyar.

Elmondható tehát, hogy az első világháború előtti magyar kivándorlás Brazíliába nem volt jelentős és elsősorban szociális okokra vezethető vissza. Ha megnézzük ennek az időszaknak az európai kivándorlásra vonatkozó adatait, szembeötlő, hogy a fő irány elsősorban az Amerikai Egyesült Államok, amely ekkor még szinte korlátok nélkül befogadta a boldogulást kereső európaiakat. Az 1891-1900-as időszakban a közel 6,5 millió európai kivándorlónak mindössze 11%-a, az 1901-1910 közötti 11,6 millió-

nak a 13%-a, az 1911-14-es időszakban Európából kivándorolt 5,8 millió főnek pedig csak a 10,2%-a választotta uticéljának Brazíliát és ebből csak töredéket jelent a magyar területekről történő kivándorlás.¹⁷ Az elvándorlás legfőbb indítéka a jobb életfeltételek keresése, az anyagi erőgyűjtés és ez egybeesett Brazília munkaerőszükségletével, amely a munkaigényes mezőgazdasági termelési ágazatok felfutásával, valamint a rabszolgaság elavultságának felszínre kerülésével vált egyre nyilvánvalóbbá. A magyar kormányzat - több más európai országhoz hasonlóan - már ekkor sem nézte jó szemmel ezt a típusú, szerződéses munkavállalással történő, szubvencionált kivándoroltatást a brazil civilizálatlan körülmények miatt. Az árútermelésbe bekapcsolódó ültetvényes nagybirtok ugyanis "...a régi (sokszor ősi) technikát és termelési tapasztalatot használta fel, és megkötötte a munkaerőt."¹⁸ A magyar területekről kivándoroltak legnagyobb része pedig ezekre az ültetvényekre került és a legtöbbjük személyi szabadságában is korlátozott peon-helyzetűvé vált. Ennek alapvető oka az, hogy a magyar földbirtokviszonyok megoldatlansága miatt kivándorolni kényszerült paraszti csoportok a befogadó ország akkori munkaerőigénye és technikai fejlettségi fokai miatt elsősorban az ültetvényes latifundiumokon találtak megélhetést, és a brazil államok is elsősorban az ezt a célt szolgáló bevándoroltatást támogatták. Mivel komoly szociális-gazdasági intézkedés nem történt a kivándorlók visszatartására, csak az első világháború kitörése jelentkezett korlátozó tényezőként.

II.

Az első világháború sok szempontból jelent határvonalat a kivándorlást illetően. Az 1919/20 és 1945 közötti nagy hullám már más típusú volt az előzőekben tárgyalt időszak kivándorlásával összevetve. Többféle indító okkal találkozhatunk, mások és sokfélék a célok, a beilleszkedési lehetőségek, ahány kirajzó csoport annyféléképpen viszonyulnak a szülőföldhöz és Magyarországhoz (pl. az elcsatolt magyar területek kivándorlói). Ebben az időszakban változnak az európai migráció feltételei, megváltozik az európai kivándorlás - és vele az ebbe a folyamatba szervesen illeszkedő magyar kivándorlás - iránya is. A ki-mozdító okok között megjelenik a politikai meggyőződés és kényszer, kialakulnak a nyugat-európai emigrációs központok, első-sorban Bécs és Párizs, ahol jól szervezetten egyengetik a tengerentúltra jutást a politikai okokból távozni kényszerültek számára. Az utirány azonban megváltozott: a legnagyobb befogadó ország, az Amerikai Egyesült Államok gyakorlatilag lezárta kapuit. Az utolsó békeévben még 119159 magyar, 1920-ban pedig már csak 2000 vándorolhatott ki a hőn áhított "lehetőségek országába". Ennek okai Szántó Miklós szerint: a háború idején az új bevándorlók lojalitásában tapasztalt elbizonytalanodás, a háború végén az európai forradalmasodástól és annak eszméitől való félelem, majd a háborús konjunktúra végével, a békeidőkre való átállás gazdasági nehézségei miatti válság voltak.¹⁹ Ezeknek a következményei lettek az első kvótatörvények (1921), majd a további megszorítások. (Ez nemcsak mennyiségi korlátozásként érintette az Amerikába igyekvő, többnyire már onnan megküldött

hajójeggyel rendelkező, magyarországi kivándorolni szándékozókat és az elcsatolt területi magyarságot, hanem minőségileg is: ugyanis az amerikai nacionalista álláspont változtatni kívánt a különböző népelemek közötti arányon, s így a nemkívánatos kategóriába kerültek a kelet-európaiakkal együtt a magyarok, az olaszok és a zsidók is.)

; Ennek következtében az 1920-as évek közepén már igen sokan választják Kanadát uticélnak, de emellett igen megnőtt a dél-amerikai országok, Argentína, Uruguay és Brazília jelentősége is.

A brazíliai bevándorlás igazi nagy résztvevői a portugálok, olaszok, németek és spanyolok, valamint a japánok voltak. Ennek a befogadó ország szempontjából a gazdasági mellett vannak nyelvi és klimatikus okai is, az elbocsájtó országok - főképpen Németország és Japán - esetében pedig igen tudatos kolonizációs programról volt szó. Szinte minden forrás külön is kiemeli a brazíliai német és japán telepeket, mint sajátosan magukbázárkózó és ezért az asszimilációnak igen eredményesen ellenálló példákat.

A magyar bevándorlás Brazíliába a két világháború között igen összetett jelenség. A kikerült magyarok nagyobb része ugyanis a trianoni békefeltételeknek megfelelően elcsatolt, többnyire egy tömbben magyar nemzetiségű területről került Brazíliába. Ezeknek a magyar családoknak a többsége a háború után Brazília által felújított hagyományos bevándoroltatás útján, a befogadó ország különböző államai által támogatva vándorolt az új hazába. Ennél a csoportnál szinte kizárólagosan a szegényparaszti elem a döntő. A másik csoport ténylegesen magyar állampolgárságú,

létszámában jóval kisebb és benne a parasztszaládok mellett - akiknél a jobb megélhetési vágy, tehát szociális okok dominálnak - már találunk városiakat, szervezett munkásokat, értelmiségieket is. Az ő kivándorlásukban már politikai tényezők is közrejátszottak.

A két világháború közötti magyar bevándorlás és bevándoroltak történetét időben három szakaszra oszthatjuk:

I. 1920-tól 1927-ig

II. 1927-től 1934-ig

III. 1934-től 1941-ig.

Az első szakasz bevándorlóit a magyarországi politikai emigránsok (városiak, munkások, iparosok) valamint a főként az amerikai kvótamegszorítások miatt idekényszerült és ügynökök által idecsábított, többnyire elcsatolt területi magyar parasztszaládok csoportjai alkotják. Ez az az időszak, amelyben a megérkezési sokk után a magyarok kipróbálják a brazíliai lehetőségeket, azok közül az egyiket felhasználva igyekeznek boldogulni. A többség egy időre belekényszerül a fazenda-lét nyomorúságos viszonyaiba, majd onnét kitörve a városokba vagy telepekre vándorol. Ez az időszak a spontán egyleti szerveződés ideje és csírájában már megjelenik a későbbi, összefogottabb etnikai-közösségi élet iránti igény. Forrásaim alapján igazolható, hogy 1927-ig, a magyar külképviseletek felállításáig a létszámában legnagyobb são pauloi kolónia életében igen erőteljes a polgári demokratikus ill. a baloldali politikai emigráció hatása.

A második szakasz a bevándorlók újabb csoportjait hozza. Ebben az időszakban egyre erőteljesebben érezteti hatását a

Horthy-Magyarország emigrációs politikája a felállított képviselőn és konzulátusokon keresztül, a korábbi egyesületi élet befolyásolásával, az iskolák, egyházszervezetek támogatásával. Forrásaim ezt az időszakot jelölik meg a közösségi élet nagy erőpróbájaként: gazdasági válság, 1930-as és 1932-es belpolitikai események. A főként a városokban érezhető válság átmenetileg igen megnehezíti az ottélő magyarság boldogulását, de a politikai fordulat meghozza a gazdasági változások feltételeit is. A magyar közösségi élet tehát ténylegesen megalapozódik, szervezeti keretek közé kerül - nem utolsó sorban az óhazából érkező hazafias eszmei és anyagi támogatásnak köszönhetően, amelynek nem is titkolt célja a Horthy-rendszer revíziós politikájának támogató táborát szélesíteni.

A következő időszak a Vargas-i politika kiteljesedésének korszaka, amely teljesen új feltételrendszert teremtett a magyar etnikum számára is. Getulio Vargas hatalomra kerülése, a brazíliai gazdaság új alapokra helyezésének megindulása a beilleszkedés és boldogulás nagyobb lehetőségeit biztosítja az iparban és a mezőgazdaságban is. A gazdasági és nemzeti integráció programja magával hozta a beolvasztási tendenciákat, bizonyos minőségi bevándoroltatásra törekvő bevándorlási korlátozásokat, tehát azt, hogy a brazíliai államok a gazdasági céljaiknak legmegfelelőbb munkaerők betelepülését támogatják és ehhez a kivándoroltató államokkal konkrét szerződések megkötését tartják célravezetőnek. Ekkor merült fel határozottan egy nagyobb méretű magyar telepítési akció terve. A brazíl fél ugyanis azt hangsúlyozta Magyarország felé, hogy az új életkezdéshez elegendő tőkével rendelkező, elsősorban mezőgazdaságban járatos

telepésekre van szüksége. Ezzel kapcsolatban magyar részről az a vélemény alakult ki, hogy "...akinek pénze van az útját fizetni és egy évig kereset nélkül élni, azt otthon kell telepíteni. Érdeke a dél-amerikai államoknak a kolonizáció, nem pedig nekünk. Államilag nem szabad kolonizációs akciókat kezdeni." ²⁰

A brazíliai magyarság tárgyalt időszakbeli életét két erőteljes hatás befolyásolja: egyrészt a nemzetközi háborús készülődések - a hivatalos magyar politika részéről az utolsó próbálkozások a revíziós szellem ébrentartására, a magyarságtudatot igyekezve az előbbi céllal összekötni - másrészt a brazílosítási törekvések az új haza oldaláról, amelyek a magyar közösségi életet is erőteljesen korlátozzák - nem utolsósorban külpolitikai okokra hivatkozva. (1938-tól látnak napvilágot az idegen nemzetiségűekre vonatkozó legfontosabb megszorítások.) 1941. december 6-án pedig - szinte jelképesen - lezajlik az utolsó nagy közösségi esemény, a Kormányzó nevenapjára szervezett Miklósnapi bál, amelyet már a következő napokban a magyar külképviseletek bezáratása követett az Amerikai Egyesült Államok hadbalépése miatt.

A brazíliai magyarság második világháború alatti és utáni története - amely ugyancsak több periódusra osztható - egészen más nemzetközi, ó- és újhazai viszonyok által meghatározott, tehát haza- és újabb bevándorló csoportjai miatt is külön elemzést igényel.

A fentebb említett korszakolás rövid elemzéséhez néhány fontos megjegyzés még hozzáfűzendő.

1. A bevándorlás mindvégig folyamatos, csak létszámában vannak jelentős eltérések.
2. A később megérkező bevándorló csoportok lehetőségeit, beilleszkedését befolyásolhatják a már kintélő magyarok.
3. Az életmódváltás (fazenda - város - telepek) a kolóniákon belüli migrációt is jelent és a 20-as években, de a gazdasági válság után is szinte folyamatosan megfigyelhető.
4. Ha létszámában nem is volt számottevő, meg kell említeni egy kisebb méretű vissza- és továbbvándorlást is.

Dolgozatomban a brazíliai magyarság történetének elemzésekor elsősorban São Paulo állam magyarjaira, a létszámában és szervezettségében is legerősebb magyar közösségre koncentrálok. A bevándoroltak csoportjai ugyanis az óriási területen - Boglár konzul adatai szerint - mintegy 175 helyre szóródtak szét. A nagyobb magyar közösségektől messzire sodródott kis csoportok a vegyes etnikai közeg, majd a beolvasztási törekvések miatt erőteljesebben ki voltak téve az asszimiláció lehetőségének. Számukra talán az egyetlen kapcsolatot jelentették a brazíliai magyar újságok és az évente - jó esetben két-három alkalommal - lakhelyeiket felkereső lelkipásztorok.

x

Záró korszakhatárnak tehát 1941-et jelöltem meg. Ahhoz, hogy fölmérhessük mekkora csapást jelentett a "nagy generáció" közösségi életére a kitörő háború, álljon itt egy idézet 1950-ből.

"A második évtized virágzó egyesületi életét egyik napról

a másokra megfojtotta a háborús világ kivételes intézkedése, amelynek értelmében idegen egyesületek nem működhettek, idegen nyelvű nyomtatványok kiadása tilos volt, nyilvános helyen tilos volt idegen nyelven beszélni, stb. Csak a vallásos egyesületek tudtak kitartani a nehéz időkben, de nem egy helyen azok működése elé is igen sok akadály gördült."²¹

Ez a kép azonban egyoldalú lenne, ha nem említenénk meg a brazíliai Szabad Magyar Mozgalom szárnypróbálgatásait, amely a Károlyi Mihály-féle "Új Demokratikus Magyarország" felhíváshoz csatlakozva, a "Hungria Libre de Mexico" munkáját figyelemmel kísérve próbált kibontakozni 1941 után a demokratikus, antifasiszta és baloldali érzelmű magyarok között. Ez a mozgalom, amely Brazíliában csak a háború után kerülhetett szervezeti keretek közé (Uniao Hungara de São Paulo) még akkor is jelentős a brazíliai magyarság történetében, ha a külföld magyarságának antifasiszta frontban való egyesülése nem jött létre és az amerikai kontinens 1-1,5 milliós magyarságát sem sikerült összefogni. ²²

III.

A két világháború közötti brazíliai magyar kivándorlás okait elemezve hazafias-nemzeti ^{szemléletű} forrásaim első helyen említik a nagy sérelmet. "A Brazíliába való kivándorlás a világháború után onnan történt tömegesebben, ahol az úgynevezett legyőzöttek éltek. Ebben a tekintetben különleges szerep jutott az Anyaföldtől elcsatolt magyar országrészeknek... A kivándorlás oka? Akármelyik magyar rávágja erre a kérdésre: Trianon!"²³

Egy másik megközelítés már több szempontot vesz figyelembe: a veszített háború teljesen kimerítette az országot, a területi elcsatolások, a frontról visszaözlők polgári elhelyezkedésének súlyos problémája, a forradalmak megrázkódtatásai, a békés termelésre való áttéréssel járó gazdasági válság nagyon sok embernek az egzisztenciáját ingatta meg. Az elcsatolt területeken még a faji üldözésnek kitett és fajiságuk miatt elnyomatást szenvedő magyarok indultak el az észak-amerikai megszorítások miatt a Dél-Keresztjének országaiba. Ezekben az időkben már szinte kizárólag Brazíliára, Argentínára és Uruguayra korlátozódott a magyar bevándorlás.²⁴ Ez a felsorolás már majdnem egészen teljes, de éppen a legfontosabb tényezőt nem említi: a hazai földbirtokviszonyok változatlanságát, a nagybirtokrendszer további uralmát és ezzel az egymásra torlódtott társadalmi-gazdasági problémák egész fűzérét, amellyel a két forradalom külső segédlettel történt leverése után a Horthy-rendszer képtelen volt szembenézni.

Tény, hogy a felhalmozódott társadalmi feszültségek levezetésére európa perifériális országaiban szinte egyidőben vetődött fel a kivándoroltatás (vagy a kivándorolni-engedés) gondolata. A forradalmi mozgalmak, a háború alatt szétzilált gazdaságok, a hatalmas munkaerőfelesleg arra ösztönözték az érdekelt kormányokat, hogy valamilyen egyezményes, szervezett formát találjanak a kivándorlásnak, amellyel enyhíteni lehetne a gondokon. Először 1921-ben Rómában ült össze ilyen céllal egy tanácskozás, majd a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1924-es római értekezlete foglalkozott a ki- és bevándorlást érintő fontosabb kérdésekkel. Ezek voltak az első próbálkozások a

munkaerőpiac kiegyensúlyozására.

Ezzel a kezdeményezéssel estek egyidőbe az amerikai bevándorlási korlátozások és a dél-amerikai államok, köztük Brazília által felkínált bevándorlási lehetőségek. Fontos azonban leszögezni, hogy az ezen országokba - csakúgy, mint Kanadába - bevándoroltak egy része csak ideiglenesnek tekintette letelepedését arra számítva, hogy onnan könnyebb lesz bejutni az Amerikai Egyesült Államokba.

Brazília néhány állama 1922-től nyíltan támogatta az európai munkástoborzást (pl. Parana, São Paulo, Rio Grande do Sul). A hajóstársasági ügynökök eljutottak az elcsatolt területekre és Magyarországra is. A Romániához került területeken már 1919 tavaszán felvetődik a kivándorlás gondolata Kaliforniába, de a pénztelenség és az észak-amerikai szigorított bevándorlás a tervet felborította - írja Herberger Gyula a Hunyad megyei Sztrigy-szentgyörgyön lakó néhány magyar családdal kapcsolatban.²⁵

Ekkor érkezett meg az az információ, amely az előnyös feltételű brazíliai bevándorlásról tudósított. Az akkori erdélyi magyar sajtó ugyanis igen meleg hangon ismertetette az ottani lehetőségeket, a "jövő országa"-ként beállítva Brazíliát. (Brassói Lapok - 1921. december 23.) Herberger Gyula könyvében részletesen ismerteti a Brazíliában általános kolonizációs feltételeket: minden bevándorló kap 25 **ha** (47 k.hold) földet. Azon egy kőből épített, cseréppel fedett lakóházat. Egy fél esztendőre, míg az első termés jelentkezik ellátást pénzben vagy természetben. Vetőmagot, csemetéket ingyen. Minden kolónia vezetősége mellett egy gazdasági instruktor dolgozik. Kolóniánként különböző mezőgazdasági gépeket ad és már 30 gyermek után iskolát

állít fel az állam. Házat, földet, gazdasági eszközöket 10-12 év alatt kell letörleszteni a termés 1/5-ével vagy ennek megfelelő pénzértékkel.²⁶ Ennek a csábító lehetőségnek tényleg nehezen lehetett ellenállni, főleg, ha a kisebbségi létbe taszított parasztcsaládok kivándorlási törekvései elé egyik utódállam sem gördített akadályt. Mindemellett "...Herberger írásában csak annyi a valótlan, hogy az előbbihez hasonló kedvezményeket csak brazíl telepéseknek szokott adni az állam, vagy olyanoknak, akikkel a kormány külön, hivatalosan megállapodik."²⁷

Természetesen az "igaz-magyar-nemzeti érzelmű" magyarországi és erdélyi sajtó tiltakozott a Herbergeréhez hasonló lehetőségekkel kecsegtető ügynöki csábítgatások ellen, de ennek még Magyarországon sem volt foganatja. Pedig éles hangon kikeltek a magyar paraszti kivándorlás ellen az erdélyi magyar földbirtokosok is. Herberger merész hangon vitába is szállt velük, azal vádolva őket, hogy a nemzeti jelszavak mögött önös érdekeik húzódnak meg és inkább elnéznék a magyar parasztok kisemmizését, szolgai sínylődését, minthogy egy idegen országban boldogulni engedjék őket.

A több oldalról támadott könyvíró védelmére csak annyit, hogy ő a racionálisabb megoldást propagálja: az egy helyről származó magyar családok egy kolónián való letelepedését (német és olasz példákra utalva), amely gondolat rövid időre a 30-as évek hivatalos magyar kivándoroltatással foglalkozó politikusainak is ideája lesz, miután évekig hiába próbáltak gátat vetni az illegális egyéni kivándorlásnak. (Igaz, hogy megvalósítására nem törekedtek és kellő anyagi eszközök hiányában a telepítési program hamar lekerült a napirendről.)

Nagy számban keltek útra tehát azok a kis- és szegényparaszti családok - többségében az elcsatolt területekről - akik földet és biztosabb megélhetést kerestek. Ezek a családok saját bőrükön tapasztalták a gazdasági nacionalizmus jegyében született intézkedéseket, amelyek őket lehetőségeikben és nemzeti érzéseikben is sértették. Romániából például jónéhány ipari munkás is vándorlásra kényszerült, mivel a többi nemzetiségű rovására elrendelték, hogy az ipari üzemekben 25%-ban román nemzetiségű munkásokat kell alkalmazni.²⁸

Magyarországról a paraszti családok mellett igen sok iparos, gyári munkás és értelmiségi is a kivándorlás mellett döntött, egyrészt állás hiányában, másrészt politikai okból kényszerítve.

Dr. Boglár Lajos másfél évtizedes tapasztalatait egy felmérésbe rögzítve, térképet is mellékelve feltünteti azokat a területeket, ahonnan a magyarság az adott időszakban kivándorolt. A legtöbben Arad megyéből, Magyar-Pécska környékéről, a Bácskából, Zenta, Zombor környékéről és Szatmár megyéből vándoroltak ki. Kisebb csoportokban érkeztek Sopronból, Moson megyéből, Biharból, Szlavóniából Varasd, Eszék és Zimony környékéről, Budapestről, Baranya megyéből, a horvát határszélekről, a Székelyföldről - Csik, Háromszék és Marosvásárhely környékéről, Győr megyéből, a Csallóközből, Veszprém megyéből, a bánáti Délvidékről Temesvár, Pancsova és Lugos környékiek, Kárpátaljáról, Máramaros megyéből és néhányan Kassa környékéről.²⁹ (Függelék I.)

Mivel ezt a típusú ügynöki kivándorlást tiltották nem csak az európai törvények, hanem a magyar hatóságok is, a hivatalos

magyar és brazíl statisztikákban igen pontatlanok az adatok a létszámot illetően. A nagyságrendet azért mutathatja, hogy egyes források szerint 1923/27 között volt a magyar bevándorlás csúcsidőszaka, amikor havonta átlag 400-500 magyar érkezett a különböző brazíliai kikötőkbe.³⁰

A Horthy-Magyarország egymást váltó kormányai a 20-as évek bel- és külpolitikai fejleményei mellett is kénytelenek figyelni az elég jelentős kivándorlásra. A még 1903-ban létrehozott, majd 1909-ben átszervezett Kivándorlási Tanács - amely közvetlenül a belügyminiszter munkáját segítő tanácsadó szervként működött - munkája igencsak megszorodott. Ennek a hivatalnak a feladatkörébe tartozott a kivándorlás lehetőség szerinti ellenőrzése. Adataik azt mutatják, hogy 1921/29 között összesen 47254-en vándoroltak ki Magyarország területéről és ebből összesen 3532-en Dél-Amerikába.³¹ Az ezzel egy időben jelzett brazíl felmérések alapján a magyar külképviselet pedig már 65-70 ezer magyarral számolt, csak Brazília területén. A két számadat közötti eltérés jól mutatja a számontartás nehézségeit az illegális úton történő kivándorlás, valamint az állampolgárság és származás egybe nem esése miatt. Még akkor is, ha ebbe a létszámba már beleértették a korábban Brazíliába került magyarokat is.

A kivándorlás szorgalmazói és haszonélvezői a hajóstársaságok igyekeztek a magyar kormányzatnál is megszerezni a működési engedélyt. A pontosabb ellenőrzés lehetőségében bízva a Kivándorlási Tanács 1930-ban már 12 engedélyezett hajóstársaságot tartott nyilván, akik a létrehozott Kivándorlási Alap pénz-

tárába jelentős összegeket fizettek be. Aki nem ezen hajóstársaságok valamelyikétől származó jeggyel próbált kivándorolni, azt ebben megakadályozták. Rendelet született arról is, hogy aki érvényes hajójeggyel nem rendelkezik, azt a határon fel kell tartóztatni. Egyébként a működési engedélyhez jutott hajóstársaságok magyar kivándorlókat szállító járatait az ellátás, egészségügyi körülmények szempontjából rendszeresen ellenőrizték (ha nem is kizárólag a kivándorlók érdekeit nézve, mint inkább a borsos bírságokért).³² Egyidejűleg értesítették a már kintélő magyarokat, hogy családtagjaiknak, ismerőseiknek segítve csak az engedélyezett társaságoktól vásároljanak hajójegyet.

Miközben tehát folyamatos volt az ügynöki csábítás a szomszéd magyar területeken és a határokon belül is, az előbbi volt, ami jobban foglalkoztatta a magyar kormányzatot és igyekezett elérni, hogy a közvélemény figyelmét is erre terelje. A központi magyar sajtó 1924/25-ben a revíziós propaganda érdekében cikkek sorában számolt be a "romániai emberkereskedelemről", arról, hogy a hajóstársaságok tömeges kivándorlásra csábítják a megszállott területek magyar lakosságát. Céljuk az volt, hogy az érintett országok kormányaira rábizonyítsák a nemzetközi és hazai közvélemény előtt a kényszerkivándoroltatás vádját. Igen erőteljesen aggasztotta a kormányzatot az esetleges nemzetiségi arányeltolódás és mindenekelőtt ezt is felhasználták a Magyarországra vonatkozó döntések igazságtalanságának alátámasztására. Ezzel egyidőben a már létező brazíliai "Délamerikai Magyar Hírlap" fáradozott azon, hogy sokakat lebeszéljen a kivándorlás-

ról és arról, hogy fazendára menjenek. Migend Dezső brazil utazására is ekkor került sor, am~~i~~után cikksorozatban, utibeszámolóban és regényben írta le a kikerültek nehézségeit, azt, hogy igen sokan szeretnének mihamarabb visszatérni szülőföldjükre, tehát ajánlatosabb el sem indulni. A külképviseletek megszervezésével (1927) hamarosan megérkeztek a hivatalos jelentések és a Magyar Távirati Iroda útján is pontosabb információk kerültek a kormányzat valamint a sajtó kezébe. Ezek részletesen ismertetik a brazil gazdasági helyzetet és azokat a körülményeket, amelyek a bevándoroltakat többszörösen is sújtják. "...a bevándorlót vogelfreinek tekintik és nem egyenrangú szerződő félnek... a súrlódásokban mindig a bevándorló húzza a rövidebbet." A Brazíliába érkező hajók ennek ellenére ontják a magyar bevándorlókat. Hivatalos helyről származó megállapítás szerint 1929-ben 118-an hagyták el Magyarországot abból a célból, hogy Brazíliába menjenek." Sokan megteszik azt, hogy európai útlevéllel Bécsbe mennek, ahol lelkiismeretlen körök azzal foglalkoznak, hogy őket illegális módon Brazíliába való kivándorláshoz segítik."

Igen sok határokon túli magyar - az ellenpropaganda mellett is - a kivándorlást választja. És az ebből leszűrt következtetés: "...ezek után felmerül a gondolat, vajon nem az utódállamok ismert kivándorlási politikája az, amely Brazíliába való kivándorlásra kényszeríti az elszakított részek magyarságát."³³

A magyar belügyminisztérium külön átiratban foglalkozott a clandestin bevándorlás problémájával. (1928-tól a külügyminisztérium vette át hivatalosan is a külföldön élő magyarok

gondozását, megszervezve erre a feladatkörre a 9. osztályt.) Az átírat sajnálattal állapítja meg, hogy az ottani nehézségek ellenére is aggasztóan emelkedik a Brazíliába illegális úton bevándorló magyarok száma. Ennek okát abban jelöli meg, hogy a dél-amerikai kivándorlásban érdekelt hajóstársaságok között fokozódik a konkurrenciaharc, egyre olcsóbbak a viteldíjak. 24 angol font helyett 18 egy harmadosztályú jegy ára. Az olcsóbb viteldíj erősen megmozgatja a nép fantáziáját. Ausztriába kérnek útlevelet, Bécsben pedig a kivándorlási ügynökök megszerzik a szükséges iratokat a tengeren túlra."Brazíliából azután - mivel ott igen nehéz a megélhetés - szeretnének eljutni más dél-amerikai államba, ehhez jelentkeznék a követségen Rióban vagy a konzulátusokon, hogy kérjék útlevelük hatósugarának kiterjesztését. Ez tulajdonképpen csak a problémák átadását jelenti más magyar külképviseletek nyakába."Ezért az a javaslat, hogy szigorítani kell az Ausztriába szóló útlevelek kiadását és ezzel egyidejűleg figyelmeztetni kell a kivándorolni szándékozó magyar állampolgárokat a gazdasági krízis hatásaira. Emellett természetesen az elcsatolt magyar részekén élő magyarságot is jól kellene informálni, ezért a Belügyminiszter vállalná a kivándorlás kérdésével kapcsolatban rádióelőadások megtartását. ³⁴

Mivel a magyar kormányzat a gazdasági válság elhatalmasodása miatt nem tudott hathatós ellenintézkedéseket tenni, a szociális feszültséget oldani, kénytelen volt ilyen mellékesnek mondható okokra vagy a szomszédos államok magyarsággal szembeni fellépésére hivatkozni a folyamatos magyar kivándorlás miatt.

A nagyobb létszámú - közel ezres csoportok kivándorlása

1920-tól 1928/29-ig szinte állandó volt és csak a brazíl gazdaságban jelentkező nehézségek, a városokban kialakuló munkanélküliség hatottak korlátozó tényezőként.³⁵ Leghamarabb São Paulo államban szűnt meg a szubvencionált bevándoroltatás a kávéültértermelés és a munkaerőpiac telítődése miatt. Haydin Albert riói magyar követ 1930-ban kelt jelentése már arról is beszámolt, hogy módosult a brazíl bevándoroltatási politika. Mostmár elsősorban azokkal az európai államokkal kooperálnak szívesebben, akik "...a külföldi érdekcsoportok tőkájével quasi nemzeti részvénytársasági alapon lebonyolított telepítésekre törekcszenek."³⁶ Ehhez nagy területeket adnának át kolonizációs célokra - elsősorban japán és lengyel nemzeti részvénytársaságoknak - igen előnyös feltételekkel. Rio Grande do Sul, Minas Geraes, Espirito Santo államokról volt szó. Ezek a kezdeményezések már összefüggöttek a monokultúra felszámolására tett első lépésekkel. A jelentés kiemeli a Parana és Rio Grande do Sul államokbeli búza-, kukoricatermesztési és állattenyésztési eredményeket, amelyek a magyarok letelepítését és elhelyezkedését is ösztönözhatték.

A Magyarország előtt felcsillanó brazíliai magyar kolonizációs lehetőségről újabb belügyminisztériumi átirat mondott véleményt. Eszerint ez az ország (Brazília) csak a vállalkozóbb szellemű emberek számára nyújthat nagyobb esélyeket, de az átlagos kivándorlók részére (földművesek) nem elhelyezkedési terület. A legfontosabb ellenérv az éghajlat. Közrejátszik az is, hogy túlzottak az elvárások a brazíliai lehetőségekkel szemben, nincs a magyarban más nemzetbelihez hasonló kitartás, szorgalom (ezt a belügyiek itthonról teljes bizonyossággal meg tudták

ítélni!), emellett a fazendeírók elavult gondolkodása és a külképviseleti szociális támogatás elégtelensége is nehezíti a kivándorlási-telepítési tervek realizálását. Haydin Albert riói követ is inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy a brazíliai gazdasági helyzet romlása miatt szigorúbban kellene elbírálni a kivándorlási kérelmeket.³⁷

Ennek hamarosan meg is lett az eredménye. A são pauloi konzulátus 1934. október 15-én kelt jelentése szerint 1933-ban 140 magyarországi magyar vándorolt Brazíliába, ebből 85 tovább is ment Argentínába és Uruguayba. Csökkent a kisebbségi magyar kivándorlás is. Román állampolgár, akiknek a 3/4-e volt magyar 428-an kértek bebocsájtást és közülük 126-an vándoroltak tovább, jugoszláv állampolgárok - ugyancsak kb. 3/4-es magyar származással - 64-en szálltak partra és nagy részük, 56 fő nem is maradt Brazíliában. "...a magyar bevándorlás így tehát az utóbbi időben igen vontatott és főleg a fővárosi elemekre korlátozódik, mely elemek a már ittélő rokonságuk, ismeretségük nyomán vándoroltak ide."³⁸

Az elkövetkezendő évek Brazília gazdaságának szempontjából is a válságból való kikapaszkodás évei, amikor ismét előtérbe kerültek a telepítési programok és az európai képzett ipari munkásokat is egyre nagyobb számban munkához tudták juttatni. Boglár Lajos são pauloi konzulnál ismételten puhatólództak az illetékes brazíl hatóságok - a Földművelésügyi Államtitkárság, a Telepítési Hivatal - azzal kapcsolatban, hogy milyen körülmények között lehetne "...a kívánatos és előnyösen ismert földműveseket bevándoroltatni."³⁹ Magyarországon is ebben az időben foglalkoztak dél-amerikai telepítési akciók

tervével (Albrecht-akció), de hiába az időbeli egybeesés, ha mindkét fél a másiktól várta a szükséges anyagi eszközök felajánlását.

Elmondható tehát, hogy Brazília a gazdasági válság hatására korlátozta az előzetes munkaszerződéssel toborzott mezőgazdasági munkások bevándoroltatását, amelynek oka az exportra termelő ágazatokban jelentkező túltermelési válság volt, de emellett a nem szubvencionált, kvótához kötött magyar bevándorlás folyamatos maradt a második világháború kitöréséig, ha már nem is volt tömeges. Ehhez hozzájárult a Getulio Vargas rendszerét támogató brazil nemzeti burzsoázia érdekében kifejtett gazdaságpolitika, a maga tágabb lehetőségeivel.

Itt röviden feltételenül ki kell térni a magyar-zsidó kivándorlásra is. Már 1934-ben arról szól a são pauloi konzulátus jelentése, hogy az ottani kolóniában együttélő magyarok közül elsősorban "...az izraelita vallásúak mind nagyobb számban hozatják ki magukhoz rokonaikat, akiket azután vagy az itteni kereskedelmi életbe vezetnek be, vagy maguk mellett juttatják alkalmazásba. Ezen folyamatot igen elősegíti az itteni állandóan javuló gazdasági helyzet."⁴⁰ Békessy Imre és Sós Endre könyveikkel már az eviani konferencia látszateredményei után igyekszenek gyakorlati útmutatással szolgálni azoknak, akik az elháríthatatlan hatalmi tények miatt kénytelenek vándorbotot fogni. Brazíliát úgy festik le, mint egy hatalmas és gazdag országot, amely "...előbb-utóbb igazolni fogja azt a meggyőződést, hogy saját boldogulásának előfeltétele a bevándorlás elősegítése."⁴¹ Tény, hogy a zsidóság Brazíliában nem kellett, hogy szembenézzen olyan faji típusú

megkülönböztetéssel, mint amilyen a kortárs fasizálódó országok - köztük Magyarország is - viszonyultak hozzájuk. A magyar kolóniális élet tényei bizonyítják, hogy a jelzett időszakban jelentős létszámú zsidó bevándoroltatni kell számolnunk, főképpen a nagyobb városokban a polgári hivatásúak és a munkásság soraiban egyaránt. Ennek bizonyítéka egy 1941-es adat is, amely szerint a riói magyar kolónia 95%-ban zsidó származású volt.

Visszavándorlás csak kisebb mértékben jelentkezett a gazdasági nehézségek, majd a korlátozó intézkedések idején, aminek alapvető oka a hajójegyek drágasága, valamint az, hogy a hazai munkalehetőségek korlátozottsága miatt a külügyminisztérium igyekezett gátat vetni a tömeges hazavándorlásnak. A követtség és a konzulátus részletes jegyzékekben számolt be arról, hogy kinek és milyen alapos indokból juttattak ingyen vagy kedvezményes hajójegyet a hazaútra. Szívesen csak azokat a visszavándorlókat fogadta a Horthy-kormányzat, akik tőkét vagy az újrakezdéshez elegendő pénzt hoztak magukkal. Ilyeneket pedig elsősorban csak Észak-Amerikából várhattak, nem pedig Brazíliából, ahol a többség csak igen nehezen, két kezének munkájából élt meg.

A nemzetközi politika feszültsége a magyar-brazíl viszonyban abban tükröződött először, hogy a külügyminisztérium 1937-ben jelentést kért a dél-amerikai konzulátusoktól, hogy Magyarországgal vagy az utódállamokban élő magyar kisebbségekkel foglalkozó politikai röpiratok vagy újságcikkek jelentek-e meg.⁴² Nemsokkal ezután ténylegesen megindult egy kisebb méretű és inkább csak propaganda célokra felhasznált visszavándorlás Brazíliából is. A külügyminisztérium 9. osztályának egyik

tájékoztatója (1939. október 14.) foglalkozott részletesebben az 1938 utáni visszavándorlással. Böszörményi László osztályvezető személyesen számolt be a következőkről: "Intézkedés történt az iránt, hogy azok a külföldre kivándorolt véreink, akik magyarságuk mellett hűen kitartottak és a nemzetközi események folytán előállott dilemma megoldására a hazatérést választják, a magyar állam terhére hazaszállíttassanak, amennyiben anyagi helyzetük nem teszi lehetővé ezt." Sőt: a tájékoztató szerint gondoskodtak a hazai hatóságok arról is, hogy a hazatérő szegénysorsú munkásság itthon lehetőleg munkához jusson.⁴³ Megindult a hírverés arról, hogy "...világszerte soha nem látott visszavándorlási mozgalom indult meg a magyarság körében." A felsorolt országok között pedig előkelő helyet foglal el Brazília is.⁴⁴

Ezenközben a tények egészen mást bizonyítanak. Boglár konzul szerint "...a visszavándorlás vágya ott él a lelkében és ott él az ajkán a bevándorlónak. De nem szabadul attól a gondolattól sem, hogy saját erejéből visszavándorolni képtelen lenne. És kötik is már egyre erősödő szálak a brazil földhöz... 1938 óta a mozgási szabadság komoly megszorításával megtiltották, hogy a brazil földön született gyermekek - mint az ország jövődöbéli katonái - az országot elhagyhassák...Az egyre romló nemzetközi viszonyokból és Brazília jellegzetes körülményeiből fakadó háborús intézkedések következtében a visszavándorlás lehetősége...úgyszólván teljesen eltűnt."⁴⁵ Így tehát a visszavándorlás a távoli jövő lehetőségeinek birodalmába került át, de csak igen kevesen éltek vele.

A továbbvándorlás a brazíliai bevándoroltak történetének

általam jelzett mindhárom időszakában folyamatos volt és Brazília mindenkori helyzetétől, gazdasági lehetőségeitől és politikai viszonyaitól függően hol kisebb, hol nagyobb arányokat öltött. A hőn áhított Északra való feljutás csak igen keveseknek sikerült, inkább Argentína és Uruguay volt a további uticél. Sokan tapasztalták saját bőrükön, hogy Dél-Amerika országaiból éppen olyan nehéz bejutni az Amerikai Egyesült Államokba, mint Magyarországról.⁴⁶ Többen úgy hitték, hogy - úgy mint régen - azok akik egy évet eltöltöttek az amerikai kontinens bármelyik államában, bevándorlási engedély nélkül mehetnek az Amerikai Egyesült Államokba." Vannak akik e célból igyekszenek polgárosíttatni magukat. A polgárosítás még csak menne nekik, mert pl. Brazília nagyon megkönnyíti a honosítást a bevándoroltak számára. Ezzel azonban megnehezítik az Északra való vándorlást. Brazíliának ugyanis még több robotosra van szüksége, semhogy azért fogadna valakit állampolgárai sorába, hogy az könnyebben elmenekülhessen belőle." - írja Mígend Dezső.⁴⁷ Olyanok is akadtak - bár igen kevesen - akik még a komoly korlátozások előtt feljutottak Északra, de onnan inkább visszatértek a szerényebb, de biztos megélhetést nyújtó brazil földre.

IV.

Ez az állandó helyváltoztatás, belső és kontinentális migráció, valamint a hivatalos statisztikák nem egyértelmű adatai már a kortársak számára is megnehezítették a brazíliai magyarság létszámának megállapítását. Csak körülbelüli becslésekre támaszkodhattak.

Migend Dezső 1925-ben mintegy 60 ezer magyarral számolt, ebből - adatai szerint - 40 ezren éltek São Paulo államban.⁴⁸ Ennél jóval pontosabb adatokkal szolgál Szelec Arnold bencés atya 1933-ban.⁴⁹ Bebizonyítja, hogy az itthoni hivatalos becslések, valamint a brazíl statisztikák mennyire pontatlanok. Thirring Gusztáv szerint 1900-ban már 12 ezernyi magyar élt Brazíliában. Más magyar kivándorlással foglalkozó korabeli szerzők hol 40, hol pedig 80-100 ezerre becsülték a kintélő magyarok létszámát már a 20-as évek végén. Ezekkel a túlzó adatokkal szemben viszont vannak akik a másik végletet képviselik. Albrecht főherceg dél-amerikai útja alkalmával legfeljebb 30-35 ezernyi brazíliai magyarról hozott hírt 1932-ben, egy másik ez évből származó adat pedig egész Dél-Amerikában mindössze 65 ezer főnyire becsli a magyarság számát. A brazíliai Földművelésügyi Minisztérium kimutatása 1908 és 1927 között 6688 bevándorolt magyarról beszél.

Szelec páter szerint huzamosabb időt kell eltöltenie Brazíliában annak, aki megközelítően pontos adatokhoz szeretne jutni. Ugyanis ezek a becslések nem számolnak pl. a nem magyar útlevéllal érkező magyarok nagy részével, az illegális úton kikerültekkel, valamint az országok közötti vándorlással sem. Számításait érdemes részletesebben is figyelemmel kísérni.

Eszerint: a legfontosabb brazil bevándorló kikötőn, Santoson át 1908 és 1929 között 4568 magyar állampolgár vándorolt be, más kikötőkön keresztül ebben az időszakban összesen 3170 magyarról szól a statisztika:

	Santos	Egyéb kikötők
1908/26	3238	2733
1927	604	113
1928	259	154
1929	<u>467</u>	<u>170</u>
	4568	3170

Összesen: 7738 főről.

Közülük az adott időszakban kb. 20,5%, azaz 1586 fő vándorolt tovább vagy vissza. Maradt tehát csonka-magyarországi magyar: 6152 fő.

1908/29 között viszont csak Santos kikötőjén át 21741 román (rumenos), 20583 jugoszláv (jugoslavos) és 13604 osztrák útleveles kért bebocsájtást. Vallásuk alapján Szelec páter a román bevándoroltak 60%-át tudva katolikusnak megállapítja, hogy ezek szinte kizárólag magyar származásúak. Ez alapján - a csekély el- és visszavándorlást figyelembe véve 15893 romániából jött magyarral számol. Ugyanígy a jugoszláv bevándorlók-ról tudja, hogy 80%-uk katolikus, ezt a magyarság arányának veszi és - az előbbieket figyelembe véve - 12436 jugoszláviai magyart tart számon. Az osztrák bevándorlóknak 40%-a visszavándorolt, a megmaradottaknak pedig kb. 15%-át véve magyarnak 1580 fő az ausztriából jött magyar. (Anastácio kerületben igen sok bürgenlandi magyarról tudunk.) A páter szerint csehországi magyar aránylag kevés van, kb. 200 fő. Ezek alapján tehát összesen 30109 a Santoson át, nem magyar útlevéllal érkezett magyarral számolhatunk. A többi kikötővel kapcsolatban nincsen részletes kimutatás, de hasonló logikát követve Szelec atya 14144 magyarról ír.

Összesítve tehát 1929 végén mintegy 50-52 ezer brazíliai magyar élt Brazília területén. Ez alapján "...nem álmodozunk, amikor a brazíliai magyarság számát legalább 60-70 ezerre becsüljük" - írja Szeleczy Arnold 1933-ban, és bár konzulátusi jelentésekre, brazil statisztikákra hivatkozik, számításait inkább csak közelítő becsléseknek vehetjük, még akkor is, ha a teljes számadatba beleértette a korábban érkezetteket, a kint születetteket is.

A Brazíliai Magyarság Első Országos Értekezletén 1938-ban São Paulóban kiadott "Brazíliai Magyarok" közreadja dr. Fernando Callage, volt Munka- és Bevándorlásügyi főtitkár számításait. Az ő adatai a következők (az írni-olvasni tudás, vállalási megoszlás, anyakönyvi és kórházi feljegyzések kimutatásait felhasználva):

Az 1908/29-es évek között Santosban és egyéb kikötőn át bevándorolt

magyar állam- polgár	román	jugoszláv	osztrák	csehszlovák
útleveles magyar				
6501	30437	16518	2742	518

Összesen: 56716 lélek.

Ez a szám megközelítően azonos a Szeleczy páter által megbecsült adattal, de még így is csak egy 1929-re vonatkozó körülbelüli szám.

Ezt figyelembe véve a "Brazíliai Magyarok"-ban közölt tanulmány szerzője - minden bizonnyal dr. Boglár Lajos volt são pauloi konzul, akinek erre vonatkozó számításait kiadatlan kéziratában is megtaláltam - a következőképpen folytatja a számolást: 1937-től visszafelé 12 szaporodási évvel és a legmagasabb szaporodási arányszámmal (14 ezrelékkal) számolva:

$\frac{56716 \times 14}{1000} \times 12 = 9528$ fő a Brazíliában kint született magyarok száma. Ehhez jön még az 1929 és 1937 között bevándorolt magyar állampolgárok és magyar nemzetiségűek száma (évi 400 fős, alacsonynak mondható átlagot alapul véve a nyolc év alatt ez újabb 3200 fő. A dél-amerikai országok közötti állandó vándorlással 1922-től évi 200 személlyel számolva megint kapunk 3200 személyt (más országból jöttek és ide visszatértek). Ezekhez az adatokhoz még hozzá kell adni az 1908 előtt kivándorolt magyarokat, megközelítően 7600 személyt. Ha összeszámoljuk a fentieket, akkor megkapjuk a brazíliai magyarság számául alkalmazni szokott 80 ezres lélekszámot, amely tehát 1938-ra vonatkozik.⁵⁰ A későbbi források és a korabeli hivatalos iratok már ez utóbbi adatsort fogadják el, és a második világháború előtti magyarság létszámát megközelítőleg 80 ezerre teszik.

Ez a szám reálisnak tűnik, hiszen a ma kint élő brazíliai magyarok több mint százezer magyarról beszélnek - inkább a származás, mint a nyelvhasználat alapján - beleszámítva természetesen a háború utáni bevándorlást, az 1946-47-es, az egészen más jellegű 1948/49-es és az 1956-os politikai emigráns csoportokat is, valamint a szórványos, nem túl jelentős számú egyéni bevándorlót is, egészen napjainkig. (Az 1946 utáni hazavándorlás egyáltalán nem volt számottevő és főként a volt baloldali emigránsokra korlátozódott, aminek oka a magyar népi demokrácia vonzása és az 1947-es brazil belpolitikai jobbratlódás volt, amely egy rövid időszak sikerei után újból illegálitásba kényszerítette a Brazíl Kommunista Pártot.)

A második világháború utáni kivándorlás, valamint a brazíliai magyar bevándorlók háború alatti és utáni történetének vizsgálata további nagyon izgalmas kérdéseket vet föl. Ezek a közép- és felsőbbosztálybeli, értelmiségi csoportok hogyan viszonyulnak a korábban kikerült magyarokhoz, milyen lehetőségeket találnak a beilleszkedésre, hogyan viszonyulnak Magyarországhoz, milyen etnikai közösségeket, szervezeteket hoznak létre, hogyan alakul kapcsolatuk a külföldi magyar emigrációval, stb. Természetesen a néhány év eltéréssel és más okokból kivándorolt kis csoportok történetére külön-külön is érdemes odafigyelni, csak így válhat teljessé századunk Brazíliába került magyarságának története.

A Magyarok Világszövetsége adatai szerint 1988-ban 25 egyházi, sport-cserkész és kulturális egyesület működött Brazíliában, ebből 16 São Paulo városában.⁵¹ Ez a tény is bizonyítja, hogy érdemes ^{lenne} a brazíliai magyarság történetének a második világháború utáni periódusaival is behatóbban foglalkozni.

BRAZÍLIAI LEHETŐSÉGEK - A MAGYAR BEILLESZKEDÉS VÁLTOZATAI

Brazília, mint letelepedési és újrakezdési terület a magyarok számára szinte kizárólag a délkeleti, az Atlanti-óceán partvidéke mentén elterülő államokat jelenti, az Egyenlítő-től délre, a 10. és a 30. szélességi fokok között. Ennek oka elsődlegesen az éghajlat: az európai bevándorló számára az előbb említett, főként a délebbre eső területek nyújthattak lehetőséget a hosszabb letelepedésre. Boglár konzul térképe igen pontosan megmutatja a magyarok területi elhelyezkedését, ami tulajdonképpen egyidejűleg a különböző élet- és munkafeltételeket is jelenti. ⁵² (Függelék II.) A partvidéktől bentebb eső, valamint az Egyenlítőhöz közelebb elterülő államokban - Matto Grosso, Maranhão, Ceara, Parahyba és Bahia - csak elvétve találhatunk elszórt kis magyar csoportokat. Ez a szórvány magyarság a nagyobb etnikai csoportoktól távol, mondhatni elszigetelten, főként ezen államok nagyobb városaihoz közel igyekezett boldogulni a mezőgazdaságban vagy a városi szolgáltató ágazatokban. A mezőgazdaságban elhelyezkedők nagy része életét az ültetvényekhez kapcsolta - Matto Grosso, Minas Geraes, Espirito Santo. Forrásaim igen keveset foglalkoznak ezekkel a magyarokkal, hiszen a nagy távolságok miatt a velük való kapcsolattartás igen nehéz volt.

A brazíliai magyarságnak azon része, amely a két világháború közötti időszakban a tömeges bevándorlás és letelepedés után kialakította nagyobb létszámú kolóniáit, etnikai közösségeit, tulajdonképpen São Paulo, Rio de Janeiro, Parana,

Santa Catharina és Rio Grande do Sul államokban élt, fazendákon, falvakban és a jelentősebb városokban. Ez a létszámát tekintve - főként 1922 után - folyamatosan gyarapodó és a második világháború előttre több tízezres nagyságrendű magyarság alkította ki azt a sajátos közösségi életet, amellyel - ha nem is meghatározó módon, de - megjelent a formálódó brazil nemzet színes etnikai palettáján. Az igazán nagyszámú bevándorlás miatt ez a brazíliai magyarság "nagy generáció"-ja, a magyar etnikai élet megalapozója, ugyanúgy, mint ahogy az "öreg amerikaiak és kanadások" az amerikai kontinens északi államaiban az 1880-1918 közötti időszakban.

Brazíliában azért ennek az időszaknak a magyarsága a "történet" szempontjából az alapvetően fontos, mert a korábban kikerültek létszámuk és szétszórtságuk miatt sem jelentenek közösségformáló erőt. "Azok, akik ebben a korszakban partra szállanak, általában nem kedvelik a feltűnést... Jelentkezési kényszer amúgy sincs, sem a helyi hatóságok, sem a külügyi képviselők előtt (már ahol volt - BKÁ.) tehát nem jelentkeznek sehol. Kallódnak a fejlődő városokban, pampákon...kávé- és cukornádültetvényeken és dzsungelokban, de mindannyian beolvadnak lassan, mert közösségi életnek, ami gátat vethetne az asszimilálódásnak, egyelőre még nyoma sincs."⁵³

1920 után tehát sorra futnak be a brazil kikötőkbe az európai, köztük magyar bevándorlók népes csoportjait szállító hajók. Bármennyire is a brazil államok szubvencionálták a bevándorlást, az többnyire az egyének, családok magánügye volt. Az elbocsájtó ország sem és a befogadó sem segített az új életkezdésben. Az idegen országban partralépő magyar úgy boldogult, ahogy tudott.

A többség kihozott vagyonkája igen csekély volt a teljes és azonnali boldoguláshoz. Márpedig a beígért föld, állatok, eszközök helyett egészen más várt az érkezők többségére.⁵⁴

Élet a fazendán

Brazília - és főként a magyar bevándoroltak számára klimatikus szempontból a legelfogadhatóbb államok, São Paulo, Santa Catharina, Parana - gazdasági életében az első világháború után is a latifundium, az ültetvényes gazdálkodás volt az uralkodó. A múlt század végén kialakult peonato, amely a személyi kötöttség elemeit őrizte, folyamatosan biztosította az olcsó munkaerőt az árutermelésbe bekapcsolódott nagybirtokok számára. Mivel az államilag szubvencionált bevándoroltatás elsősorban ezen ültetvények tulajdonosainak az érdeke volt, az Európából idevándoroltak útja is egy-egy ilyen nagybirtokon ért véget és legtöbbjük kénytelen volt osztozni a már ott talált néger, portugál és spanyol, esetleg olasz peonok személyileg korlátozott sorsában. Ezek a magyarok - pár kivétellel - kubikusok, napszámosok, kocsisok, béresek vagy 1-2 holdas parasztok voltak szülőföldjükön. Ahogy a forrásokból kitűnik esetenként néhány iparos is volt közöttük: kovács, asztalos, de ez is csak a tulajdonosnak volt hasznára.

Az, hogy melyik család hová, Brazília melyik területére, kinek az ültetvényére kerül, az államilag bevándoroltatottak esetében még a kikötőben eldőlt.

"Amikor megérkeztünk Santosba, akkor betereltek bennünket egy nagy kaszárnya-féleségbe. Ott aztán válogattak, jöttek a

földbirtokosok és válogatták az embereket. Az egyik nagyobb ígéreteket tett, mint a másik. Ilyen ígérek alapján szegődtünk mi is el, az egész család egy nagy kávéültetvényre...és kerülünk ki São Paulo állam egyik részébe, a Magelhaes-féle fazendára."⁵⁵ A későbbiekben - 1923-ban - São Paulóban kiépült egy munkáselosztó hely, a "Hospedária dos Imigrantes" nevű bevándorlási szálló, az "emigrációs ház" vagy ahogy a magyarok elnevezték: a "siralomház". Itt azután az "emberkereskedők", a tulajdonosi megbízottak szerződést kötöttek az erre rábeszélte családfőkkel, akiket családjukkal együtt továbbszállítottak az interiorbeli fazendákra, amelyek általában nagy távolságra estek a városoktól. Szinte minden visszaemlékezés beszámol arról, hogy mekkora csalódás várta a családokat: primitív életkörülmények, kolonista tömeglakások... "Körös-körül óriási gaz. Az út másik oldalán - mert az ültetvény egy völgyben volt - ott spanyolok, olaszok éltek, akik már 20-25 éve is ott dolgoztak. Volt azután egy nagy épület, ahol a hónapos-éves napszámosok laktak, nagyon rossz körülmények között. Mi, amikor megláttuk, hogy hová akarnak bennünket lakoltatni, tiltakoztunk."⁵⁶ Azután mégis megkezdődött a kényszerű berendezkedés.

A fazendeírók kávéültetvényén egy-egy család együtt dolgozott, mivel a szerződés megkötésénél meghatározott kávécsereje gondozását vállalták és ehhez az egész család munkaerejére szükség volt. Egy 4 tagú család kb. 3-4- ezer cserjét tudott megművelni.

"Az ültetvényen azonnal ki is osztották a családokra a fejenkénti ezer kávéfa megmunkálását. No ezt aztán csak viszonyítani kell, hogy az az ezer kávéfa milyen területet jelent, ha

4 métert kell számítani egy-egy fa távolságára. Hatalmas nagy területről van szó! És ez egy személynek volt feladatként kiadva, legyen az gyerek vagy nő..."⁵⁷ Minden család az elvégzett munka, a meghatározott "tarefa" arányában kapott fizetést, de csak a szüret, a terménybetakarítás után. (Ezer cserje volt egy tarefa és ezért 1926/28-ban 300-400, a gazdasági válság ideje alatt - mivel az állam továbbra is felvásárolta az ültetvények termését - 100-160 milreis járt. Egy milreis 1000 reis volt.)

"Az első három hónap után volt az első elszámolás. Ekkor tudtuk meg tulajdonképpen, hogy mit is jelent majd az életünk, hogyha ott maradunk. Ahelyett, hogy járandóságunk lett volna, még tartozásunk volt. És ez mindig szaporodott volna. Ugyanis az ültetvényesnek volt saját boltja, üzlete, ahol mindent lehetett vásárolni: bakancsot, ruhaneműt, kenyeret, lisztet, rizst, babot, húsféleséget, mármint szárított húst. Mikor az elszámolás volt...láttuk, hogy mindenkinek óriási összegű tartozásai vannak." ⁵⁸

"Akkor, abban az időben a kenyérnek 60 reis volt kilója, de a tulajdonos meg a vásárlási könyvbe jóval többet íratott. Összeszámoltuk a napi, évi tartozásunkat és rájöttünk, ha maradunk, odajutunk, mint akik már ott éltek ezen a tanyán, hogy szinte nem ismertek szabott ruhát a testükön." ⁵⁹

A peonbérmunkások sorsa tehát az eladósodás volt, amit évről-évre igyekeztek ledolgozni - de ez szinte sohasem sikerült - és így folyamatosan biztosítva volt a munkaerő, az emberek művelték az ültetvényes cserjéit a capangó-k (hajcsárok) felügyelete alatt, kora hajnaltól az egyre nagyobb hőségben.

Igen szűkre szabottak voltak a szerződésben biztosított

jogok. 1920 előtt saját célra még mandiókát sem lehetett ültetni. A későbbiekben már megengedték, hogy az első 2-3 évben, a cserje termőre fordulásáig a sorok közé ültethessenek olyan növényeket, amelyek a család élelmiszerellátását szolgálták (pl. bab).⁶⁰ (Egyébként a kávénak a föld minden erejére szüksége van és igen hamar ki is öli azt belőle.)

São Paulo államban ez a rendszer (colonato) szinte kizárólagos volt. Tulajdonképpen teljes kiszolgáltatottságban éltek a magyar családok ezrei, akiknek nem volt arra pénzük, hogy önálló életet kezdjenek egy hitelre vásárolt parcellán. Sok magyar napszámosként tengette életét egyik napról a másikra, várva a kedvező alkalmat a szabadulásra.⁶¹ Mert ilyen helyről csak egyféleképpen lehetett megszabadulni: szökéssel, ez viszont a legtöbb esetben a még meglévő kis ingóság hátrahagyásával járt, kétségbeesetten menekülve az üldözők elől a városokba, ahol a nincstelenek tömegeit sok magyar is gyarapítottá.

A források beszámolnak munkamegtagadásokról, egyéni és jól szervezett csoportos szökésekről is.

"Ezekben a családokban még benne élt a forradalmi szellem, az emlékezés a Tanácsköztársaság idejére. Összefogtak az emberek és a Húsvéti ünnepeken nem mentek ki dolgozni arra hivatkozva, hogy mindig megtartották ezeket az ünnepeket..megtagadták a kivonulást. Ezt az időt pedig felhasználták arra, hogy megbeszéljék a módját annak, hogyan szökjenek meg a kávéültetvényekről. A felnőttek a gyerekeket és a fiatalokat, akik tudtak valamilyen fegyverrel vagy eszközzel bánni, azokat felfegyverezték...Összeszedelőzködött mind a negyven magyar család... olyan 100 fő körül voltak azok akik olyan korban voltak, hogy

fegyvert foghattak. Volt ott szekerce, balta csak éppen vasvilla nem, mert ott azt nem használták. Olyan volt ez, mint egy Dózsa-féle menetelés. Jöttek a négerek, de nem mertek hozzánk nyúlni, mert többen voltunk... Volt ott egy iparvágány... megrohantuk és leállítottuk a vonatot."⁶² Az úticél ebben az esetben is egy közeli város volt, ahol a többség - szerencsére - talált magának munkát.

Nem lehetetlen, hogy voltak civilizáltabb, emberségesebben vezetett fazendák is, ahol becsületes kétkezi munkával boldogulhatott a magyar, gyűjthetett annyi kis tőkét, hogy részletre - alaposan megterhelve - vásárolhasson néhány holdnyi földterületet, amelyen önállóan próbált boldogulni. Boglár konzul adatai szerint már 1926/28 körül 3-4 évvel kivándorlásuk után sok magyar paraszt keresett a kávéfazendákon annyit, hogy a földvásárláshoz szükséges foglалót "entradá"-t le tudta fizetni, sőt: néhány család vissza is vándorolt Magyarországra.⁶³ Ehhez azonban egy igen jól termő és nem zsaroló módon, a munkásokat a termelésben érdekeltté téve vezetett fazenda kellett. Boglár Lajos egy ilyen fazendán dolgozó, több tagú család évi kereseti lehetőségét a következőképpen írja le. Egy ilyen család, amelynek munkaképes tagjai évente legalább 7500-10000 kávécserjét tudnak megmunkálni, ezer cserje után 350-450 milreist kapva kb. 3 Conto 560 milreis évi keresetre tehetett szert. Emellett a szorgalmas, valamilyen szakmát értő családtagok külön fizetett munkát is vállalhattak, ami további évi 450 milreist jelent. Külön kereseti lehetőségként számol Boglár konzul a kávészürettel, amikor is különböző "prémiák" illették a szorgalmas dolgozót - persze feltéve, hogy jó a termés és az

értékesítési lehetőség. Ez újabb 500, sőt 730 milreist is jelenthetett átlagban. Mindebből az évi készpénzjövedelem elérhette a 4 Conto 800 milreist is! A megtakarítást segíthette, hogy a kávé munkásoknak mellékgazdálkodási lehetőségei is voltak, pl. állattartás, ill. a kávérendek közé ültetett rizs, bab és tengeri termesztése. A nőtlen segédnapzámosok élelmezéssel, a kávéültetvényen végzett munkáért napi 4-7 milreist, élelmezés nélkül 8-11 milreist, az ültetvényen kívül végzett munkáért 5-12 milreist is megkereshettek naponta.⁶⁴ Természetesen a valóság egy részét jelentik a hasonló esetek is - de valószínűleg nem ezek voltak az általánosak, hiszen ezekhez a jó fazendai kereseti lehetőségekhez sokfajta körülmény szerencsés találkozására volt szükség - és a Magyarországra érkező túlzottan komor képet festő, "fehér-rabszolga" sorsról szóló hírek is. Az bizonyos, hogy a magyar kormányzat éppen a "civilizálatlan körülmények"-re hivatkozva intette óvatosságra a kivándorlásra készülődőket és az is tény, hogy a 20-as évek elejéről inkább a nehéz fazendai életről szólnak a híradások. A magyar földműves nép legnagyobb része - azok, akik elegendő tőke nélkül mentek Brazíliába, valamint jónéhány szakmát tudó politikai is - közvetlenül megismerkedett ezzel az élettel, mielőtt bekerült volna pl. São Pauloba vagy más területekre vándorolt volna.

A fazenda-léttel való tömeges megismerkedésnek az is oka volt, hogy Brazíliában a 20-as években a munkaerőkereslet elsősorban ilyen, mezőgazdasági-ültetvényes jellegű volt. A szakképzett európaiak nagy része nem tudott elhelyezkedni az akkor még igen alacsony technikai színvonalon álló városi iparban.⁶⁵

1930 és a kávéülttermelési válság után a Getulio Vargas-féle belpolitikai fordulat a brazil gazdaságban is változást hozott. Az elkövetkezendő években már kevesebb magyar volt kénytelen a boldogulás lehetőségét ültetvényeken keresni. A felfejlődésre nagyobb lehetőségekhez jutó brazil ipar és városi szolgáltató hálózat a városokban, főként São Paulóban; a mezőgazdaságban bekövetkezett változások (a monokultúra egyoldalúságának felszámolására és más növénytermesztési ágazatok felfuttatására irányuló törekvés) a különböző falvakban biztosítottak a magyarság számára megfelelőbb életkörülményeket.

A magyar kormányzat nem tett konkrét lépéseket arra, hogy az egyéni kivándorlókat megmentse a fazendai munkától. Ezt csak egy jól szervezett és anyagilag megalapozott telepítési programmal érhetné volna el, de csak az erre vonatkozó hangzatos szövegek voltak képesek biztosítani, jelentősebb pénzeszközöket nem.

Magyarság a brazil városokban

E hatalmas és kincsekben gazdag latin-amerikai ország gazdaságát, nekilendülő tőkés fejlődését nagyobb részben nem a hazai, hanem a külföldi tőke igényei határozták meg. A vizsgált időszakra a felfutó exportágazatok kiszolgálása érdekében egyre jobban kiépültek a vasútvonalak - idegen tőkével és a talpfákat igazi megerősítés nélkül, csak a földre helyezve - némiképpen közelebb hozva egymáshoz az ország igen eltérő fejlettségű területeit. Felgyorsult az urbanizáció, főként az európai bevándorlók tömegeit befogadva. De nem tűnt el továbbra sem

a gazdaság belső szerkezetének torzultsága: az ültetvényes, monokultúrás gazdálkodás szélsőséges hegemoniája mellett a hazai ipari fejlődés nagymértékű gyengesége. Ezek a vasútvonalak ténylegesen segítették a belső területek integrálódását a szélesedő piacgazdaságba, de ez a piac nem elsősorban nemzeti piacot jelentett, hanem egyes zónáknak a világpiachoz való szorosabb kötődését, tehát erőteljesebb kiszolgáltatottságot. Ez a tőkés fejlődés az első világháború utánra már szemmellátható változásokat hozott: Brazíliában egyes területeknek - főként az atlanti partvidéknek és városainak - igen megnőtt a jelentőségük. Ez a városfejlődés, amilyen viharos, olyan egyenlőtlen volt. A demográfiai fellendülés, amely külső forrásból, az európai bevándorlásból táplálkozott elsősorban, a városokban ill. az azokhoz kötődő körzetekben a legszembetűnőbb. A brazíl atlanti partvidéki városok 20-as évekbeli fejlődésük során - amely tehát elsősorban nem hazai, belső munkaerő átcsoportosítás eredménye - etnikailag igen tarka összetételűvé váltak. São Paulóban a lakosság döntő része - már 1893-ban 71,2%-a - bevándorló volt.⁶⁶ Ez azt jelentette, hogy az odaérkező magyarok igen eltérő eredetű, nyelvű és kultúrájú rétegekkel találkoztak, dolgoztak és éltek együtt, még akkor is, ha a kialakuló közösségi élet bizonyos elzárkózást is jelentett tőlük.

Brazíliában csak néhány olyan város volt a két világháború között, amelyben jelentősebb létszámú magyar kolónia alakult ki: Riberiao Preto, kb. 30 magyar családdal, Frigorifico állomás, Barretos mellett, ahol mintegy 140 lélek dolgozott

egy angol húsgyárban, Rio de Janeiro 1500 fős magyar kolóniával, Porto Alegre néhány száz fővel, Campo Grande és Bello Horizonte néhány családdal és Jundialy ipari városka kis magyar kolóniája az említésre méltó, valamint a legfontosabb város: São Paulo. Más városokban, főként a kikötőkben szétszórtnak élhettek és dolgozhattak magyarok, de számuk csekély volt és - amint Skallák Illés Vallomásából kitűnik - azok tartózkodtak hosszabb-rövidebb ideig pl. Recifében vagy Natalban, akik valamilyen módot kerestek az Északra való feljutásra. Kikötőmunkások, rakodók, akik egy-egy Mexikóba vagy Kubába induló hajó kapitányát próbálták megkörnyékezní, hogy feljussanak kiségitőként a fedélzetre. (Igazán nagy eredménnyel azonban ez sem járt, hiszen az uticél-
nak kiszemelt országok hatóságait igen nehéz volt kijátszani, amikor egy ideiglenes tartózkodási engedély megszerzéséhez is kemény dollárookra volt szükség.)

A fentebb említett városok közül a magyar közösségi élet szempontjából csak São Paulo, Rio de Janeiro és Porto Alegre volt jelentős. De mielőtt erre a problémakörre rátérnék, érdemes megvizsgálni a magyarok városi boldogulási lehetőségeit, élet- és munkakörülményeit.

Az imént említett városok magyar lakossága különböző eredetű volt. Porto Alegre - Rio Grande do Sul fővárosa magyarságának legnagyobb része zömében képzett iparos vagy gyakorlati pályára kényszerült értelmiségi volt, de éltek közöttük orvosok, gyógyszerészek, fogorvosok és mérnökök is. (Ennek oka, hogy ebben az államban csak 1929 után kellett honosíttatni a diplomát.) Rio de Janeiroban a magyar kolónia elsősorban iparo-

sokból, kereskedőkből, tehát vállalkozókból tevődött össze, valamint az igen szerteágazó szolgáltató ágazatokban dolgozókból. São Paulo magyarsága volt a legsokszínűbb. Fazendákról idemenekült, lerongyolódott parasztok, valamikori magyar falusi iparosok, a munkásmozgalom hagyományait képviselő szervezett munkások, értelmiségek és deklasszált úri elemek egyformán megtalálhatók voltak ebben a hazai ipari termelés mintegy 50, a második világháború előtt már 70%-át adó, rohamosan fejlődő városban. Boglár konzul és más visszaemlékezések is megállapítják, hogy közöttük igen nagy számban voltak budapestiek és nem csak iparosok, kereskedők, hanem csepeli munkások is. Természetesen az utóbbiak kivándorlását Magyarországról a két forradalom után elsősorban politikai okok magyarázták.

Hogyan boldogult egy magyar a brazil városban? Először is keményen dolgoznia kellett. A "Brazíliai Magyar Újság" egyik cikkében beszámolt arról, hogy túl sok olyan ember is kijön Brazíliába "...akik kirínak a szürke, dolgos tömegből." Ezek a "nagy dumások" és "szerencselovagok" a közösség hangadói igyekeznek lenni, miközben dolgozni nem szeretnek. Nagy részük lezüllik és megpróbál a szorgalmas magyaroktól összegyűjteni annyit, hogy hazatérjen Magyarországra.⁶⁷

A Miklós-Vér szerzőpáros szerint a magyar bevándorlókra általában az üres zseb volt a jellemző, ezért mindenkinek létkérdés volt a munka. A jó munkalehetőség megszerzéséhez viszont a portugál nyelvben minél hamarabb jártasságot kellett szerezni.⁶⁸ A szakmát tudók csak így boldogulhattak igazán.

A városi iparban elhelyezkedő magyar munkásság tehát egy-

részt azokból állt, akik már visszatértek a fazendákról, másrészt azokból, akik oda ki sem mentek, mert volt egy kis pénzük és némi szerencsájük a városban való letelepedéshez. Az 1924/25-ös években a szakmát tudóknak vagy vállalkóknak mindig akadt munka a városokban, főképpen São Paulóban. Legkönnyebben az építőipari szakmákban jártasak nyertek alkalmazást. Az itthoni, magasabban kvalifikált szakmák munkásai, pl. a vas- és gépipar szakágaiban képzettek - lakatosok, esztergályosok stb. - akkor még jóval nehezebben találhattak a képzettségüknek megfelelő munkát. Közülük igen sokan kénytelenek voltak segéd- vagy betanított munkás szintjén munkát vállalni, alacsonyabb bérért. Nehezítette a különböző iparágakban, szakmákban elhelyezkedni vágyók helyzetét az a brazíliai szokás, hogy minden szakmunkás csak saját szerszámaival kaphatott alkalmazást. Akiknek nem voltak megfelelő kéziszerszámai, csak segédmunkások lehettek. Mivel Brazíliában szinte minden ilyen jellegű munkaeszköz és ipari termék importból származott, igen drága volt. Nehéz is volt hozzájutni. (Ezzel magyarázható az, hogy több forrás is megemlíti a szerszámlopási eseteket, amelyeknek a következménye az utcára kerülés vagy többnyire kiadós kocsmái verekedés lett.)

São Paulo legtöbb magyarja a lapai hús- és konzervgyárban dolgozott, de az agyag-edény-és majolikagyár is úgyszólván kizárólag magyar munkásokkal dolgoztatott. 1933-ban ebben a városban összesen 5751 ipari üzem kínált elhelyezkedési lehetőséget, mivel a város a brazil élelmiszer-, könnyű- és textilipar központja volt. Ezekben a gyárakban és üzemekben főleg az

európai bevándoroltak találtak kenyérkereseti lehetőséget, lévén a tulajdonosok nagy része is európai érdekeltségű pl. az olasz Matarazzo gróf, aki nagy szeretettel alkalmazott magyar munkásokat és a magyar kolónia pártfogójának is tartották.

A nők - lányok és asszonyok - ha gyári vagy üzemi elhelyezkedésre nem volt lehetőség, elmehettek cselédnek, házvezetőnőnek.

A városi magyar munkásság tehát két csoportból tevődött össze: a nagyobb csoportot alkották a 30-as évekre a paraszti származásúak, a kisebb hányad pedig még otthonról hozta szakmai képzettségét, tudását.

A városba került értelmiségieknek a lehetőségeiről így vall Mígend Dezső: "...a Dél-Amerikába vándorló ügyvédek, banktisztviselők stb. lateiner elemek úgyszólván kivétel nélkül a pincéri vagy a konyhai kisegítő állással kezdik kinti pályafutásukat." A diplomások nagy részére vonatkoztatható az a megállapítás, hogy kezdeti boldogulásukat a szolgáltató hálózatban találták meg.⁶⁹ Más források is arról számolnak be, hogy a diplomával Brazíliába érkezők képesítés szerinti elhelyezkedése ütközik a legnagyobb akadályokba. Például: Rio Grande do Sul volt az egyetlen brazil állam, ahol 1929-ig a bevándorolt orvosok, mérnökök minden nehézség nélkül gyakorolhatták hivatásukat. A többi államban nosztrifikáltatni kellett az idegen diplomákat. Ez igen megnehezítette például egy magyar orvos praktizálását, mivel a honosíttatási-szakmai vizsgát portugál nyelven kellett letennie.⁷⁰ Néhányan azért ki tudták játszani ezt a szigorú rendelkezést úgy, hogy egy szabadon praktizáló brazil állampolgárságú orvos neve alatt és rendelőjében dolgoz-

tak. A brazil városok magyar lakossága között mindig hamar híre járt az ilyen lehetőségnek, hiszen szívesebben fordultak bajaikkal egy honfitárs orvoshoz, segítve annak megélhetését.⁷¹ A nosztrifikáltatási kötelezettség 1929 után egyébként érvényessé vált minden államban és minden diplomára nézve.

Valamivel könnyebb helyzetben voltak azok, akik vállalkozni próbáltak és tudtak: műhelyt, vendéglőt, kocsmát nyitottak, szatócskodással vagy pertli- és csodapaszta árusítással tornázták fel magukat a vagyonosabbak tekintélyes pozíciójába. A 30-as évek közepére - ezt az újságok hírdetései is tanúsítják - igen csak elszaporodtak Rio de Janeiro és São Paulo belvárosában a kisebb-nagyobb üzletek, vendéglők, a külső részek magyarlakta negyedeihez közel a szatócsboltok, kocsma, műhelyek, kisebb üzemek, majd gyárak. Egyre nagyobb számban működtek földügynökök is, akik telkeket - vagy vidéken - művelésre váró területeket kínáltak, de többségük nem túl jó hírnévre tett szert spekulációi miatt. Voltak magyarok a rendőrök között is, dolgoztak villamoskalauzként, bérkocsisként, stb. A hölgyek számára - némi kezdőtőke meglétével - az európai divat kifogyhatatlan lehetőségeket nyújtott kalap- és ruhaszalonok nyitására az ügyeskezdőeknek pedig bedolgozásra.

Rétegződöttségében igen változatos élet alakult ki tehát a második világháború előtti időszakra és ehhez járult a közösségi élet a maga egyleteivel, sajtójával, egyházszerkezeteivel, iskoláival - elsősorban São Paulóban. Igazán nem is zavarták meg a városiak életét, boldogulását csak a gazdasági válság - az ott újdonságként ható tömeges munkanélküliséggel -

majd a 30-as évek viharos belpolitikai fordulatai és a háború előtti, a nemzeti-közösségi életet erősen korlátozó intézkedések. Mert igen viharos volt a brazil belpolitikai élet a maga "forradalmaival" - 1922, 1924/27, 1930/32, 1935 - valamint a pártpolitikai csatározásokkal, amelyeket főleg a leginkább fejlett államban és fővárosában São Paulóban érezhettek az ott igen nagy számban élő magyarok, bármennyire is igyekeztek kívülállóknak maradni (amelyekre egyébként a külképviseleteken keresztül a hazai emigrációs politika is bízta őket.)

Ha most megvizsgáljuk pl. a são pauloi iparban dolgozók élet- és munkakörülményeit, teljesebb képünk lesz a városi boldogulásról.

Először is: szakképesítést nyújtó tanonciskolák nem voltak a 20-as években. Csak a nagyobb méretű európai bevándorlás leállta után - tehát a 30-as évek elejétől - érezte úgy az állam, hogy szükség lenne ilyen célú tanodák felállítására. A magyar fiatalok munkaidő utáni szakismereti képzésével megpróbálkozott ugyan a "Brazíliai Magyar Segélyegylet", de ez nem jelentett nagy létszámot.

A szociális munkásvédelem és törvényhozás a 20-as években még igen alacsony szinten állt, tehát a tulajdonosok korlátlan önkénye érvényesült.⁷² Viszont éppen ez az a történelmi időszak Brazíliában, amikor egyre tudatosabbá és szervezettebbé válik a munkásmozgalom és a gazdasági követelésekért megindult sztrájkmozgalmakban már magyarokkal is találkozhatunk. Brazíliában 1925/26-ban még általános volt a 10-12 órás munkaidő. A nagyobb üzemekben, gyárakban felhasználták az olcsó női és serdülő munkaerőt is. Egy férfi segédmunkás napi 5-6 milreist,

nők és gyermekek ennek a felét kereshették meg. A saját számaikkal elhelyezkedett szakmunkások napi 8-10 milreist kaphattak munkájuk után. Aki nem tudott elhelyezkedni gyárban vagy műhelyben, napszámosként még mindig talált magának munkát pl. út- és vasútépítkezéseken vagy egyéb építkezéseknél, ahol így naponta 6-7 milreist kaphatott. Ebben az időben ritka volt az az eset, hogy valaki napi 12-16 milreist fizető álláshoz jusson. Ahhoz igen nagy szerencse, jó szakma kellett és szorgalmával is fel kellett magára hívnia a műhelytulajdonos vagy üzemi munkavezető figyelmét. Egy magyar ipari munkás havi átlagkeresete tehát - szakmától, lehetőségtől és képzettségtől függően - havi 150 és 300 milreis között mozgott az 1920-as évek közepén. Majd látni fogjuk, hogy az alsó határ éppenhogy fedezte a megélhetési költségeket egy - esetleg két fő számára, de egy kereső képtelen volt eltartani egy kisebb családot. (Bérfizetés egyébként havonta volt és sajnos előfordult, hogy az esedékes bérrel adós maradt a műhelyfőnök vagy az üzemi munkavezető lépett meg vele.)

A kivándorolt ügyvédek, hivatalnokok a szolgáltatói hálózatban nem több, mint 100-150 milreis havi keresethez juthattak.⁷³

Ezekben a kezdeti években tehát nehézséget jelentett a nyelv nem tudása, valamint az, hogy az 1924/27-es állandó belpolitikai feszültség visszahatott az árakra is, annyira, hogy a korabeli megfigyelők szerint nagyobb drágaságot okozott, mint amilyen Magyarországon volt az adott időszakban.⁷⁴

Pedig városban - piacról él az ember. A háziasszonyoknak

üzletekben vagy a piacon kellett beszerezniük a szükséges élelmiszert. Több forrás is - a hetilapok némelyike rendszeresen - beszámolt a korabeli árakról, arról, hogy mennyiért lehetett megvásárolni a mindennapi létszükségleti cikkeket. Pl. a kenyér kilója 1, a húsféleségeké 1,8 - 3,5 milreis volt. A disznóhús volt a legdrágább, még a magyarok számára fontos szalonnának is 2,5 milreisbe került kilója. A rizs és bab literje 1,5-2, a nádcukor és burgonya kilója 1-1,7 milreisbe került. 2-3 milreisért lehetett vásárolni egy tucat tojást, 10-ért egy pár tyúkot. A tej literje 1 milbe került, a vaj már drágább volt, kilóját 10 milreisért mérték. Legolcsóbban a déligyümölcsökhöz lehetett jutni: a banán tucatja 300-400 reis, a narancs kilója 100 reis volt. (Ha tudjuk, hogy a dollár akkori átváltási ára 8,75 milreis volt, akkor könnyebb viszonyítani.)

Egy városban élő családnak emellett illett ruhára is költeni. Inget, nadrágot 3-7 milreisért, egy pár cipőt 25-35, egy rend pamut ruhát 80-100 milreisért lehetett vásárolni. Ha ruhaneműre nem is kellett feltétlenül költeni havonta, de lakásra igen. A lakáskérdés az akkori városokban, így São Paulóban is érzékeny pontja volt a korbéli társadalompolitikának. A fazendákon, falvakban-telepeken könnyebb volt a megoldás: olcsó és helyben található építőanyaggal építkeztek, fából, bambusz-nádból, sásból és sárral tapasztották a falakat. A városokban viszont, ahol az európai igények domináltak, ahová az idegen tőke is berendezkedett és egy helyen munkások ezreinek lakáshelyzetéről kellett gondoskodni folyamatos volt az építkezés és nagyon nagy a zsúfoltság, a kültelkeken pedig a nyomor.

A São Paulóban letelepedni vágyó magyar családoknak csak kisebb része juthatott jobb helyen lévő, több helyiségből álló lakásbérlethez, azok, akiknek sikerült szakmájuk szerinti, jó megélhetést biztosító munkahelyre bejutniuk vagy volt némi kis hazulról hozott pénzük. Az éppenhogy kiérkezett családok többsége kénytelen volt megelégedni egy külvárosi ház egyetlen szobájával, ahol 4-5 család közösen használta a konyhát és egyéb helyiségeket - bár a fürdőhelyiség igazi nagy luxusnak számított. Egy-egy ilyen munkásnegyedbeli szoba havibére átlag 100 milreis volt, egy jobban kereső munkás fizetésének 1/3-a. A munkáscsaládok legnagyobb része ezekben a kezdeti időkben szó szerint nyomorgott, mert néha egy kisebb szobában 15-20 személy is szorongott.

Szelec Arnold adatai alapján 1934-ben São Paulo külvárosaikban a következőképpen oszlott meg a magyarság:

Villa Anastació, Operario, Jaguará - 2000 magyarral

Lapa, Villa Leopoldina, Ipojuca - 2600 magyarral

Villa Pompeia, Água Branca - 1900 magyarral

Friguezia d'Ó, Villa Albertina újabb - 1000 magyarral

Moóca, Villa Claudia - 2300 magyarral

Ypiranga - kb. 1400 magyarral

São Caetano, São Bernardo - 1400 magyarral

Pirituba, Taepas - 1200 magyarral

Villa de Dei, São Estevan - 250 magyarral

Villa Maria - 1210 magyarral, hogy csak a legnagyobb magyar lélekszámú negyedeket említsük meg. Szentpéter Klára visszaemlékezése szerint egyes negyedek, pl. Villa Anastació annyira

elmagyarosodtak 1938-ra, hogy igen nehéz volt a lakók között nem magyarral találkozni.

Boglár konzul egész fejezetet szán kéziratában a *são paulói* magyar ház- és telektulajdonosok vagyoni kimutatásának. A vizsgált korszak végére néhányan már jövedelemhez is jutottak a beszédett lakbérekből. Természetesen ilyenek is akadtak a "beérkezettek" között - *São Paulóban* 564 magyar háztulajdonost tartottak nyilván - de ők a többesres ottani magyarságnak még 1938-ban is csak a töredékét jelentették.⁷⁵

Nagyon sok férfi nem családosan érkezett Brazíliába. Az ő helyzetük sem volt könnyű. A jobban keresők privátszobát bérelhettek vagy 2-3 ágyas penziói szobában lakhattak 1-2 milreisért naponta, közös helyiséghasználattal. Ezek a szobák azonban igen zsúfoltak voltak. Emellett léteztek ún. hospidariák, ágybérleti penziók. Egy-egy kis helyiségben emeletes ágyakat zsúfoltak össze, minél többet, hiszen a hospidaria-tulajdonosok a minél jobb kihasználtság volt az érdekük. Ezeken a nyomorúságos helyeken azután terjedt a sokféle betegség és az alvilágiakat is nehezebb volt elkerülni.⁷⁶

Így alakultak tehát a tömeges magyar bevándorlás idején a korabeli brazil városi élet- és munkakörülmények a magyarság többségét kitevő dolgozók számára. Változást csak a gazdasági válság hozott, amikor is erőteljesen romlottak a városi megélhetési viszonyok. Igen jelentős volt a munkanélküliség, a gyárak leálltak vagy csak félnapos, néhol 2-3 órás műszakokban dolgoztak. Ez volt az az időszak, amikor a *são pauloi* "Brazíliai Magyar Segélyegylet"-nek és "Munkaközvetítő Irodá"-nak

nagyon megszorodott a munkája: élelmiszersegélyeket osztogattak, ingyenkonyhát állítottak föl a rászorultak ezreinek és igyekeztek legalább a családfőket munkához juttatni az interiorban, a magyar településeken élő, önállóan gazdálkodó és aránylag jobb helyzetű parasztgazdáknál. A "Brazíliai Magyar Újság"-ban 1929. december 23-án az első oldalon szólították föl a honfitársakat, hogy legyen összetartás, segítsék egymást a magyarok, a tehetősebbek adjanak munkalehetőségeket a rászorultaknak, hiszen erőteljes gazdasági krízis van.⁷⁷ "Magyar! Segítsd a magyart, akkor az Isten téged is megsegít!" - szólott a "Brazíliai Magyarország" felhívása.⁷⁸ Az 1932-es adatok szerint sok családot kerestek mindenesnek vagy mezei munkásnak, ingyenes kiutazással, 3-5 milreis napi kereseti lehetőséggel. Másutt famunkásokat toboroztak erdőírtáshoz, 2-3 milreis napszámmal. Sokan próbálkoztak állami közmunkáknál vagy külföldi érdekelt-ségű vasútépítkezésnél. A munkabérek viszont minimálisra csökkentek: 60-80 reist fizettek óránként, tehát volt ahol naponta csak 1 milreist (egy kiló kenyér, vagy burgonya ára) lehetett megkeresni.⁷⁹ Brazília gazdaságtörténetének ezen periódusában a legtöbb munkáskezet a kávétermés tonnaszámba való megsemmisítése igényelte.

A fazendákról mégis igen sokan érkeztek a városba - hiszen a kávéülttermelési válság azért ott is éreztette hatását - és egyre több magyar koldússal lehetett találkozni São Paulo utcáin, főként gyerekekkel. A gazdasági válságot belpolitikai kísérte: São Paulo államban a hatalmát féltő konzervatív kávéoligarchia, a paulista öntudat legerőteljesebb képviselője és táplálója szembeszállt a Getulio Vargas-féle politikai és gaz-

dasági irányvonallal. Ez aután fegyveres konfliktushoz és blokádhhoz vezetett São Paulóban.

A nehéz időszak Brazíliában is 1933-ig tartott. Ezután - a hazai burzsoáziára építve - megkezdődött az újabb konjunktúrális gazdasági időszak. Ezt bizonyítja, hogy a munkanélküliség leküzdésével São Paulo államban is újból megkezdődött a szubvencionált bevándoroltatás, ha korlátozott is volt, elsősorban minőségi szempontok alapján. A 30-as évek végére tehát a városban maradt magyarság helyzete konszolidálódott. 1937-es adatok szerint az ipari-mezőgazdasági termelés értéke Brazília legfejlettebb államában elérte az 5,7 millió Contót, az iparból és mezőgazdaságból származó fejenkénti évi jövedelem pedig újból 140%-kal volt nagyobb a Brazília egyéb területein elért jövedelemnél.⁸⁰

Ennek ellenére - bár a munkanélküliség felszámolódott és a munkabérek is emelkedtek, valamint a szociális gondoskodás is javulóban volt - továbbra is igen alacsony színvonalon éltek a são paulói munkáscsaládok, köztük a magyarok is. Boglár konzul egy hivatalos Brazíl felmérés adatai alapján megállapítja, hogy havi átlagban egy négy-öt tagú család 385 milreis jövedelemmel rendelkezett. Ennek mintegy 48-51%-át költötte élelemre, 21-22%-át lakásra, 15-16%-át pedig ruházkodásra. A felmérésben szereplő családok 89%-ánál a havi jövedelem éppenhogy fedezte a kiadásokat (nem túl magas igényszinten), 5%-nál hiány mutatkozott a havi megélhetésben és csak a családok 6%-a tudott "félretenni". A fő élelmezési cikk továbbra is a bab, rizs, burgonya, kenyér- és tésztaféle volt, amely nehezen fedezte

a család kalóriaszükségletét. A lakásviszonyok sem módosultak túlságosan. A São Paulóban élők egy része még a gazdasági válság előtt elhagyta a várost és vidéken próbált boldogulni, tehát ott épített magának szerény, de megfelelő otthont. Más részük megtakarított kis pénzéből városi telket vásárolt, vállalva az elég tetemes eladósodást. A többség azonban továbbra is bérelte a lakóhelyiségeket. Ruházkodásra a minimumot költötték, a gyerekek többsége csak felnőttkorától hordott cipőt. ⁸¹

Optimális feltételek mellett is csak szűkösen élt meg egy többtagú városi munkáscsalád, de ha betegség vagy baleset történt, azonnal jelentkezett a nyomor. Az ilyen helyzetbe került são pauloi magyar családok a "Brazíliai Magyar Segélyegylet"-hez vagy a konzulátushoz fordultak. Emellett a 30-as évek közepétől a brazíliai állam is nagyobb gondot fordított a szociális munkásvédelemre. 1938-ban vezették be a nyugdíj intézményét és a létminimum megállapítására is sor került. Aki pedig 10 éven át egy munkahelyen dolgozott, annak felmondani már nem lehetett - az új rendelkezések szerint.

A kint született vagy kisgyermekként kikerült gyerekeiket a magyarok igyekeztek taníttatni és jó szakmához juttatni. Nekik ez már könnyebben ment, mivel a portugál nyelvvel hamarabb megbarátkoztak, mint szüleik. A falun, magyar telepeken élő paraszti származású szülők gyermekei is a város felé orientálódtak. Egyaránt vonzotta őket az egyre biztosabb megélhetési lehetőség és a közösségi élet.

A 30-as évek közepére néhány szakképzett ipari munkás igen

nívós életszínvonalon élt, mivel élmunkásnak vagy vállalatának szakmai vezető gárdájába küzdötte fel magát. Szépen megsza-
porodtak az önálló műhelytulajdonosok is és néhány jelentősebb
üzem cégtáblására is magyar nevet írtak ki tulajdonosként.

Szelec Arnold büszke nemzeti öntudattal számolt be köny-
vében arról, hogy igen sok magyar hírnevet szerzett új hazájá-
ban. A riói kolónia jelentős személyisége, az orosházi születé-
sű Jermann Jenő diplomás építésmérnök a főváros szépítésében
jeleskedett és telekügyleteivel hozzájárult a riói kikötő és
öböl kialakításához. Igen sokat fáradozott azon, hogy Brazíliát
és Magyarországot a gazdaság minél szorosabb kötelékeivel fűzze
össze, de ez a vállalkozása sohasem volt olyan sikeres. Létre-
jött ugyan egy kereskedelmi egyezmény a két állam között (1931)
és megalakult a "Brazíl-Magyar Kereskedelmi Társaság" még 1928-
ban, egyik fél sem helyezett nagy hangsúlyt a kapcsolatok ki-
használására.⁸²

Dr. Klobusitzky Dénes, Brazília egyik leghíresebb kígyó-
méreg-szakértője lett. Boldizsár Lajos kémikus sikerrel kísér-
letezett egy lepra elleni oltóanyaggal. (Sajnos ez a betegség
igen sok interiorbeli magyart is elért. Missziós körútjai so-
rán maga Szelec páter is találkozott az őserdőben szétszórt
kis magyar telepekkel, ahol egész családokat fertőzött meg ez
a borzalmas betegség. A bencés atya ennek okait a brazíl klíma
és a vidéken jobban elérhető nehéz, zsíros, fűszeres magyar táp-
lálkozás szerencsétlen találkozásában jelölte meg.⁸³ Tény,
hogy a civilizálatlanabb, mocsaras területekre vetődött euró-
paiakat igen sokféle - főként rovar terjesztette - fertőzés fe-
nyegezte, a sajátos állatvilág mellett.)

Az egyetlen brazíl szakfolyóirat kiadója és szerkesztője is magyar volt: Hajdú József. Vodianer Béla, valamikor huszárkapitány a brazíl lótenyésztés szakmai irányítója lett. A jun-diahyi ARGOS nevű textil mammutvállalat technikai igazgatója Kiss István, az ottani kolónia mecénása volt. A már szóbakerült são pauloi Matarazzo fémárúgyár vezető mérnöke Szász Arthúr volt. Bokor Andor vasmunkásból lett villamossági-felszerelés gyáros, Berger Miklós és Neumann Ernő ékszerész-vállalkozók voltak, Bertalan Gyula iparosból lett são pauloi bútorgyáros, de sorolhatnám még az orvosokat, mérnököket, iparművészeket, kereskedőket, üzem- és gyártulajdonosokat, akik szaktudásukkal és szorgalmukkal - no és némi szerencsével - anyagilag és társadalmi megbecsülésben is rangot szereztek maguknak. Ők voltak a "beérkezettek", akiknek sikerei ösztönzőleg hatottak a többségben lévő, keményen dolgozó és boldogulni kívánó városi magyarok ez-reire. ⁸⁴

Magyar földművesek brazíl földön

Mi volt a legfőbb célja a bevándorolt magyar földműveseknek? Legalább az új hazában földet szerezni. "Szert tenni minél előbb egy 5-10 alqueres (20-40 holdas) saját birtokra. Ha ez már megvan és a mindennapi kenyeret a saját földjén tisztességesen megkeresheti, jelentkezik a következő kívánság: São Paulo városában, annak valamelyik magyarlakta részében, az ismerősök, esetleg rokonok környezetében saját háztelek, azon egy szép, muskátlis ablakú, előkertes ház. Ez a kitaposott útja az előrehaladó, boldoguló magyar földművesnek."⁸⁵

A nincstelenül partraszállók többsége azonban a beígért saját, önállóan művelhető föld helyett fazendákra került, ahonnan a menekülés útja elsősorban a városokba vezetett. Itt azután akinek sikerült nyelvtudással és ügyességgel szakmai jártasságot szereznie, az az iparban boldogulhatott. A 20-as évek közepétől - néhány év gyűjtögetés után - a paraszti származású városi munkások egy része, régi álmait követve, megpróbálkozott a vidéki földvásárlással. (Csak igen kevesen érkeztek akkora kezdőtőkével, hogy azonnal belevághassanak a brazilai paraszti gazdálkodásba.)

A mindig is saját föld után sóvárgó parasztoknak igen nagy terheket kellett vállalniuk ahhoz, hogy földhöz jussanak, de még mindig szívesebben maradtak ilyen áron személyükben szabadok, minthogy a peon-kötöttségeket vállalják. A saját föld másik előnyét pedig az jelentette, hogy mindent meg tudott a család magának termelni.

Az esetek többségében kétféle módon juthatott a bevándorló Brazíliában földhöz: vagy egy nagybirtokos parcellázta föl birtokának egy részét és adta bérbe vagy el, szigorúan megszabva az adósságtörlesztés módját, vagy pedig néhány család - többnyire egy-egy etnikailag egységes csoport - kötött szerződést egy telepítési vállalkozóval vagy az állammal, termelésre még nem fogott terület megvételére azt a feltételt vállalva, hogy új telepet alapítanak. Ez a telepítési forma Brazíliában igen elterjedt volt és az állam szempontjából is előnyös - akár állami, akár magántuladajonban lévő területről volt szó - hiszen ezek a telepítések többnyire a megművelt földterület nagyságát növelték. Egyes brazil államok előszeretettel kötöttek szerző-

dést német, olasz, japán és lengyel állami megbízottakkal, részvénytársaságokkal ilyen földművescsoportok bevándoroltatására és letelepítésére. Ezekben az akciókban az anyaország igen aktív szerepet vállalt és szoros kapcsolatot tartott fenn kivándoroltjaival.

Hasonló jellegű magyar telepítési akcióra nem került sor Brazíliában, így sok magyar család került szétszórtnan már meglévő telepekre, idegen nemzetiségűek közé, de São Pauló államban önálló, magyar telepes kolóniák alapítására is sor került, anyaországi segédlet nélkül.

Azok, akiknek volt arra pénzük, hogy mindjárt földet vásároljanak többnyire igen drága tandíjat fizettek az első termésért, sokan pedig még meg sem várták azt és elmenekültek a földről. Mert: idegen volt a klíma, a föld, más módszerekkel és más növényeket kellett termelni, mint Magyarországon. Gyakorlatilag szükség volt az alkalmazkodásra a termelési technikát illetően is.

"Telepes akármelyik család lehet, akinek már van valamennyi kezdő tőkéje és jártassága az erdőírtásban és a brazíl gazdálkodásban."⁸⁶ - írja Mígend Dezső.

A földműves életmódot választóknak tehát meg kellett küzdeniük az éghajlattal, betegségekkel, a termést pusztító állatokkal (hangyák, papagájok, majmok), a csúszómászókkal valamint magával az őserdővel, amely minduntalan igyekezett visszahódítani a tőle elvett földet.

Forrásaim szerint az 1924-es esztendő hozta meg a nagy fordulatot az interiori magyar kolóniák kialakulása szempont-

jából. Ebben az évben is százával hagyták ott a fazendai kö-
töttségeket a magyarok, az újonnan jötteknek egy része pedig
- az ismerősök és a "Délamerikai Magyar Hírlap" figyelmezteté-
sére: Magyarok! Ne menjetek a fazendára! c. vezércikk - már
el sem szegődött oda. (Az üzletükben veszélyeztetett ügynö-
kök állítólag ezért be is csukatták - persze koholt vádak a-
lapján - az újság akkori szerkesztőjét.⁸⁷) A városok ipara
azonban nem tudott megfelelően foglalkoztatni mindenkit, ezért
igen nagy visszhangra találtak a földre áhítozók előtt a föld-
ügynökök propaganda-cikkei, felhívásai. A szórványos telepíté-
sek mellett 1924-ben tehát megindult - a nagyszámú paraszti
bevándorlást kihasználva - a magyar kolóniának szánt, zárt te-
lepítések sora.

Több sikertelen kísérlet után (Colonia Hungara Santa
Theresiana, első Mátyáskirályfalva) 1924. május 24-én alakult
meg az az előkészítő bizottság, amely bizottság június 14-én
már újságközleményt adott ki Szentistvánkirályfalva létesíté-
séről. Dr. Czézárovecs Balázs, szalézi szerzetes szervezte
meg ezt a kis falut, amelynek annak idején 50 magyar család
volt a lakója. Mintegy 30 alquer földön alakult ki a falu,
amelynek akkor még a nagyobb része erdő volt. A vételár 100
Conto de reis volt, de a telepesek már az induláskor eladósod-
tak, hiszen a 7 Contó előlegnek is csak a töredékét tudták elő-
teremteni. A férfiak a 24 kilométernyire eső São Paulóban pró-
bálták a kenyérüket megkeresni, amíg a többi családtag a ker-
teket művelte. Erre azért volt szükség, mert már az első termé-
sig is nagyon eladósodtak a magyar családok, hiszen még az

építkezéshez is csak kölcsönökkel tudtak hozzáfogni. Egyetlen lehetőség volt a biztató: a földek közeli fekvése São Paulohoz, mivel a megtermelt javakat könnyen be tudták szállítani a piacra és a fekvésből adódóan ezeknek a földeknek az árai csak emelkedhettek az elkövetkezendőkben. A telep magyar lakosainak fele el is költözött, miután értékesítette portáját, így 1930-ra már igencsak színes etnikai kép alakult ki Szentistvánkirályfalván: 1934-ben 23 magyar család mellett már 5 német és két olasz család élt együtt a telepen. Ez a 30 család 150 főt jelentett, köztük 118 magyar nemzetiségűt, 42 gyerekekkel, akiknek 1/3-a már Brazíliában született. Az ottmaradt magyarok többsége Arad szomszédságából származott. A mindössze 3 utcából álló falu házai közül a magyarokét már messziről felismerhette az odalátogató hófehérre meszelt falairól, muskátlivirágos ablakairól. (Így próbálták átmenteni a hazai hagyományokat.) Egy bolt is működött a telepen, továbbá egy iskolaterem és egy kis kápolna. Kijelölték már a temetőnek szánt területet is, bár azt akkor még nem engedélyezték a hatóságok. A falu lakói főleg kertészkedtek, de állatot is tenyésztettek. Volt összesen 12 lovuk, 10 tehenük és 50 sertésük, valamint a házaknál hazai és brazil fajta aprójószágok százai. Néhányan házinyúltenyésztéssel is próbálkoztak. Igen eredményes volt a virág- és zöldségkertészkedés, amellyel jó piacra találtak São Paulóban. Nagy előnye volt a brazil éghajlatnak, hogy egész évben folyamatosan lehetett zöldségfélétet termeszteni - sok munkával, öntözéssel, trágyázással. Szinte minden itthon megszokott növény bőséggel termett brazil földön. Gyümölcsöt jobbára csak

házi szükségletre termeltek: együtt a hazaiakat (alma, körte, barack, eper) az új klíma gyümölcseivel (narancs, citrom, füge, ananász, kaktusz stb.). Szőlőtermesztéssel minden falubeli magyar foglalkozott, így a jóféle házibor sem hiányzott az asztalról. Szelecz páter és Boglár konzul is megemlíti, hogy pl. a lapai piac legügyesebb zöldség és tejtermék árusai a szentistvánkirályfalvai magyar asszonyok voltak, akik úgy tárgyaltak a brazíl vevőkkel, hogy a született brazíl sem különben, a magyaroknak viszont szín tiszta magyarsággal kínálták portékáikat.

1931. június 7-én volt a são pauloi katolikusság első zárándoklása Szentistvánkirályfalvára, magyar pap vezetésével, és ekkor tartották meg az első ünnepi magyar szentmisét az úrnapi körmenettel kapcsolatban, amely azután évenként ismétlődő közösségi hagyomány lett. Erre az alkalomra még a távolabbi kolóniákról is elzárándokoltak a magyarok, hogy legalább évente egyszer igazán magyaroknak érezhessék magukat.⁸⁸

A másik jelentős és igen életképes magyar település, Árpádfalva volt, 884 km-nyire São Paulótól és 10 km-nyire a Paraná-folyam széles medrétől. Ez volt az a vidék, amelyet a korabeli térképek "terra incognita" néven jelöltek. Mégis megjelentek itt a magyar telepesek arra az ügynöki felhívásra, amely 1924. június 28-án jelent meg a são pauloi újságokban. (Ha végiglapozzuk a "Délamerikai Magyar Újság" 1924/25-ös számait - amelyek hetente jelentek meg - szinte mindegyikben találunk hírdetést vagy jelentést Árpádfalvával kapcsolatban. Az első címe így szólt: Hatvan családdal megalakult az első magyar falu, Árpádfalva. A további cikkek is mind toborzási céllal

íródtak és még fényképes beszámolókat is nyújtottak az ottani lehetőségekről.) A több, mint 1075 alquer területet (kb.4500 hold) a szomszéd város polgármestere adta el az állam tulajdonából, úgy mint sajátját, amiből a későbbiekben bonyodalmak is támadtak a jóhiszemű magyar vásárlók rovására: néhány év múlva ugyanis újból ki kellett fizetniük a föld vételárát. Így viszont véglegesen meg tudták váltani a birtokjogot.

Az első 5-6 év igen nehéz volt: szinte mindenki csak erdőírtásból és faeladásból élt. Ezért szükségük volt arra a 15 teherautóra, amellyel a fatörzseket és vasúti talpfákat szállították. Az értékesítésben nagy szerepe volt a vasút közelségének. A későbbiekben állomás is létesült: "Colonia Árpád" felirattal. Miután az éveken át folytatott erdőírtás meghátrálásra kényszerítette az őserdőt, megkezdődhetett a földművelés. A teherautók helyét 50 pár ökör foglalta el. A falu elkövetkezendő évei a mindennapi kenyérért folytatott küzdelemmel teltek el: a magyar paraszt harcolt a kemény brazíl természettel. De meg is lett az eredménye.

Kezdetben az óhazából hozott növényi kultúrákkal próbálkoztak és csak később, brazíl állami segítséggel és tanácsokra fogtak hozzá azoknak a kultúráknak a termesztéséhez, amelyeknek könnyen találtak értékesítési lehetőséget is: gyapot, dohány, ricinus.

1934-ben már a korábban ágakból, fából tákolt, sárral bepucolt házak helyett majdnem mindenütt piros cserépszindelyes házak álltak, narancs, mangó és kenyérfák árnyékában - emlékeztetve a magyar tanyák nyár-, akác- és eperfáira. A gazdasági

udvarban a már megszokott állatok nevelkedtek. A sertés sehonnan sem hiányozhatott. Az eresz alatt szárították a dohányt, a családok egy része selyemhernyót is tenyésztett és volt, aki büszke lehetett sokkaptáros méhészetére. Gyümölcsöt is termeltek maguknak, kenyérlisztnak pedig kukoricát őröltettek a két ügyeskezű falubéli, saját kezűleg ácsolt malmában. (A búza és rozsliszt nagyon drága volt, vásárolni kellett, mert a faluban nem termett meg.) A legtöbben rizst és cukornádat termeltek.

A falu lakóinak száma 1934-ben 1300 fő fölött volt, és ez 206 családot jelentett. Többségük elcsatolt területi magyar volt. Erre az időre már jelentős vagyoni differenciálódást is megfigyelhetünk: a földterület 4 és 125 hold között oszlott meg úgy, hogy a többségnek, 73 családnak volt 16 vagy 40 holdja, 39 családnak pedig 36-60 hold közötti területe. Csak egy családnak volt 125 holdja.

A gazdasági válság idején munkavállalásra 19 magyar családot fogadott fel a falu népe és 260 egyedülálló munkást. Akik családjukkal együtt dolgoztak, napi 10-12 milreist, az egyedülállók havi 40-50 milreist kereshettek a teljes ellátáson kívül.

1938-ra mintegy 181 magyar család élt állandó jelleggel a falu területén, ebből 138 román területi, 41 szerb területi és mindössze 2 család volt magyarországi. Egyébként ez volt az a magyar település, amely a második világháború utánig is igen erősen megőrizte magyar anyanyelvét és etnikai jellegét.

Árpádfalván a legnagyobb nehézséget a fölösleges termények, állatok értékesítése okozta. Hiába jelentett előnyt a jó közlekedési lehetőség (vasút és vele párhuzamos közlekedési útvonal),

ha az egyetlen komolyan szóba jöhető piac, São Paulo olyan messzire esett. A legközelebbi felvevőhely is több, mint egy óra járásnyira volt, de itt főleg csak a zöldségféléknek és a szárnyasoknak volt igazán kereslete.

Mire törekedhettek az árpádfalvi magyarok? Ingatlanszerzésre. Többeknek sikerült a szomszédos járási székhelyen telket venni és házat építeni, de az igazi cél: São Paulo volt. Erre lehetőséget nyújtott az, hogy a kezdeti nehézségek, adóságek leküzdése után, a terhek alól magukat lassan tisztázó árpádfalvi magyarok vagyonának értékét 1938-ban már 1500 Contóra becsülték (kb. 375 ezer pengő), ami az egyenlőtlen megoszlás mellett is átlag 10 Contónyi vagyont jelentett.

Árpádfalván tehát elég biztatóan boldogultak a magyarok. Az ingatlanvásárlási bonyodalmak rendezése után 1938/39-re birtokaiknak nagyobb része saját névre lett telekkönyvezve és ez a jogi döntés már megtámadhatatlan volt. Boglár konzul szerint viszont problémát jelentett a földárak esése. "Kétséges, hogy az árpádfalvi magyar az annak idején 400 milreisért vásárolt alquer földjéért építkezésekkel feljavítva ma, 18 évi birtoklás után ugyanazon összeget megkaphatná-e" ⁸⁹ Ennek oka São Paulo államban a városi javuló megélhetési viszonyok vonzása lehetett, valamint a földterületek, telkek bőségesebb kínálata, de a nagy távolság is árcsökkenőleg hatott.

Árpádfalvához - brazíl mértékkel nézve - igen közel, úgy 80-90 km-nyire terült el Boldogasszonyfalva, melyet hivatalosan Colonia Santo Antóniô néven emlegettek Brazíliában. Ennek a falunak a szervezését is 1924-ben kezdték meg, méghozzá német ügynökök, egy magánkézen lévő birtokon, dr. Labieno Costa

Machado telepítési vállalkozó birtokán. A falu két részből állt össze: a magyar kolónián 1933-ban már 36 család lakott, összesen 327 alquer földet birtokolva, a "tót kolónián" pedig 12 család, 64 alquer területtel. Ezek a családok kivétel nélkül a trianoni Magyarország határain kívül eső magyar területekről jöttek, a legtöbben Hunyadból és Temesből.

A történet már ismerős: küzdelem az őserdővel, az írtás után - amely itt elsősorban égetéssel történt - megkezdődött a házépítés és a termelés. Az első termésig az itteni magyarok is megismerkedtek a majomhússal, gyíkpecsenyével, papagájcomb-bal. Szerencsére ez a föld is bőven termő volt: kávé, cukornádat, burgonyát, rizst, babot, zöldséget és gyümölcsöt is bőséggel adott. Emellett a családok nagyrésze az igen jól jövedelmező selyemhernyó-tenyésztéssel foglalkozott. Néhány itteni magyar megpróbálkozott a búzával is, hiszen ez hiányzott a legjobban a magyar parasztnak.

A probléma az volt, hogy a *são paulo*i föld és klíma valahogy nem fogadta el ezt a tőle idegen növényt. Az elvetett búza hiába hozott 12-14 centiméteres, tömött kalászt, ha a szemeknek szinte semmi sikértartalmuk sem volt. Emellett a fő ellenséget a hangyák jelentették. Velük szemben igen nehéz volt a küzdelem. Ehhez egy bizonyos hangyafaló-hangya faj elterjesztésére volt szükség, amely viszont ritka, mesterségesen tenyésztett és ezért drága volt. Így csak ritkán kerülhetett igazi búzakenyér a magyarok asztalára.

Minden lakott területtől igen távol esett ez a falu, ezért a telepesek önellátásra rendezkedtek be. Egy konzuli

jelentés arról is beszámol, hogy még vízimalmot is sajátkezűleg ácsoltak maguknak az itt élők. Termékfölöslegüket a "kijáró" vándorkereskedők vásárolták fel, mivel igen költséges lett volna a távoli piacokra szállítás. Ezért a felvásárlási árak igen alacsonyak voltak, mégis mintegy 10 év alatt a falusiak ki tudták fizetni a teljes vételárat a volt tulajdonosnak. A földbirtokmegoszlás itt is erősen differenciált volt: 20 és 160 hold közötti.⁹⁰

Erről a faluról még fontos megemlíteni, hogy a többségükben székely és csángó lakosok évek múltán is megőrizték otthonról hozott szokásaikat és tárgyaikat. Még a tornyos ágyait is, nem beszélve edényeikről és óhazai viseletükről.⁹¹ Számukra tehát egy időre védelmet nyújtott az asszimilálódás ellen a nagy távolság, amely azonban a nagyobb magyar közösségektől is elválasztotta őket.

Magyar földművesek éltek és dolgoztak még Alecrimben, a São Paulótól 430 km-nyire levő itararéi magyar kolónián (Szentimrefalva), a hasonló távolságra eső Mátyáskirályfalván (Eng. Maia), Rákóczifalván (Bury), ahol 50 magyar család birtokában 1500 holdnyi jóltermő föld volt.

São Paulo államán kívül főleg Rio Grande do Sul államban éltek jelentősebb számban magyar telepesek, kisebb csoportokban és szétszórtnak. Ez a vidék azonban nevezetes volt arról, hogy igen jó búza és kukoricatermést lehetett elérni földjén. Róluk és a többi állambeli 10-30 családonkénti szórvány magyarságról úgy beszéltek a kortársak, mint "kis magyar szigetek"-ről, "erőcsoportok"-ról. Életmódjuk, lehetőségeik hasonlóak

voltak a fentebb részletesen leírtakéihoz - tehát volt amelyik családnak jobban ment, volt amelyiknek kevésbé - csak abban különböztek, hogy távolabbra esvén a nagyobb magyar közösségi centrumoktól, könnyebben beolvadtak környezetükbe.

Milyen is volt tehát a brazíliai magyar földműves élete? Küzdelmes. Amelyik magyar család nem futamodott meg, és a piac-hoz közel lakott, kb. 10-15 esztendő alatt érhetette el azt a szintet, hogy magyar emberhez méltó háza és gazdasága legyen. Csak a sok felvétel által megszabottan is eredményesen-szerencsésen gazdálkodó családok tudtak annyit félretenni, hogy gyermekeik további boldogulását megalapozzák egy városi ingatlannal.

A többség - piactól távolabbra eső magyar telepések - általában igen alacsony színvonalon éltek még hosszú évek múltán is, egy szobás, füstös (a hangyák és férgek ellen) sárkunyhóban, amelynek ajtaja, ablaka gyalulatlan fából készült, üveg nélkül. Ilyen házakat kalákában építettek és sajátos üzletággá is vált: az erre specializálódott munkások 60-100 milreisért "húztak" fel egy ilyen kunyhót. (1933-ban egy szárított téglából rakott, két szobás, konyhás - tehát emberibb igényeknek megfelelő - házat 200 milreisért /=50 pengőért/ építettek fel.)

Az interiorbeliek többsége ruházkodásra csak a legszükségesebbet költötte. Cipőt szinte sohasem viseltek és mivel igazán hideg ritkán volt - csak esetleg éjjelente - vastagabb ruhára nem is volt szükség.

Pénzhez csak a jó eladási lehetőségekkel rendelkező telepeken élő magyar családok juthattak, de a többi interiorbeli magyar földműves ritkán foghatott kezébe készpénzt. (A napszá-

mosok rendszerint még a fizetés előtt eladósodtak a falusi hitelvező "vendás"-nál.)

Mivel ezek a földvásárlások magánereők voltak, tehát a magyar állam nem segítette kivándoroltjait és a brazíl állam is csak a 30-as évek közepétől figyelt jobban oda ezekre a mezőgazdasági telepekre, a boldogulást a körülmények szabták meg. Mezőgazdasági tanácsokkal, a piaci lehetőségek felmérésével segítettek valamit a magyar újságok, de ez igen keveset jelentett a néhol teljesen elzártan élő kis csoportoknak.

Az interiorbeli szegényebb magyar földművesek (telepes családok, napszámosok, idénymunkások vagy erősen eladósodott bérlők) Brazília földjén fogynak, táplálkoznak, egészségtelenül laktak és szegényesen öltözködtek. A szerencsésebben gazdálkodó, jobb lehetőségek között élő telepesek (kísérletezgetések, bukások és újrakezdések után) viszont eljutottak oda, hogy saját ingatlanuk, jószágaik, lehetőleg São Paulóban megvásárolt telkük, jobb esetben házuk is legyen, még ha igen kemény adósságot vettek is ezzel a nyakukba.

A 30-as években még erős magyar etnikai jelleggel rendelkező telepek nagy részének az etnikai elszíneződés lett a sorsa. Sokan - a fiatalok sürgetésére - eladták földjüket és beköltöztek a városba, amely egyre biztosabb boldogulási lehetőségekkel kecsegtetett, főleg a háborús készülődések idején. Az eladó ingatlanokat magyarok csak a legritkább esetben tudták megvásárolni, így sok német, lengyel és más nemzetiségű földműves került a telepekre. Emellett jelentkezett a földek kimerülése is, így azután a lakosok továbbvándorlásra kényszerültek,

jobban termő helyeket keresve. A legtovább kitartó Árpádfalvának is ez lett a sorsa: egészen friss adatok szerint a valamikori magyar telepesek földjein most nagyállattenyésztés folyik, és a mai brazíl magyarságnak igen nagy erőfeszítésébe kerül, hogy az ott felépült kis templomot és temetőkertet - ahová a magyarok temetkeztek - megvédjék és elérjék a műemlékké nyilváníttatásukat.

Külön figyelmet érdemel a brazíliai magyarok egy kezdeményezése, amely nagy viharokat kavart a kolóniában. A "Brazíliai Magyar Újság" 1928. április 13-i számában adott hírt első ízben az un. Faluszövetkezeti Mozgalomról. (Gazdasági szervezkedés São Paulóban" címmel.) A cikkíró - miután beszámolt arról, hogy a jelentős brazíliai magyar kolóniát a múltban sokan akarták üzleti hamisítások tárgyává tenni és ez igen sok csalódást okozott - megállapítja, hogy a magyarság mostmár csak a magyar faluban bízhat. "...Meg kell teremtenünk itt Brazíliában az igazi magyar falut, termelő és fogyasztási szövetkezettel kapcsolatban!" A cél az volt, hogy az általános fogyasztási- és termelőszövetkezet összeköttetést létesítene a már meglévő magyar kolóniákkal és terményeik átvételét-eladását megszervezné - természetesen a magyarok számára kedvezményesen. ⁹²

Néhány hét múlva már arról cikkeztek, hogy lassú szervezkedéssel, de megalakult a "Brazíliai Magyarok Faluszövetkezete", amelynek alakuló ülésén 54-en voltak jelen. A szervezők: Gutfreund Árpád és Simon József voltak. Az egyesületi alapszabályzat kimondta, hogy "Az egyesület tagja lehet minden Brazília területén lakó és Nagy-Magyarország régi területéről

származó férfi, aki 20. életévét már betöltötte és a célkitűzés értelmében a falu megalapításakor ott letelepszik." A tagdíj havi 1 milreis volt és a tárgyalások meg is kezdődtek a brazíl hatóságokkal a megfelelő földterület kiválasztására.⁹³ Végül is Alecrim lett az a bizonyos magyar falu.

Ez a brazíliai magyarok soraiban megindult mozgalom azért érdemel külön említést, mert rávilágít a korabeli magyar kormány hiányzó kolonizációs politikájára. A kintélő magyarság a 20-as évek folyamán többször is szóvátette a tervszerű telepítések szükségességét. Egy kivándorolt magyar sokkal jobban boldogulhatott volna, "...ha egy zárt, már meglévő kolóniára érkezne, ahol csak honfitársaival élne együtt bölcs és előrelátó vezetés mellett. A kivándorlás Magyarországról állandó, ezért jó lenne, ha a magyar kormány abbahagyná struccpolitikáját és úgy cselekedne, hogy mindenkinek jó legyen." - írja Fischer Andor.⁹⁴

Már Mígend Dezső is azt hirdette hazatérte után, hogy "...az illetékes köröknek legsürgősebb teendőjük volna, hogy a már kintlévő, visszatérni nem tudó magyar földműves családok számára tegyék lehetővé az egy tömegben való letelepedést." Becsületes kolonizációt követelt, hogy a kivándorolt magyarság egy része legalább majd évek szorgalmas munkája után visszatérhessen hazájába. Egyébként is: "...a telepítés akár állami pénzzel, akár tiszta, megbízható magántőkével ma még jó üzletnek is bizonyulna." Brazíliának úgyis éppen elég gazdagon burjánzó őserdeje van, amit el tud adni.⁹⁵

A kintélő magyarok világosan látták, hogy a magánérés boldogulás csak szétforgácsolja a magyarságot, gyengíti a

közösségi összetartást, míg más etnikumoknál igen nagy az összetartó erő. A példa mindig a német és japán kolonizációs politika volt. Nyisztor Zoltán és más visszaemlékezők is részletesen összehasonlítják a magyar és japán, ill. német telepeket. Főként a japán földműves-telepek lakói éltek nagy tömegben együtt, a szó szoros értelmében zárt kolóniákat alkotva. "Míg az európai régi hazájától legfeljebb útlevelet s egy magasan elzárkozó követséget kap, a japán állami irányítást, vezetést, nevelést és állandó támogatást." ⁹⁶ Külön állami szervek gondoskodtak arról, hogy a kivándorlók kerüljék el a hányattatásokat. A földterületvásárlást államilag kiküldött japán mérnökök végezték, majd a parcellázás és építkezések után igen hamar megkezdődhetett a jól szervezett munka. Az állami támogatás garantálta azt is, hogy a japán szellemi hatás egy percre sem szűnt meg az anyaországból kivándoroltak felett. Az állam állított iskolákat a telepeken, vallási és politikai megbízottjai ott éltek a kolóniákon. Így a japán bevándorolt szinte rá sem szorult az új haza nyelvének és szokásainak az átvételére. A japánok az asszimilációt és a brazíl állam beolvasztási kísérleteit is jobban ki tudták védeni.

De így volt a német telepeken is. Ugyanezzel a szisztémával a német telepes azt a földet, amit kolóniájával együtt megvásárolt, német földnek, az anyaország meghosszabbításának tekintette. Boldogulásuk titka tehát a hihetetlen erős összetartás és a folyamatos, szinte mindenre kiterjedő anyaországi támogatás volt.

Mint már korábban láttuk, Magyarországon időnként tényle-

gesen fölmerült a brazíliai kolónizációs tervekkel kapcsolatban a magyar telepítések lehetősége, főként a 30-as években. Haydin Albert követi jelentéseiben többször is beszámolt az ezzel kapcsolatos tapasztalatáról, Brazília kolonizációs terveiről.⁹⁷ Jelentéseire reagálva a Kivándorlási Tanács 1931. május 29-i ülésén foglalkozott a brazíliai telepítés lehetőségeivel. Albrecht királyi herceg tartott előadássorozatot a dél-amerikai útja során tapasztaltakról. A herceg azt javasolta, hogy a német, lengyel és japán telepítési szerződések mintájára a Kivándorlási Tanács támogassa az ilyen típusú kezdeményezéseket. Ezzel biztosítani lehetne, hogy "...a mai Brazíliában élő magyarok megszerveztessenek és biztosíttatnék ez által az, hogy az ezentúl bevándorló magyarok egy megszervezett telepre, rendezett viszonyok közé kerüljenek." A herceg emellett nem állami földekre való telepítést javasolt, hanem magánkézben lévő földek ilyen célú felhasználását tekintette célravezetőbbnek, 50-80 ezer holdas komplexumokban, 40 pengős holdankénti áron. Előadásában külön kitért arra, hogy ezzel a módszerrel az elszakított területek magyarságát is össze lehetne fogni és magyar nemzeti befolyás alá vonni.⁹⁸ Ebből az akcióból nem lett semmi. A külügyminisztérium arra hivatkozott, hogy a döntési hatáskör az övé, de a magyar állam adott pénzügyi lehetőségei - a gazdasági válság közepén - nem teszik lehetővé ilyen nagyszabású vállalkozások finanszírozását.⁹⁹

1934-ben már Haydin Albertnek is az volt a véleménye, hogy államilag nem érdemes brazíliai kolonizációs politikát folytatni, inkább az otthoni telepítést kell szorgalmazni.¹⁰⁰

Egyébként korábban is volt már egy sikertelen kísérlet: 1928-ban megpróbálkoztak a brazíliai fazendákon sánylődő magyarok argentín farmokra való áttelepítésével, de az is csak "nagylelkű terv" maradt. A Kivándorlási Alap képtelen volt az akcióhoz szükséges összeget erre áldozni, ezért a költségvetési irányzatból ezt a tételt a következő évre is kiiktatták.¹⁰¹

Mivel a magyar kormányzat igazán sohasem fontolgatott komoly terveket a brazíliai magyar telepítési lehetőségekkel kapcsolatban, a kintélőknek maradt a magánerős boldogulás. Persze az anyaország igyekezett eszmei befolyását kiterjeszteni a kintélők közösségeire, összekapcsolva a magyar nemzeti érzést a politikai rendszer és céljai iránti lojalitással, de ez mégsem volt olyan sikeres, mivel igazi nagy változásokat nem tudtak garantálni, amelynek alapján az összetartás - egy valamikori visszatérés reményében - fölébe kerekedett volna a boldogulási váagnak és beilleszkedési kényszernek.

A faluszövetkezeti próbálkozás sem hozott nagy eredményeket. Ez a vállalkozás egyrészt azon csúszott meg, hogy a szervezők, a vezetőség között igen nagy volt a marakodás a személyi pozíciókért, egyéni haszonért. Másrészt hiába emelkedett nagy horderejűvé az ügy a brazíliai magyarok között - a "Dél-amerikai Magyar Hírlap" egy időben a Faluszövetkezeti Mozgalom hivatalos lapjává is avanzsált - hiába híresztelték azt, hogy a brazíl állami hatóságok helyeslik a kezdeményezést, igazi eredményeket önerőből, magyar állami támogatás nélkül nem tudtak elérni.¹⁰²

A 30-as évek közepétől a brazíl belpolitikai és hatalmi

fordulat után, a "brazilosítási politika" felerősödésével már nem is nézték jó szemmel az ilyen típusú, elzárkózó kolóniák létesítését, mivel ezek a beolvasztást nehezítették. Brazíliának ekkor már olyan bevándorló családokra volt szüksége, akiket különböző területeken juttatnának földhöz és így könnyebben elvegyülnének a brazíl társadalomban.¹⁰³

Az új növényi kultúrák elterjesztését szolgáló brazíl telepítési politika azonban továbbra sem jelentette a földbirtokviszonyok aránytalanságainak felszámolását. A gazdasági világválság ugyanis tovább fokozta a földkoncentrációt, amelynek során széles kisparaszti rétegek veszítették el földjüket. Ezeken a földeken és a még nem megművelt területeken indult meg azután a részesbérleti rendszer bővülése, valamint a kolonizálás. Az agrárkörzetekből megindult a városba vándorlás, amely megnövelte a városlakók között a hazai csoportok létszámát. Ez volt az az idő, amikor korlátozták a külföldi bevándorlók számát és az új iparfejlesztési periódusban már a hazai, volt vidéki rétegeket is igyekeztek alkalmazni. Ez is része volt a gazdasági és nemzeti integrációnak.¹⁰⁴

Vidéken - az újabb törekvések szerint - csak tőkével és mezőgazdasági szakismerettel rendelkező bevándorlókra volt szükség olyan letelepítési móddal, amely megfelelt a brazíl nemzeti törekvéseknek. Ez azonban már nem esett egybe a magyar kormányzati érdekekkel, amelynek amúgy sem lett volna gazdasági ereje kivándorlóinak anyagi támogatására.

MAGYAR SZERVEZETEK ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLET BRAZÍLIÁBAN

A brazíliai magyarság két világháború közötti virágzó et- 2
nikus közösségi élete az egyletek, egyesületek, egyházak, is-
kolák, valamint az anyanyelvi sajtó körül alakult ki, első-
sorban a létszámában legnagyobb são pauloi magyar kolóniában.
Tevékenységük és képviselt szemléletük attól függően alakult,
hogy mikor és kik vettek részt szervezésükben és működésükben.
Emellett ugyanazon szervezetnek a jellege és jelentősége is
változhatott az új hazába való beilleszkedéssel. (Ezek a meg-
állapítások az 1945 utáni brazíliai magyarság különböző cso-
portjaira és szervezeteire is vonatkoztathatók.)

Mit jelentett a magyar közélet kialakulása a kintélőknek,
milyen céllal szerveződtek az első körök és egyesületek? Miért
emlegetik a két világháború közötti időszakot a magyar közös-
ségi élet virágkorának?

Tény, hogy 1938. január 22-én São Paulóban országos érte-
kezletre gyűlt össze az a 41 brazíliai magyar egyesülés, ame-
lyek közül 30 magyar testület képviselői kimondták a "Brazí-
liai Magyar Egyesülések Szövetsége" megalakulását, São Paulo
székhellyel. Tehát számszerűen is jelentősnek volt mondható
az összetartás amellet, hogy ebben már az anyaországi világné-
zeti és politikai befolyás is éreztette hatását, még ha ez a
hatás nem is volt meghatározó.

Hogyan alakultak tehát ki Brazíliában az első szervezetek?
Ha összehasonlítjuk az Amerikai Egyesült Államok öreg ameriká-
sainak egyleti szerveződését az 1880-as évektől, ¹⁰⁵ akkor

láthatjuk, hogy a brazíliai nagy generációs szerveződés a hasonlóságok mellett különbségeket is mutat a szétszórtság és az erősebb rétegződöttség miatt. Az első amerikai magyar szervezetek, egyletek elsősorban baleset vagy halál esetén, a közösségi segítség céljával létesültek: önsegélyezők voltak. Következő szervezőerő a vallási szükséglet volt - pénzgyűjtés, pap-hívás, templomépítés - mind magánereiből, harmadsorban pedig a társasági élet szükséglete hatott. 106

Brazíliában ugyan léteztek még az első világháború előtti időszakban alakult osztrák-magyar segélyegyletek, de ezekben a magyar jelleg csak időnként hangsúlyozódott. Társadalmi összefogóhelyük nem volt, mert anyagi eszközök híján nem is tudták volna fenntartani. Ezt egyébként a létszám sem tette szükségessé még Rióban sem, mivel a magyarok kis csoportjai kevesen voltak és túlságosan szétszóródva éltek. Az egyesületi előtörténet - néhány kis, a magyar kultúrát ápoló csoport története - az első világháború végével szűnt meg, amikor a magyaroknak amúgy is ajánlatos volt visszahúzódni.

A nagy korszak közösségi életének kibontakozásában Brazíliában elsődlegesen a társasági élet szükséglete volt a domináns tényező. Egyszerűen az hozta közelebb egymáshoz az embereket, hogy nem ismerték a befogadó ország nyelvét, az egyes csoportok azonos társadalmi rétegből származtak, hasonlóan nehéz körülmények között éltek, ezért pl. a São Paulo állambeliek magyar kolóniának ezt az időszakát - 1920/27 - a legteljesebb összetartozás jellemezte. Az egymásrautaltság és a magyar szó utáni vágy hozta össze a nagyobb csoportokban kiér-

kező, egy helyre sodródott embereket.

A fazendákon nincs szó közösségi életről, csak esetleg etnikai összetartozásról. Spontán szerveződésű egyesületi élet csak a jelentősebb létszámú városi kolóniákon jelentkezett, elsősorban São Paulóban.

São Paulóban az első magyar egyesülések tulajdonképpen a penziós szobákból indultak ki, ahol együttlaktak a honfitársak. Innen azután nem esett messzire az első egyeleti körlevél kibocsájtása 1921. júniusában "Brazíliai Magyar Kör, Caixa Portal 906" felirattal. A felhívásban az állt, hogy "...a São Paulóban megalakult Magyar Kör célja, hogy a fővárosból, ahol a magyarság legnagyobb számban él, a brazíliai magyarsággal szoros kapcsolatot létesítsen és az összeköttetést a Magyar Hazával és az északi és a déli testvéregyesületekkel fenntartsa."¹⁰⁷ (Ezek szerint már Rióban és Porto Alegreben is voltak hasonló kezdeményezések a városiak között.)

Az elkövetkezendő években - 1922/23-ban - gyors egymásutánban szaporodtak el Rióban és São Paulóban a különböző kis egyesületek, körök, amelyek közül a többség igen rövid életű lett. (Hungária Egyesület - 1923, São Paulo, Magyar Kör - 1924, São Paulo, Brazíliai Magyarok Egyesülete - 1924, Rio de Janeiro, Riói Magyar Segédegylet - 1924.) A közösségi szerveződésben nagy szerepük volt a megnyíló magyar vendéglőknek, kültelki kis kocsmáknak is. A rövidéletűség oka egyrészt "az ősi magyar átok", a széthúzás volt. Főképpen a riói kolónia egyesületi élete a példa erre, ahol az Orbán Leó szerkesztette "Délamerikai Magyar Hírlap", valamint a "Brazíliai Magyar Újság" számaiban

is nyomkövethető a többszöri nekilendülés, majd kudarca egy riói magyar egyesület megszervezésével kapcsolatban. Másodszor a vagyonosodás, a differenciálódás, az érvényesülni akarás is szétforgácsolta a közösségi hajlamot, főképpen ebben a polgári jellegű - iparos és kereskedő, vállalkozói - kolóniában.¹⁰⁸

E spontán és viharos kibontakozásra valószínűleg az első világháború miatt érzett magyarokkal szembeni ellenszenv háttérbe szorulása adott lehetőséget a folyamatos létszámgyarapodás mellett. A jelentkező szociális problémák enyhítésére kisebb segélyegyletek is alakultak - mint az amerikai magyarok városi csoportjainál - Betegsegélyző, São Paulói Magyar Menhely, sőt beindult egy: Magyar Kórházat Akarunk - akció is. De ezek - csekély saját anyagi lehetőségeik miatt - a magyar államtól vártak támogatást. Ezért jelentőségéhez majd csak a 20-as évek végétől, a magyar kormányzat anyagi támogatásával jutnak a hasonló kezdeményezések.

Az 1924-es esztendő forradalmi történései ismét változtattak a magyarok iránti érzelmeken - mivel néhány magyar is belekeveredett a paulista felkelésbe. Boglár konzul megemlíti, hogy éppen ezen eseménnyel kapcsolatos az első hivatalos magyar reakció, amely a nagyon nehéz időkre való tekintettel, a nyomor enyhítésére jelentékeny összegű segélyt küldött a são paulói magyaroknak.¹⁰⁹

A nehézségek leküzdése után a magyarság még erőteljesebb szervezkedésbe kezdett São Paulóban. Hazafias ^{szemléletű} forrásaik szinte egybehangzóan a "Brazíliai Magyar Betegsegélyző" megalakulását és a "Brazíliai Magyar Dalárda" létrehozását tartják a

legfontosabb koloniális eseménynek, de - amint majd a későbbiekben kiderül - a "Magyar Köztársasági Kör" (másutt: Brazíliai Magyar Köztársasági Kör) megalakulása volt az első igazán jelentős hatással a kolónia életére, hiszen szervezettsége igen nagy volt (fiókegyletek a különböző magyarlakta negyedekben) és saját újsággal is rendelkezett (Új Világ). Megalakításában nagy szerepet játszottak a São Pauloba nagyszámban betelepülő szervezett magyar munkások, köztük igen sok csepeli, akik a két forradalom után politikai okokból emigráltak. Az 1948 után hazatért emigránsok visszaemlékezései szerint: "...még 1922-ben alakult az egyesület a Tanácsköztársaság leverése után Bécsen át kimenekült magyar emigránsok szervezete...Mi 1924-ben érkezünk Brazíliába, amikor a Köztársasági Kör már működött. Volt önálló helyisége, könyvtára, biliárdszobája, színjátszó-csoportja." ¹¹⁰ Az alapító tagok között említik Fried Jenő valamikori csepeli vasmunkást, Diesberger Ignácot, Bosán Eleket és másokat, akik az egyesületben több alkalommal ki is nyilvánították baloldali érzésüket, élénken figyelve és bírálva a magyarországi belpolitikát, baloldal-ellenes fellépéseit. (A Somogyi-Bacsó gyilkosság után még tiltakozó táviratot is küldtek a magyar kormánynak.)

Nem utolsó sorban a baloldaliak ezen erőteljes szervezkedésére reagálva - félve a világnézeti hatásnak a szegényparaszti és nem szervezett munkásbevándoroltak közötti térhódításától - kezdett el a magyar kormányzat élénkebben foglalkozni a latin-amerikai és brazíliai magyar közösségekkel. A kialakuló emigrációs politika legfőbb célja az volt, hogy a külföldi

magyarságot összetartsák és megnyerjék a Horthy-rendszer revíziós politikájának támogatására. A propagandaakciókban az az elv került meghirdetésre, hogy haza és fajiság elszakíthatatlan egységben vannak és a revízió eszmeköre az, ami minden magyar összekapcsol. Ezért is történtek kezdeményezések a későbbiekben a Magyarok I. és II. Világkongresszusának összehívására. (Budapest, 1929 és 1938). A fentebb említett törekvések szerepet játszottak abban, hogy Brazíliában is megszervezték a külképviseleket.

Magyarország érdekeit 1927-ig a Magyar Királyi Követség felállításáig (Rio de Janeiró) a holland követség képviselte. 1927-ben ügyvivőnek kinevezték Winter Károlyt, majd a következő évben a magyar királyi kormány brazíliai diplomáciai képviselője ipolynyéki Haydin Albert lett, aki 1934-ig a buenos airesi és a riói magyar követség összevonásáig képviselte hazáját. Ezzel szinte egyidőben szervezték meg a tiszteletbeli konzulátusok helyén a tényleges são pauloi és porto alegre-i konzulátust. Az előbbi élére dr. Boglár Lajos került. 1934-ben Magyarország a buenos airesi és a riói követséget egyesítette Buenos Aires székhellyel, ahol Haydin Albert vitte tovább az ügyeket egészen 1939-ig, amikor ifj. Horthy Miklóst nevezték ki Brazília magyarországi nagykövetévé. Ez a követség 1942 februárjában kényszerült elhagyni Brazíliát.

Szükség volt a külügyi képviselők kiépítésére abból a szempontból is, hogy a kivándoroltak munkához jutását közvetlenül segítsék. Felmerült, hogy német, olasz, és japán mintára munkaközvetítő iroda, egészségügyi és más segélyező intéz-

ményekre volna szükség. Mindehhez járult még a már említett erőteljes baloldali befolyás, amelytől a magyar kormányzat igyekezett megvédeni a kintélők egy részét, szembeállítva az-
zal a revíziós eszmekört.

A felállított külképviseletek azután felmérték a már kialakult magyar szervezeteket az előbb említett eszme szolgál-
tára való használhatóság szempontjából és megpróbálták tevé-
kenységüket a hivatalos magyar politika érdekeinek megfelelő-
en befolyásolni anyagi támogatás révén, ill. újabb egyesüle-
tek, szervezetek megalapítására is sor került

A são pauloi magyarok közösségi életének alakulása tehát a legfigyelemreméltóbb, hiszen létszámban is a legnagyobb ma-
gyar kolóniának tekinthető. Az itt spontán módon kialakult magyar egyesületek a 20-as évek végéig - az erőteljesebb hazai hatást még nélkülözve - elsősorban kultúrális, valamint sport jellegűek voltak: olvasókörok, dalárdák, sportklubok. Emellett hamarosan jelentkezett az iskolák iránti igény is - Moocán meg-
indult egy magyar iskola felállítására vonatkozó propaganda. Itt nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek oktatását és portu-
gál nyelvű tanítását is igyekeztek megszervezni. Sorra alakul-
nak tehát az egyesületek, köztük polgáriak is, a "São Pauloi Magyar Egyesület", a "Magyar Barátság Dal- és Zenekör". A nyomorba jutottaknak felállítják 1926-ban a "São Pauloi Magyar Menhely"-et és ez évben megalakul egy zsidó egyesület is, a "Sport Club Hungaro Paulistano".

A Magyar Köztársasági Kör

Ezek az esztendőök a közösségi élet alapozó évei, amikor "...az egyesületek - egyetlen kivétellel - tiszta magyar nemzeti alapon álltak. Magyarellenes megnyilatkozást São Paulóban senki nem tűrt meg a kolóniában."¹¹¹

Hazafias szellemű forrásaim, a későbbi konzuli jelentések és utólagos értékelések úgy igyekeztek tehát beállítani a képet, hogy már a konkrétabb külügyi támogatás kiépítése előtt is a magyarok többsége igazi hazafiként viszonyult a magyar politikai rendszerhez. Az egyetlen kivételt - bár jelentőségét és szerepét megpróbálták csökkenteni - a Köztársasági Kör jelentette. Boglár konzul hivatalbakerülésétől kezdve évről-évre folyamatosan beszámolt a külügyminisztérium illetékeseinek a Köztársasági Kör tevékenységéről, tagjairól, az "Új Világ" c. újságról és számomra ezzel is bizonyította azt, hogy a 30-as évek elejéig a Kör igenis fontos szerepet töltött be, főként a baloldali és demokratikus érzelmű *são pauloi* magyarok közösségi életében és azokéban, akiket az úri világ kényszerített haza-váltásra, ezért nem értettek egyet a Horthy-rezsim politikájával.

Az 1929. november 30-i konzuli jelentés 260 nevet sorol fel, valamint megnevezi a Köztársasági Kör kerületi csoportjait. A beszámoló szerint "...a Kör legfőbb tevékenysége a sportolás, műkedvelői színjátszás és mulatságrendezésben merül ki." De különbséget tett azok között a tagok között, akiket "...a Köztársasági Kör politikai elveihez semmi sem fűz" és megemlített olyan neveket, akik mellé odaírta: a

csepeli munkástanács tagja, bécsi agitátor, szélső radikális tag, szélsőséges kommunista, a politikai rendőrség nyilvántartottja, nemzetgyalázó, stb. A felsorolás igen sok név mellett megemlíti a bécsen át történő emigráció tényét, valamint azokat is megjelöli akik az Őszirózsás forradalomban játszottak fontosabb szerepet.¹¹² A Kör magjában tehát kezdettől két erőcsoport volt: néhány kommunista vezető és - mint a Kör további történetéből kitűnik - olyanok, akik erős polgári demokratikus irányzatot képviseltek. Közös volt bennük, hogy egyik csoport sem tűrt meg kompromisszumot a Horthy-rezsimmel szemben.

A visszaemlékezések szerint igen éles volt a viszony a konzulátus és a Kör politizáló tagjai között. Többször zaklatták a tagságot a *são pauloi* hatóságok, mivel bizonyos feljelentések nyílt kommunista tevékenységgel vádolták őket.

Ez a Kör alapjában véve munkásegyesület volt, de céljául tűzte ki a magyar parasztság és paraszti származású városi munkásság, főleg a fiatalok megnyerését. Ehhez kellett a sport- valamint kulturális rendezvények, a kisebb összejöveteleken viszont komoly volt a politizálás. A brazíl hatóságok felé többször is hangoztatták, hogy "...békés, dolgozó emberek, a magyar kolóniának a demokratikus részét szeretnék összefogni, nem ártják bele magukat a brazíl politikába." ¹¹³ A tagság nagyobbik részét ténylegesen a sportolni, művelődni vágyás tartotta össze, de főként a 20-as években volt köztük jónéhány aktívabban politizáló baloldali is. Közülük már többen tudatos, a Brazíl Kommunista Párttal is kapcsolatot tartó kommunistává lettek.

A magyar szervezett munkásság hagyományai a gazdasági válság éveiben domináltak igazán. Ekkor volt a legpolitikusabb a Köztársasági Kör, igaz, csak rövid időre. Tagjainak számát - a fiókegyleteket is beleszámítva - mintegy 700 főre becsülték a visszaemlékezők. "Új Világ" c. lapjukban, amelynek példányai sajnos nem föllelhetők Magyarországon, de a konzuli jelentésekben jónéhány cikk ismertetése megtalálható - igen határozottan képviselték a brazíliai magyar dolgozók érdekeit. **Felléptek** a magyar konzulátus és követség megszüntetéséért is, mivel "...míg magyar munkástartvéreink százezrei odahaza nyomorognak, a magyar kormány Brazíliában olyan intézményeket tart fenn több 100 ezer pengőre rúgó költséggel, amelyek meddő és eredménytelen munkát végeznek."¹¹⁴ Kárhoztatták a külképviseleteket a nemzeti-kurzus eszméinek kolóniabeli terjesztéséért, azért, hogy ezzel megosztották a magyar kolóniát.

1932-től szervezeti és politikai változások figyelhetők meg a Kör vezetőségében, majd soraiban. A februárban megtartott évi rendes közgyűlésen ugyanis a Kör mérsékelt vezetői félreálltak és helyüket - rövid időre - a "radikális elemek" foglalták el. A konzuli jelentés szerint a korábbi vezetőség azon dolgozott, hogy "...a Kör a létbiztosítása érdekében minél kevesebbet politizáljon és inkább az "Őszirózsás" alapra kívánta a Kört helyezni, hogy ilyenképpen a városi polgárságot is megnyerje fizető műkedvelői közönségnek."¹¹⁵

Az az időszak, amelyben a Köztársasági Kör megszületett a brazíl munkásmozgalom radikalizálódásának időszaka is. Az

1922-ben illegalitásban megalakuló Brazília Kommunista Párt (Partido Comunista Brasileiro) eszmeileg egymástól még igen eltérő csoportokból tevődött össze. A "hazai" vonulat mellett pedig az Európából erősebb szervezeti és ugyancsak sokszínű eszmei hagyományokkal rendelkező bevándorlók külön etnikai csoportokat alkottak. Nehezítette kapcsolatteremtésüket, hogy a "hazai" baloldali mozgalomhoz való csatlakozás miatt a bevándorlót kiutasíthatták az országból. 116

Mégis: ebben az időszakban, főként a gazdasági válság idején, a viharos belpolitikai életben egy időre a Kör sem tudta magát kivonni a baloldali politizálás szükségessége alól: ez vezetett a belső változáshoz, ill. a két erőcsoport közötti egyensúlyeltolódáshoz. A lap szerkesztői továbbra is a demokratikus, köztársasági Magyarország híveinek vallották magukat és ennek szellemében politizáltak. Ez lehetett az oka, hogy a belügyminisztérium Sajtóosztályának 1933. januári értékelése szerint "...olyan körülmények nincsenek, amelyek a lap kommunista irányzatát igazolnák." Mégis: a riói magyar követség ezév májusi jelentése már arról számolt be - érezhetően nem kis megkönnyebbüléssel - hogy a são pauloi "Magyar Köztársasági Kör" kiadásában megjelent "Új Világ" c. szubverzív irányzatú heti újság megszűnt. Az utolsó lapkiadási számot már nem is árusították. Okként azt jelöli meg a jelentés, hogy "...úgy a Kör, mint az újság hívei elfogytak, az anyagiak leromlottak, képtelen volt a Kör a lap kiadásához szükséges 500 milreist előteremteni." Boglár konzul ehhez még azt teszi hozzá, hogy az "Új Világ" az utóbbi időben disztinkváltabb hang-

nemben írt. Kerülte az összeütközést a konzulátussal és a Köztársasági Körben meghúzódó kommunistákkal is.

"A Kör belső életébe húzódtak vissza a "Horthy-bérenc" - megjelölések." ¹¹⁷ A lap mégis megszűnt és ehhez az anyagi nehézségek mellett a külképviselet is hozzájárult, mivel még a "disztingváltabb hangnemű", de a hazai politikával mindig szembenálló fórumot sem tűrte meg a kolóniában és mindent megtett, hogy a *são pauloi* hatóságok figyelmét felhívja a "kommunista eszmék" terjesztésének veszedelmére.

Néhány év elteltével - hasonló okok miatt - már a Köztársasági Kör szervezeti munkája is teljesen eltolódott a közművelődés irányába, felerősödött és győzött az apolitikusságra való törekvés az egyesület életében. Ennek oka - a visszaemlékezések szerint is az - hogy a beilleszkedésre, anyagi boldogulásra való törekvés miatt a tagság egy része ezután tényleg kerülte a brazil hatóságok zaklatásait esetleg kiváltó magatartást. Vargas idején, az 1935-ös népfrontpróbálkozás bukása után a baloldallal szemben minden erőt felvonultatott a hatalom, emellett a magyar konzulátus is mindent megtett, hogy gyengítse a Kör baloldali politizáló hatását a magyar kolóniában. Így azután a Kör tagjai lassan megfogyatkoztak. A riói nagykövetség jelentése szerint 1935-ben a Köztársasági Kör már talajvesztett egyesületté vált. ¹¹⁸ Az ekkor missziós dél-amerikai körútját járó Nyisztor Zoltán (aki útitársával, Bangha Bélával együtt maga is tapasztalhatta a Dél-Amerikába emigrált politikaiak erejét, főleg Argentínában és Uruguayban, ahol velük szembeni incidensekre is sor került az ottani magyar kolóniákban) - bár megemlíti a Kör hazai

rendszerrel szembeni fellépéseit - elsősorban úgy ír a Kör-ről, mint a legnagyobb társadalmi életet élő egyesületről. Politizálás helyett műkedvelő előadások, bálak sora szerepelt a programok között.¹¹⁹ 1937 után lassanként a Kör ezen tevékenysége is elhalt.

Viszont azok, akik fenntartották baloldali nézeteiket, a 30-as években megtalálták az utat az aktív - bár illegális - politizáláshoz és bekapcsolódtak a brazíl szakszervezeti valamint kommunista mozgalom életébe.

A magyar kormányzat által támogatott szervezeti élet São Paulóban - A "Brazíliai Magyar Segélyegylet"

A 20-as évek végétől tehát a korábban magától kialakult são pauloi egyesületi életre a Horthy-politika megpróbált hatást gyakorolni a külképviseletek segítségével. Egyre több olyan szervezet jött létre, ill. alakult át a korábbiakból - amelyeket elfogadott és támogatott a magyar kormányzat emigrációs politikája. Ez az időszak a brazíliai magyarság történetének II. és III. szakaszára vonatkozik.

A são pauloi magyar kolónia fejlődése szempontjából 1926. szeptemberében történt újabb nagy változás, amikor megalakult a "Brazíliai Magyar Segélyegylet", Orbán Leó elnökletével. Az általuk bérelt házat nevezték el "Magyar Ház"-nak. Ez a szervezet vette át a korábbi segélyegyletek feladatait (pl. Brazíliai Magyar Betegsegélyző). Tulajdonképpen ekkor indult meg a "nemzeti alapon álló" együleti szervezkedés. A Segélyegylet

alapvető szerepköre a segélyezés volt. Fennálásától kezdve 1937-ig kb. 14,5 Contót osztottak szét a rászorulóknak között, főként a gazdasági válság esztendeiben. Haydin Albert riói követ jelentések sorában számolt be a são pauloi magyar kolónia akkori nehéz helyzetéről, az elhelyezkedési problémákról. Felhívta a külügyminisztérium figyelmét, hogy a magyarság rendkívüli átmeneti segélyezésre szorul, amely a Kivándorlási Alap nagyobb pénzügyi megterhelését fogja jelenteni. A Segélyegylet szűkös anyagi kereteit máris megterhelte az adott helyzet, tehát fokozottabb támogatásra van szükség a magyar kormányzattól.¹²⁰ Ezekben az években munkanélküli családok százainak juttatott a Segélyegylet élelmiszert és a brazil Vöröskereszttel együtt a magyarlakta munkásnegyedekben gyermekétkeztetőket, népkonyhákat is felállítottak.¹²¹

A betegek támogatására a Segélyegylet ingyenes orvosi rendelőt nyitott (Magyar Polyklinika), emellett gyógyszersegélyeket juttattak az interiorbeli rászorultaknak.

A Segélyegylet kulturális tevékenységi körébe tartozott a "Brazíliai Magyar Kölcshonkönyvtár" gondozása is. Ebben a belügyminisztérium támogatta a szervezetet. Céljuk a magyar szó terjesztése mellett a nemzeti szellem ébrentartása volt. Ennek érdekében került sor a "Magyar Vándorkönyvtár", valamint az "Ifjúsági" és "Cserkészkönyvtár" felállítására. A Vándorkönyvtár segítségével kéthavonta nemcsak são paulo állam távolabbi részeibe, hanem más államokba is eljuttatták a magyar irodalmat és ismeretterjesztő műveket. A könyvtári állomány adományozások útján és a magyar kormány küldeményeiből gyűlt

össze.¹²²

1930-ban, a gazdasági válság idején szervezték meg a "Magyar Munkaközvetítő Irodá"-t. Segítségével munkahelyeket szereztek, valamint összekapcsolták az állam távolabbi vidékein élő magyarokat São Pauloval. Nemcsak munkavállalókat közvetítettek, hanem szociális támogatással és mezőgazdasági szaktanácsokkal is szolgáltak a vidékieknek. Jogsegélyszolgálatukkal igyekeztek a bérkövetelésekben és szerződéskötéseknél a magyar fél érdekeit képviselni.

Az adatok szerint 1930/37 között közel 7000 munkást közvetítettek a munkaadókhoz, emellett figyelemmel kísérték a dolgozók élet- és munkakörülményeit.¹²³

Iskolaügy

A fazendákra és távolabbi telepekre szétszóródott magyarok messze kerültek minden iskoláztatási lehetőségtől. A nyomor miatt lehetőség sem igen nyílt volna rá, még ha az igény helyenként fel is merült. Jónéhány iskoláskorból már kinőtt gyerek csak akkor került iskolapadba, amikor szüleikkel az interiorból betelepültek a városok közelébe.

São Paulóban a Segélyegylet talán legfontosabb tevékenységi köre a magyar iskolák felállítása és fenntartása volt, amelyek a "Brazíliai Magyar Iskolaszövetség" keretében működtek. Sorra szerveződtek meg 1927 után são paulo magyarlakta negyedeinek, majd az interiorbeli magyar telepesek iskolái. Egy 1938-as kimutatás szerint - ha nem is folyamatosan -

összesen 13 magyar iskola működött São Paulo állam területén: Árpádfalván, Boldogasszonyfalván, Buryán, Freguezia d'Ún, Szent-istvánkirályfalván, Mátyáskirályfalván, Ipojucán, Moocán, Piritubán, Santo Adrén - ezek az iskolák a kolóniaiak és a Katolikus Egyházközség kezelésében voltak - valamint Villa Anastáción, Villa Pompeián és Ypirangán - amelyek központi kezelésben voltak. ¹²⁴

Szabóné Török Jolán tanítónő - aki a são pauloi magyar iskolák igazgató-tanítója lett - "...Összeszedte azokat az embereket a magyarok közül, akik szívesen foglalkoztak gyerekekkel és így kezdődött meg a tanítás." ¹²⁵ A későbbiekben a képesítés nélküli oktatók mellett megjelentek a Julián Iskolaegylet által Brazíliába küldött képzett pedagógusok is, köztük Szentpétery Klára. (Ennek a magyarországi egyletnek a feladata volt a külföldi magyarok iskolaügyének kézbentartása, a nemzeti szellemű oktatás-nevelés lehetőség szerinti megszervezése.) Az óhazából kaptak tankönyveket, instrukciókat és ezek segítségével megpróbálták lépést tartani - főként a magyar nyelv, földrajz és történelem tantárgyak otthoni anyagával. Negyedévenként jelentést küldtek arról, hogyan sikerült összefogni az iskolai körzetek magyarságát. Mert csak az egyik feladatuk volt az oktatás-nevelés: a tanárok igyekeztek a szülőkkel, a felnőttekkel is foglalkozni: énekkarokat, kézimunkaköröket, az ünnepekre előadásokat szerveztek. A cél a magyar közösségi élet szervezésével a magyarságtudat ápolása volt.

São Paulóban a fővárosi-kerületi magyar iskolák tanulói-
nak többsége paraszti vagy munkás szülők gyermeke volt. Mivel

a szülők dolgoztak és a lakóhelyi távolságok nagyok voltak, ahol erre szükség volt, óvoda és napköziotthon is működött az iskolában, így a gyerekek reggel 8-tól délután 4-ig ott tartózkodtak. (Az iskolaépületeket városban többnyire bérelték, vidéken pedig építettek külön erre a célra szolgáló helyiségeket.)

Míg 1927-ben 180, 1937-ben már 735 tanuló járt összesen az iskolákba, a központi kezelésűekben néhol együtt brazíl vagy más nemzetiségű gyerekekkel. Villa Anastáción az iskola neve is "vegyes iskola" volt: Escola Mixta Hungara-Brasileira. A brazíl tanügyi hatóságok szigorúan felügyeltek az oktatásra - főleg a 30-as évek elejétől. Rendszeresen tanfelügyelők járták az iskolákat, figyelemmel kísérték a brazíl tananyag elvégzését, amelyet többnyire brazíl tanítók adtak le. A szakképzett magyar tanítóktól is megkövetelték a portugál nyelvvizsgát, méghozzá egy éven belül. A brazíl és magyar tanítók törekedtek a tananyag összehangolására, ami a magyaroknak kedvezett, mivel a képzett magyar pedagógusok módszertani és szakmai tudásukban is a helyiek fölött álltak. (Erre bizonyíték lehet, hogy Szentpétery Klárát fel is kérték, hogy szerződése letelte után is maradjon kint Brazíliában és a *são pauloi* főiskolán oktasson módszertant a leendő brazíl pedagógusoknak. Ezt azután megakadályozta a kül- és belpolitika alakulása, úgyhogy a tanítónő 1939-ben visszatért Magyarországra.)

A IV. osztály végén a magyar tanulók brazíl hivatalos vizsgát tettek egy bizottság előtt és brazíl nyelvű diplomát kaptak. Ezzel a diplomával mehettek tovább tanulni középiskolába, szakiskolába, ill. állhattak munkába. A végzettek leg-

nagyobb része ipari iskolába ment, csak kevesen tanultak tovább magasabb szinten.

A magyar tananyagból minden tanév végén volt vizsga, de erről a tanulók bizonyítványt nem kaptak. A gyerekek magyarul csak a 10. életévük (vidéken 14.) betöltése és bizonyos portugál nyelvi alapismeretek megszerzése után tanulhattak. Ezért is állították fel a magyar iskolákban az óvodákat, ahol legalább magyar nyelven foglalkozhattak a kicsikkel.

Az iskolákban tehát segítettek a fiatalabb generációnak a beilleszkedésben, a szakmához és továbbtanuláshoz nélkülözhetetlen portugál nyelv elsajátításában, de emellett a magyar kormányzatnak megfelelő nemzeti-hazafias szellemben nevelték a tanulókat. Erre azért volt szükség, mivel a kisgyermekkorban kikerülteknek és a kintszületetteknek már nem volt meghatározó élmény az óhaza, ezért ezzel a neveléssel próbálták lassítani az asszimilációt. Ehhez azonban a magyar tanerőket is megfelelően képezni kellett, ezért 1936-ban megalakult a Pedagógiai Bizottság, amely a tanítók önképzése érdekében pedagógiai és tudományos tárgyú előadásokat szervezett. A bizottság magára vállalta az iskolán kívüli népművelés kézbentartását is. Előadássorozatokot hirdettek "történelmi, hazafias nemzetgazdaságtani, szociális, technikai és természettudományi-orvosi ismeretterjesztő témákkal kapcsolatban" és megtartásukra a kolóniából hozzáértő előadókat kértek fel. Fontos feladatának tekintette a bizottság a vidéki iskolák rendszeres látogatását, az ottani tanulmányi munka figyelemmel kísérését is.

A különböző vidéki iskolákban külön kis iskolaegyleteket

alapítottak, amelyek célja a lehetőség szerinti anyagi támogatás biztosítása volt. Ettől függetlenül - bár a szülők is fizettek tandíjat - a tanítók fizetését, ill. a helyiségek fenntartását a magyar állam is dotálta a Segélyegyleten keresztül. Rendesnek mondható havi fizetést (500 milreis) csak a Julián Iskolaegylet által kiküldött tanárok kaptak.

A tanerők fizetése, az oktatási körülmények biztosítása mindig is gondot okozott a közösségeknek. Egy 1936-37-es ki-mutatás szerint a jelzett évben az éppen működő 9 iskola 12 tanítójának a fizetése és a tárgyi feltételek biztosítása 47: 426.900 reisbe került. Ebből mindössze 9: 569.900 reist tettek ki a szülők által fizetett tandíjak. Emellett az iskolák fenntartására összesen 37:857.000 reis államsegély szükségeltetett. Az iskolák fenntartására átutalt összeg a Brazíliában támogatott magyar szervezetek kiadásainak mintegy a felét jelentette. ¹²⁶

Ezek az iskolák - más etnikumok iskoláival együtt - tulajdonképpen a brazíl oktatási rendszer hiányosságait pótolták. A brazíl oktatásügy ugyanis képtelen volt lépést tartani a bevándorlók nagy tömegeinek iskoláztatási igényeivel. São Paulóban 1933-ban összesen 4033 iskola működött, 14470 tanárral (átlag tehát 3-4 tanár jutott egy iskolára, miközben a beíratkozott tanulók száma 522130 fő volt). A legmagasabb nívót a magániskolák képviselték elemi és középszinten is. De ide csak a jobbmódúak járathatták gyermekeiket. A többség a kültelki etnikai vagy brazíl állami iskolákba járt. A bevándorló csoportok úgy gondoskodtak a taníttatásról, ahogy tudtak.

A brazíl államnak csak az volt a fontos, hogy a brazíl tananyagot az etnikai iskolákban is megtanulják a gyerekek.

A magyar iskolákban nem volt lehetőség az osztott rendszerű oktatásra: egy vagy két helyiségben néha 40-50 különböző korú tanuló tanult egy pedagógus vezetésével. Ilyen helyzetben elsősorban a brazíl boldoguláshoz, az állami vizsga letételéhez igazították a követelményrendszert. Ezért érthető, hogy voltak olyanok a magyar kolóniában, akik - ha tehették - szívesebben adták gyermekeiket a brazíl állami, megyei vagy magániskolákba, esetleg a nívósabb színvonalú német etnikai iskolákba. A jobbmódú magyarok egy része nem engedte gyermekét a külteleki magyar proletárgyerekek közé, a Horthy-rendszerrel szemben állók pedig politikai elveik miatt nem nézték jó szemmel a revíziós szellemű nevelés ezen színtereit. ¹²⁷

Egyházszervezetek

A bevándoroltak számára a boldogulási lehetőségek keresése a szétszóródás igen megnehezítette a lelkiekkel való törődést. Főként a távolabbi telepekre, fazendákra kikerült magyarok veszítették el a kapcsolatot a vallásgyakorlás lehetőségeivel. Az egyházi szempontokat szem előtt tartó források egyöntetűen a "vallástalanodás" időszakaként jelölik meg a 20-as éveket. Különböző események alkalmával - házasság, születés, temetés, ünnepek - egyre érezhetőbbé vált a magyar papok hiánya.

Ugyan ki is vállalta volna a papi teendők ellátását egy ilyen egzotikus országban ahol a lelki támaszra várók közül

igen sokan az ősvadonok közelében, az interiorban, igen nehéz körülmények között éltek? Olyan emberek vállalták ezt a feladatot, akiket missziós elhívatottságuk vezérelt Brazíliába. A befogadó ország ugyanis ezen a téren is elmaradt az igények teljesítésével. Sokféle etnikum élt ott, de a papság létszáma jóval kevesebbnek bizonyult a szükségesnél. Az ültetvényeken, interiorbeli telepeken és a városokban élő európai bevándoroltak pedig egyre inkább hiányolták a lehetőleg saját nyelvükön hozzájuk szóló lelkipásztorokat.

Ez volt az az időszak Brazíliában, amikor a magyarok között a "vallástalanodás" és a baloldali befolyás erősödése mellett - főként az interiorban - magyszaporodtak a különböző szekták: világvége várók, bibliamagyarázók, folyóban kereszteselők és a mindenki pap-elvet vallók.¹²⁸ "Sokat ártottak a vallás ügyének az újhítűek, akik fanatizmusukkal akárhány hívőt elhódítottak az Egyháztól."¹²⁹ Többen teljesen elszoktak a vallásgyakorlástól. Megváltoztak a szertartások is, a kint született gyermekek nagy része nem is lett megkeresztelve. Igen sokan éltek vadházasságban - ennek egyik oka a magas anyakönyvi-illeték volt - néhányan olyanok is, akiket otthon várt a családjuk. Az ilyen együttélésből született gyermekek sorsa volt egyházi szempontból a legrendezetlenebb.

A folyamatos bevándorlás miatt egyre égetőbbé vált tehát az etnikai közösség egyházi jellegű összefogása is. Erre az első erőfeszítéseket dr. Czézároovits Balázs szalézi szerzetes tette São Paulóban, majd Rio de Janeiróba volnult vissza. "Esténként, amikor a são pauloi gyárakból a magyar munkások

kiözönlöttek, igen gyakran találtuk ott, amint az embereket vígasztalta, jó tanáccsal, útbaigazítással ellátta." ¹³⁰ Az ő tevékenysége azonban - nem utolsó sorban a telepítések során vele szemben kialakult bizalmatlanság miatt - nem jelentett igazi megoldást. Konkrétabb lépések 1930 után történtek, amikor is São Paulo moocai kerületében az első magyar katolikus szervezet létrejött egy "rózsafűzér társulat" formájában. Hamarosan a többi magyarlakta kerület katolikussága is csoporttá tömörült és az esztergomi hercegprímáshoz felíratot intéztek, amelyben lelkiatyát kértek a kolónia számára. A forradalom miatt a kiküldött Szelecz Arnolt bencésatyá csak 1931. márciusában érkezett meg. Kiküldetésének költségeit a külügyminisztérium fedezte azokkal a feltételekkel, hogy papi teendőit szabadon elláthatja, de nemzeti, kultúrális és szociális ügyekben a követség, a konzulátus útmutatásai alapján kell eljárnia. ¹³¹

Erre a kitételre azért volt szükség, mert a magyar külképviseleti szervek - igyekezetük ellenére - nem tudták igazán maguk köré szervezni a magyarságot. Ennek alapvető oka az volt, hogy a nem magyarországi állampolgárságú, elcsatolt területi magyarság hivatalos ügyeit nem intézhették. Így - mivel a kintélő magyarság jelentős része ebbe a csoportba tartozott - az volt az elképzelés, hogy pl. a são pauloi magyar csoportokat az iskolák és az egyházközségek köré kell összefogni. ¹³²

Megindult tehát a katolikus egyházi élet megszervezése. Ez az első esztendőben nem ment zökkenőmentesen. Az 1931-ben

megalakult "São Paulói Magyar Katolikus Egyházközség" színté a nulláról indult: az oltárként használt asztal az anasztási iskolái volt, a terítőt, gyertyatartókat és más a szertartáshoz szükséges kellékeket az asszonyok hozták magukkal. Az anyagi helyzet javulásával persze megkezdődött az adakozás is. Még 1932 jelentette a brazíliai hivatalos elismertetést: Anasztáció lett a székhelye a "Szent István Király Római Katolikus Egyházközség"-nek. Az évek során mellette szerveződtek meg az un. filhas-ok, leányszervezetek, saját vezetőséggel. A központi vezetőség intézte a közös ügyeket 3 magyar pap irányításával, akik a sokféle egyesületi, hitéleti, társadalmi megnyilvánulást igyekeztek a nemzeti szellem jegyében összefogni.

1932-ben Anasztáción már meg is kezdődtek a templomépítés munkálatai is - egy önkéntes telekadományozás után. (1938-ban lett kész a Brazíliai Pannonhalmának elnevezett templom.) Az egyházközségben belül megalakultak a különböző Rózsafüzértársulatok, műkedvelő gárdák, Mária Lovagjai Társulatok, Ifjúsági Körök, Nőegyletek. 1934-ben már az időközben Brazíliába érkezett lelkipásztorok is bekapcsolódtak a magyar katolikus egyházi életbe (így lettek hároman). Nagy eseményt jelentett dr. Nyisztor Zoltán és dr. Bangha Béla missziós körútja 1934-ben, amelynek alkalmával csoportos keresztelőket és miséket tartottak az interiorbeli távolabbi magyar közösségeknél is.

A pasztorációs munkához hozzátartozott a hétköznapi esti ájtatosságok megtartása - mindig más és más városrészben -

a vasárnaponkénti misék, a gyermekek hitoktatása - a brazíl törvények szerint az iskolán kívül - betegek látogatása, ünnepek szervezése, stb. Igen fontos feladatot jelentett a lelkészek számára az interiorbeli magyarok felkeresése és ott a hitélettel kapcsolatos - igencsak felszaporodott - teendők ellátása. Erre csak évente 2-3 alkalommal kerülhetett sor a hatalmas távolságok és a szétszórtság miatt. A lelkészek bekapcsolódtak a kultúrmunkába is: brazíliai magyar és hazai lapokban, kiadványokban (pl. Lobogó Tüzek, 1936) folyamatosan beszámoltak a kinti magyarság életéről. Az időszakos beszámolók mellett részt vettek a "Brazíliai Magyarság" c. lap megalapításában, majd később a "Délamerikai Hírlapot" vásárolták meg és átvették a "Délamerikai Magyar Újság" szerkesztését is.

A lelkészek anyagilag erősen függtek híveiktől, de eltartásukhoz kevésnek bizonyult az önerő, állami támogatásra is szükség volt, amelyet a são pauloi konzulátus útján kaptak meg. Külön magyar plébánia felállításáról nem lehetett szó, mivel az etnikai sokszínűség, valamint a magyarság szétszóródottsága ezt akadályozta. Magyar pap São Paulo területén csak úgy vállalhatott volna plébániát, ha a plébánia területén élő katolikusok lelkipásztoraiként működött volna, tekintet nélkül a hívek nemzetiségére. Így a magyar papok, mint a brazíl plébániák káplánjai szerepeltek.¹³³

Nagyobb nehézséget jelentett a protestáns egyházközösség megszervezése São Paulóban, mivel a létszámuk kisebb volt a katolikusokénál és megosztotta őket az önállóságról folytatott

vita is. Közöttük szintén 1930-ban kezdődött meg a mozgolódás egy egyházszervezet létrehozására. A magyarországi egyházi terület azonban nem tudta teljesíteni a lelkipásztor kiküldése iránti kérelmet. Így maguk próbálták a hiányt pótolni. Gondot jelentett, hogy két tábor alakult ki - egy óhazai megbízatás nélkül Észak-Amerikából São Pauloba jött lelkesz tevékenysége miatt, mert vele szemben álltak a magyarországitól független egyházat igénylők - akiket egy brazíl lelkipásztor, rev. Miguel Rizzo próbált portugál nyelvű prédikációival összefogni.

A helyzetet Apostol János Egyetemes Konvent általi kinevezése oldotta meg, aki 1932. októberében érkezett Brazíliába és látott hozzá a protestáns közösség összefogásához. Az első magyar istentisztelet megtartásától - 1932. október 31. - számítják a "Brazíliai Magyar Református Keresztyén Egyház" hivatalos működését. "Kitartó munkával egy táborba tömörült újra a magyar protestánsok brazíliai gyülekezete, és benne a reformátusokon kívül evangélikus és más protestáns magyar testvéreink közül is többen együtt dicsőítették a Felséges Istent."¹³⁴ A mintegy 10-15 ezerre becsült magyar protestáns többsége erdélyi magyar volt. Ezzel magyarázható, hogy Apostol János 1934-es magyarországi útja alkalmával a külügyminisztériumban arról panaszkodott, hogy a kintélő erdélyi magyarokat a konzulátuson románokként kezelték, miközben a legtöbben, ha hazajöhetnének, Magyarországra jönnének vissza.

Apostol János gyülekezetét igyekezett minél hamarabb gazdasági önállóságra átállítani. A brazíliai korlátozó intézkedések során ez mentette meg az egyházat, mivel a lelkeszi fizetést nem a magyar követség utalta át, tehát elkerülték

az "idegen"-né nyilvánítást, és hatósági megszüntetést. ¹³⁵

A további szervezkedés és pasztorációs munka hasonlóan folyt a katolikus felekezetéhez. A cél itt is a telekszerzés, templomépítés, amihez azonban nekik is szükségük volt a külügy-minisztérium támogatására. 1935-ben az árpádfalvi gyülekezetben történt meg az első dél-amerikai magyar református templom felavatására és előkészületek történtek "magyar házak" felállítására is, pl. Parana államban. Az Apostol János szervezésében megerősödött egyház felvette a brazíl "Igreja Christa Reformanda" nevet és igyekezett kiterjeszteni tevékenységét az interiorbeli és más államokban élő református vallású magyarokra is. ¹³⁶

Elemezve a são pauloi magyar vallási felekezetek történetét meg kell említeni a "Baptista Gyülekezet"-et és a "São Pauloi Magyar Izraelita Hitközösség" megalakulását is. A baptisták szervezkedése Árpádfalváról indult ki, ahol még 1926. januárjában Kelemen Gábor kezdeményezte az állam területén szétszórtnan élő magyar baptisták összefogását. Dalárdát szerveztek és egy kis templomot emeltek Árpádfalván. Később São Paulóban, saját erőből építettek egy modern templomot, ahol Molnár prédikátor vezetésével éltek lelki életet. Boglár konzul külön is megemlíti, hogy az a gyülekezet mindig jó hazafinak bizonyult és a többség vágya a szülőföldre való hazatérés volt. ¹³⁷

A brazíliai magyar zsidóság 1931-től jegyzi történetét. Hitéletük gyakorlásához a követség útján kaptak a budapesti Országos Irodától egy Szent Tóratekercset és imakönyveket.

Felekezeti kultúrájuk mellett igyekeztek híveiket magyarságukban megtartani. "Egy-egy nagyobb összejövetelen 5-600-an beszéltünk magyarul, mert itt nálunk minden magyar nyelven folyt." Az első rabbi Nebel Lajos volt. A "São Pauloi Magyar Izraelita Hitközösség" hazafias tevékenysége elismeréséül a külügyminisztériumtól egy nemzeti zászlót is kapott 1937-ben. ¹³⁸

A különböző felekezetek törekvéseikben hasonló célokat követtek. Ezek az egyházi intézmények sikerebben kötötték a bevándoroltakat elhagyott hazájukhoz, mint a külügyi képviseltek. Igen nagy szerepet játszottak a kolónia etnikai közösségének összetartásában és az óhaza is elsősorban rajtuk keresztül tudott hatni kivándoroltjaira és az elcsatolt területi magyarságra. Ébren tartották a revízió gondolatát, amit visszavándoroltatásuk lehetőségeként állítottak be.

Bár a felekezetek között lehetett és volt is nézeteltérés bizonyos kérdésekben - pl. a hitoktatás megszervezése - de papjaik, lelkészeik, a vallási élet vezetői, mondhatni teljes lojalitással viseltettek az óhaza irányában. Ezt bizonyítja, hogy a nagyobb nemzeti ünnepeken a külképviseletek tagjai mellett a felekezeti vezetők is együttesen vettek részt, bizonyítva a kolónia összetartását. ¹³⁹

Újságok

Igen fontos szerepet játszott a brazíliai magyar kolóniában a magyar anyanyelvi sajtó. Az első újságokat az hívta életre, hogy a kikerültek nyelvi nehézségeik miatt szinte teljesen

el voltak zárva az információktól. Ezért rövid időn belül jelentkezett az igény anyanyelven írott lapok megszerkesztésére.

Brazíliában két olyan centrum volt, ahol élt néhány vállalkozó szellemű értelmiségi és így São Paulóban és Rio de Janeiróban már 1922-ben megjelentek az első magyar nyelvű újságok.

São Paulóban, az erősen munkás-jellegű kolóniában, ahol ezekben az esztendőekben a Köztársasági Kör szervezkedése gyakorolt erős befolyást, 1922 és 1934 között olvashatták az "Új Világ" c. hetilapot, amelynek irányzatáról, cikkeiről csak közvetetten kaphattam képet a visszaemlékezésekből és a támadó hangú konzuli jelentésekből. Ez utóbbi azt bizonyítja, hogy a hivatalos Magyarország képviselői elégedetlenek voltak a demokratikus hangnemmel, a Horthy-rendszerrel szembeni állásfoglalásokkal. A lap fenntartásában a Köztársasági Kör pénzadományozói is segítettek, hiszen a lapkiadás Brazíliában is gazdasági vállalkozás volt. Főszerkesztője 1929-ben - az első konzuli híradások idején - Diesberger Ignác volt. Az újságot elsősorban azok írták és olvasták, akik politikai meggyőződésük miatt voltak kénytelenek elhagyni Magyarországot, és azok, akikre hatást gyakoroltak a Körben megtartott politikai beszélgetések. (A lap megszűnésének külső és belső okairól a korábbiakban már említés történt.) A hivatalos-nemzeti szellemtől áthatott források meg sem említik a lap valamikori létezését, ugyanúgy, mint ahogy eltussolni igyekeztek a Köztársasági Kör tevékenységének jelentőségét is. Ezek a források, amikor a brazíliai magyar sajtóról írnak, kizárólag a são paulobeli "Délamerikai Magyar Újság"-ról, valamint a Rióban kiadott

"Délamerikai Magyar Hírlap"-ról beszélnek.

Ezeknek a lapoknak kettős szerepkör jutott: egyrészt erősen hazafias hangú kultúrális és nevelő missziót teljesítettek, s ezzel az óhaza hagyományait, "...az egyetemes érvényű, sajátos magyar kultúrát..." igyekeztek képviselni, emellett azonban az újhazába való beilleszkedést is segítették, ismertetve az ottani szokásokat, tanácsokat adtak és figyelemmel kísérték a belpolitika eseményeit is. A cél az volt, hogy megtartsák olvasóikat jó magyarságukban és ezzel együtt vállaljanak az új haza méltó állampolgáraivá. ¹⁴⁰

Elsőnek a "Délamerikai Magyar Újság" alakult meg 1922-ben São Paulóban. Az egymást váltó tulajdonosok és szerkesztők után Zimmermann Sándor vette át a lap irányítását. (Vele szemben egy ideig bizalmatlan volt a megalakult konzulátus, mert jó üzletember lévén, amikor saját nyomdára tett szert, akkor egy ideig az "Új Világ"-ot nála nyomtatták. Miután azonban a külügyminisztérium kiderítette, hogy a két forradalom idején nem játszott semmilyen "negatív" szerepet, és a konzulátus anyagait is díjmentesen kinyomtatta, még visszahonosíttatási kérelmét is kedvezően bírálták el.¹⁴¹) Az akkor még kisebb létszámú magyar kolónia hetilapját bérelt nyomdában nyomtatták és a magyarság számának, valamint anyagi gyarapodásának köszönhetően évek múltán heti három alkalommal vehették kezükbe az olvasók. 1938-ra ez a lap Boglár konzul szerint a Brazíliában élő közel 80 ezer főnyi magyar tábor legerősebb orgánuma lett, saját nyomdával, megfelelő személyzettel és a befogadó ország vezetőjének, Getulio Var-

gasnak az elismerését is bírva igaz, már csak rövid időre.

A másik lapot, a "Délamerikai Magyar Hírlapot" Orbán Leó alapította Rio de Janeiróban, ugyancsak 1922-ben, de két esztendő múlva São Pauloba tették át a szerkesztőséget, oda, ahová a legnagyobb tömegben vándoroltak be a magyarok. Miután Orbán Leó vezetésével alakult meg a "Brazíliai Magyar Segélyegylet" is, a lap erősen kötődött ehhez a szervezethez.

A szerkesztőségek közvetlen kapcsolatban voltak olvasóikkal és a bevándorlókkal: tanácsokat adtak, hivatalos ügyekben segítették az eligazodást. Mindkét lap - mint üzleti vállalkozás - részt vett a kolónia életét érintő propaganda-kampányokban, pl. a települések megszervezésében, Faluszövetkezeti Mozgalomban és ellenőrizték is egymást. Az újságok színvonalára nagyon kihatott ez az üzleti szemlélet, valamint a kezdeti évek szűkös anyagi lehetősége. Mint magánvállalkozások ténylegesen csak anyagi-üzleti alapon voltak fenntarthatók, tehát nagy teret kellett engedniük a hirdetéseknek, és az előfizetők, olvasók megnyerésére nem alakítottak ki határozott profilt.

Egy dologban azonban következetesen voltak - és ez az itthon fellelhető példányokból is kitűnik: mindkét lap, de főként az utóbbi állandóan napirenden tartotta a trianoni csonkítás kérdéskörét, ezzel tartva ébren a revízió szellemét. Emellett részletesen beszámoltak az egyesületi életéről, a 30-as évektől az egyházszervezetek munkájáról, figyelemmel kísérték az ó- és újhaza belpolitikai eseményeit is. A kiépülő

külügyi hálózat a lapokat igyekezett felhasználni arra, hogy a magyar kormányzatnak megfelelő befolyással legyenek olvasótáborukra, hiszen az jóval szélesebb volt, mint a különböző szervezetek tagjainak tábora, amelyekben amúgy sem érvényesült közvetlenül a hazai politikai hatás.

Az anyagi szempontú szenzációhajhászás mellett igen hasznos szerepük volt ezen újságoknak, ill. szerkesztőgárdájuknak a nyelvtanításban is. 1924-ben magyar-portugál szótárt, majd 1926-ban és 1928-ban portugál nyelvtant adtak ki.¹⁴² Folytatták a hazai hagyományokat a kalendáriumok-évkönyvek megjelentetésével, amelyekben a szokásos érdekességek mellett a hazai és a kolóniális eseményekről is tájékoztatták olvasóikat.

Meg kell emlékeznünk néhány rövidebb életű újság-próbálkozásról is. Rió de Janeiróban Tímár Ferenc majd Fischer Andor szerkesztésében adták ki a "Brazíliai Magyar Újság"-ot (Jornal Hungaro de Brasil), amely Rió egyetlen magyarnyelvű lapja volt, bár igen rövid ideig: 1928 és 1930 között. A lap az ottani szűkebbkörű, főleg vállalkozói és kereskedői kolónia igényeit képviselte. Célja volt "...harcolni azon elvek győzelméért, amelyek a brazíliai magyar kolónia gazdasági helyzetén javítani és a magyar névnek Brazíliában megfelelő értéket adni akarnak."¹⁴³ A lap külön rovatot tartott fenn a "Magyar-Brazíliai Kereskedelmi Társaság"-nak és vezérigazgatójának, Jermann Jenőnek, aki hétről-hétre igyekezett propagálni és ezúton bővíteni a kereskedelmi kapcsolatok körét. Ez az újság is a hivatalos magyar szellemnek megfelelően kommentálta az európai és magyarországi eseményeket, miközben "A Hét" c. rovatában a

brazíliai, riói magyar egyesületi életet is élénken figyelemmel kísérte. Az újság a gazdasági válság alatt szűnt meg, de ehhez valószínűleg hozzájárultak még a riói kolóniában szinte állandósult üzleti indíttatású nézeteltérések is, amelyek az utolsó lapszámokban többször teret is kaptak. Fúziós tárgyalások indultak meg a jólmenő "Délamerikai Magyar Hírlap"-pal és hamarosan megint nem volt lapja a riói magyar kolóniának.

Hasonlóan rövid életű volt az 1929. januárja után havonta két alkalommal megjelenő "Magyar-Brazíl Képes Újság" is. Ennek a lapnak elsősorban a melléklete a figyelemreméltó, a "Puceráj", a "...csupán a kolóniális eseményekkel foglalkozó képtelen újság, amely hol komolyan, hol tréfásan a kolóniális életről emlékezik meg." ¹⁴⁴ Vicceket, anekdotákat közölt, bizonyítva a magyar ember jó humorát a nehezebb körülmények között is.

1932 januárjában jelent meg a "Brazíl Magyarság" (Povo Hungaro Brasileiro), amelynek szerkesztősége ugyancsak São Paulóban volt. Ez a minden szombaton megjelenő hetilap azzal a céllal jelent meg, hogy "...életet rázzon ebbe az életerős magyar kolóniába, hogy felrázza tétlenségéből, ápolja a hazaszeretet...hogyan foglalkozzon a néplélekkel, összeköttetéseket keressen a megszállt területi magyarsággal." ¹⁴⁵ Emellett állandó rovatot tartottak fenn az óhazának, pl. egy külön történeti sorozatnak. Ennek a lapnak elsődleges célja volt a nemzeti érzés ébrentartása és a magyar kormányzati politika elfogadtatása. Élénken reagált a brazíl belpolitikai élet eseményeire is és megpróbált segítséget nyújtani az abban való eligazodáshoz, ill. a "jó állampolgár, de külső szemlélő" pozíció

megtartásához.

Az ismertetett újságokon kívül még jónéhány magyar nyelvű kiadvány is megjelent a 30-as évek közepén: évkönyvek, verseskötetek, és még a revíziót Brazíliában is propagáló portugál nyelvű kiadványok is, pl. a "Justiça para Hungria" c. könyv, amelyet "A Brazíliai Magyarság Országos Revíziós Bizottsága" jelentetett meg és amely szervezet a Segélyegylet égisze alatt az "igazság képviselőjére" szerveződött meg.¹⁴⁶

De a nyomtatott magyar betű helyzete egyre nehezebbé vált a brazíliai "Új Állam"-ban. A vég 1941 közepén következett el, amikor Brazíliában a külföldiek lapjait először kétnyelvűségekre kötelezték, majd kizárólag portugál nyelvű megjelenést engedélyeztek számukra, kilátásba helyezve a megszüntetést is, amennyiben idegen érdekek szolgálatában állnak. A megszüntetés 1941. decemberében vált valósággá, amikor is még a portugál nyelvű magyar sajtó mozgásterét is elzárták. Ezzel együtt felhívták a magyar kolónia közéletének vezetőit, hogy "...az intézmények életének és nyugodt működésének legalább szűkös keretekben való biztosítása szempontjából magyarnyelvű megnyilatkozásaikkal hagyjanak fel."¹⁴⁷

x x x

1938. január 22-én São Paulóban ült össze a Brazíliai Magyar Országos Értekezlet, amelyen 48 magyar szervezet és tiszteletbeli meghívottként a Magyar Királyi Konzulátus képviselője, dr. Boglár Lajos vett részt. Ezen az értekezleten

a résztvevők összetartásukat kívánták kifejezni - a brazíl integrációs politika korlátozásainak idején - önmaguknak, az ó- és újhazának. Az értekezleten 4 egyházi, 12 kultúrális és nemzeti szervezet, 6 jóléti és társadalmi, 10 sportszervezet képviseltette magát, valamint a brazíl államok magyar kolóniáinak, São Paulo állam magyar telepeinek és a brazíliai magyar sajtónak a küldöttei vettek rajta részt. ¹⁴⁸ Szövetségük létrehozása volt az utolsó nagy összefogási próbálkozás, hogy a feszült európai helyzet ellenére is tudatosítsák magyar nemzeti hovatartozásukat. Az adott körülmények között már csak ilyen formális megnyilatkozásokra tellett a magyar kormányzati hivatalos ideológia képviselőinek erejéből, hiszen a beilleszkedés, érvényesülés miatt - más lehetőséget nem látva - a magyarság többsége egyre inkább új hazájához kötődött. Bár a különböző egyesületekben, elsősorban a magyar közösségi érzést igénylő, többnyire képzetlen, paraszti származású csoportokra nem volt nehéz hatni a revízió gondolatkörével, a Szentistváni-Magyarország történelem során elszenvedett sérelmeinek állandó ismételtetésével, a második generációt érzelmileg ezek a hagyományok már kevésbé közvetlenül érintették. Rájuk már erősebben hatottak a befogadó ország egységes brazíl nemzetet kovácsolni kívánó törekvései, amelyek a végleges beilleszkedés irányát jelentették. Lassanként ez lett az első generáció törekvése is, mivel a magyar kormányzattól igazán nem várhattak semmit a visszavándorlás realizálásával kapcsolatban. Csak propagandaként használták fel és tartották ébren ezt a lehetőséget, összekapcsolva a szükséges revízió

(lehetőleg teljes revízió) eszméjével.

Tény, hogy a meginduló háborúval a kolóniában azok a hangok erősödtek fel, amelyek nem értettek egyet a náci uszályban sodródó magyar politikával és rendszerrel. Közöttük mindvégig mást jelentett a magyarsághoz való ragaszkodás és az adott politikai rendszer irányában való lojalitás. A magyar kormányzat a külképviseletek és a fentebb elemzett eszközök segítségével ugyan ezt a két érzelmet és magatartást együtt igyekezett erősíteni, de a brazíliai magyarság többségénél csak bizonytalan és ideiglenes eredménnyel.

Az 1941 utáni időszak hozta meg a külképviseleti szervek gyámkodása alóli teljes felszabadulást, az önállóságra kényszerítettséget, ill. a közösségi élet korábbi kereteinek szinte teljes széthullását. A háború alatt és után már új és más jellegű szervezkedések indultak meg, amelyek megegyezően bekerültek a "régi világ", az "úri Magyarország" képviselőivel, de már egészen más nemzetközi és brazíl belpolitikai helyzetben.

A BEFOGADÓ ORSZÁGHOZ VALÓ VISZONY

Mit is jelentett tehát a kivándorló magyaroknak Brazília? Ideiglenes lakóhelyet, ahonnan - bizonyos anyagi erőgyűjtés után - esetleg hazai politikai vagy szociális változtatások után lehetővé válik a visszatelepülés, vagy végleges új hazát, amelynek nyelvét, normáit, életviteli lehetőségeit elfogadva a továbbiakban gyökeret kívántak verni a magyar családok? A források alapján megállapítható, hogy a többség elképzelése és törekvése az előbbi volt, a realitás viszont a második eshetőséget kényszerítette a magyarok nagyobbik részére.

Ebben több ok is közrejátszott.

Mint láttuk, a többség számára a kecsegtető brazíliai lehetőségekből semmi sem volt igaz. A fazendákra sodródott családok éppenhogy tengették életüket. Csak keveseknek és lassan sikerült megteremteni a jobb életlehetőséget. A városokban letelepültek többsége nehézségek közepette élt az első évtizedben, és csak a gazdasági válság után tudtak boldogulni. Az eltelt évek után a hazatérés esélyei csak romlottak. Az újabb gazdasági konjunktúra idején, a vargasi gazdaságfejlesztési politika kiteljesedésével, akinek lett volna is lehetősége és anyagi ereje a visszatéréshez, már nem tette meg, hiszen Brazília jelentette számára a gazdasági biztonságot és a Magyarországtól, szülőföldjüktől távol eltöltött két évtized sokakban gyengítette a 40-45 éves fejjel "otthon újrakezdeni" vágyát. Sokan még idősebbek voltak már a korszak vé-

gére, gyermekeik berendezkedtek az új hazában, unokáik pedig már kint születtek. A gyermekkorukban kikerültek számára tehát már Brazília jelentette az ifjúság színterét, a munkába-állás, családalapítás helyét: érzelmileg már erősebben kötődtek új hazájukhoz.¹⁴⁹ A kint születetteknek pedig az óhaza már csak az idősebbek által állandóan idézgetett emlékként élt. Ha szüleik magyarok voltak, tudtak még valamicskét magyarul, de történtek vegyesházasságok is, amelyekben csak akkor őrződött meg egy kicsit a magyar nyelv, ha az anya magyar anyanyelvű volt.

Mindez még inkább vonatkozik az elcsatolt területekről ideérkezett magyarokra, akiknek igen jelentős volt a számuk. Ők ~~váljon~~ ^{valyon} hová térhettek volna haza? Szülőföldjükre? Hiszen az továbbra is egy másik államot jelentett volna! Bizakodhattak ugyan az esetleges változásokban, a magyar igazságtételben, hiszen a magyar kormányzat a külképviseleteken keresztül a visszavándorlás lehetőségét mindig emlékezetükbe idézte, összekapcsolva az ehhez szükséges határrevízió eszmekörével, de a visszavándoroltatás a magyar kormány részéről mindig is csak azokra vonatkozott igazán, akik elegendő anyagi bázissal rendelkeztek volna a hazatéréshez és újrakezdéshez.

Emellett a 30-as években igen felerősödött a brazíl gazdasági és nemzeti útkeresés, mindkét téren az egységre való törekvés, amely az etnikumok közötti szintézisre is nagy hangsúlyt fektetett. A brazíl nemzettudat fejlődésében már az 1920-as évektől olyan új jelenségek figyelhetők meg, amelyek egyfajta új nemzettudat formálódását jelentették. Ennek lényege

abban állt, hogy éppen a "brazílság lényegeként kezdték értékelni az etnikai és regionális sokszínűséget. A 30-as években a "brazílság" mint új etnikai minőség lett a kulcsszó, amely a brazíl nemzet új alapját jelentette.¹⁵⁰ És ebbe már igyekeztek a kintélő magyar bevándoroltakat is beilleszteni.

Ezt az egységesítést célozták az 1934-es bevándorlási korlátozások, az 1937. november 10-i és 1938. május 4-i törvények is. Az előbbi szerint minden Brazíliában született gyermek brazíl állampolgárnak számít - kivéve, ha a Brazíliában élő szülők valamely külföldi állam szolgálatában vannak. Az utóbbi pedig meghatározta, hogy "...a bevándoroltaknak nem szabad közös településeket alapítaniuk. Bármely településen a telepeseknek legfeljebb 25%-a tartozhat egyazon nemzethez és a telepesek legalább 30%-ának brazíliainak vagy legalábbis portugál eredetűnek kell lenniük." ¹⁵¹ Ugyanez vonatkozott az üzemekre is, ahol a munkások és alkalmazottak 2/3-ának kellett brazíl állampolgárnak lennie. Ha a törvények betűit az élet magához is igazította, a törekvés egyértelmű volt.

Az etnikai közösségi és kultúrális elzárkózás az aránylag kis létszám és a szétszórtság miatt sem vezethetett eredményre. Amellett - mint láttuk - a magyar kormányzatnak nem is volt igazán átgondolt programja és anyagi lehetősége egy átfogó, a kivándoroltakat - későbbi nagy tervekkel - összetartó politikára.

Ezeknek a tényezőknek az együttes hatására nem csodálkozhatunk azon, hogy az alkalmazkodás idővel azonosulássá vált. A boldogulás érzelmi közeledést is jelentett az új hazához,

kialakult a "bizonyítani akarás" attitűdje, a brazilokkal és más nemzetiségűekkel szembeni egyenlőség, esetenként fölényérzet.

Sajátosan alakult a hétköznapi magyar nyelv sorsa is, főként nagyobb létszámú intelligencia hiányában. Már a kortársak megfigyelték, hogy a magyar nyelv egyre szárazabb lett, keveredett portugál kifejezésekkel (az új életmód szükségletei szerint) és lassan elveszítette megújulási képességét.¹⁵²

"Azért kapaszkodunk bele a magyar történelembe és magyar kultúrába, Szent Istvánba, Kossuthba, Március 15-ébe, Dózsa Györgybe, Petőfibe, Adyba, a magyar dalba, a közösségi életbe, az utcán a fülünkhöz ütődő magyar szófoszlányba...mert a magyarnak itt kell élnie és - többnyire - itt kell meghalnia, tehát haláláig az új hazához kell igazodnia." ¹⁵³ A többségnek ez lett az életfelfogása, még akkor is, ha tudatosan nem fogalmazta meg magának. A honvágy lassan elcsitult, az utódok pedig nem örökölték...

Brazília politikai élete és a magyarság

Ez az igazodás azért nem ment olyan könnyen. Sajátos helyzetű térség egyik országába kerültek a magyar kivándorlók. Latin-Amerika XIX. és XX. századi történelmét, gazdasági-politikai lehetőségeit erősen meghatározták: a valamikori gyarmati lét, majd az elmaradottság élménye és tudatosodása - először Európával, később egyre erősödően az Amerikai Egyesült Államokkal szemben - az ennek leküzdésére irányuló felzárkózási törekvések, valamint az egyre erősebb gazdasági függőség.

Brazília Régi Köztársaságának idején (1889-1930) érkez-

tek meg a bevándorlók, mint láttuk, tömegesen 1920 után. Ezt az időszakot még az angol tőkebehatolás dominanciája, az ültetvényes monokultúra uralma jellemezte. A gazdasági és politikai hatalom a kávétermelő oligarchia kezében volt. Bár az első világháború bizonyos ipari önállóságra kényszerítette Brazíliát is, a nemzeti burzsoázia továbbra is igen gyenge volt. A kis- és középpolgárság szinte teljesen ki volt rekesztve a politikai hatalomból. A változtatás szükségességét érezve sajátos "forradalmiság" jelentkezett, elsősorban a legdinamikusabban fejlődő, atlanti-partvidéki államokban. Ezt a forradalmiságot a létszámban egyre erősödő középrétegek képviselték.

Az 1922-ben Brazília elnökévé - manipulatív úton - megválasztott Artur Bernardes - aki továbbra is a kávéültetvényesek érdekeit képviselte - hamarosan szembekerült a brazíl hadsereg középrétegből származó, változásokat követelő fiatal tisztjeivel, a tenentékkal (hadnagyok). A tenentismo katonai lázadásokkal indult (1922 - Rio de Janeiro, Copacabana-erőd, majd 1924 - São Paulo) és nem volt igazán átgondolt programja. Nem ismerték fel a társadalmi-gazdasági bajok igazi okait. Változásokat a politika hatalmi csúcsán történő személycseréktől vártak. 154

Az 1924-es são pauloi felkelés már közvetlenül érintette a magyar bevándoroltakat is. Ez az év - Boglár konzul szerint - a magyarság szempontjából katasztrófális volt. Százával menekültek a magyarok a fazendákról - mindenüket hátrahagyva São Pauloba. Az akkor még fejletlenebb gyáripár képtelen volt ezt a népeiséget foglalkoztatni. Az 1924. július 5-én kitört katonai

felkelés tovább nehezítette a városi magyarság helyzetét.

A korabeli magyar sajtó élénken figyelemmel kísérte a são pauloi magyarok sorsát. Túlzó híradások röppentek fel arról, hogy a brazíliai magyarság ezrei harcoltak az egymással szembenálló csoportok soraiban, a são pauloi utcai harcok során óriásiak voltak a magyar veszteségek, 60 magyart kivégeztek az események után, stb. Később arról érkeztek híradások, hogy egyetlen magyar áldozat sem volt, csak a magyar kommunista szökevények és kalandorok keveredtek a forradalomba. ¹⁵⁵

Az egymásnak ellentmondó híresztelésekből az eltelt évek hámozták ki az igazságot. Tényleg harcoltak magyarok a felkelők soraiban, és az utána 3 évig tartó forradalmi menetelésben, de két különböző okból.

Az egyik csoport nem a forradalom eszméiért kapcsolódott be az eseményekbe, hanem a helyzet parancsoló körülményeinek engedelmeskedve. A kormányhű csapatok ugyanis fölényben voltak létszámban és stratégiaileg is, mint a paulista felkelők. Emberekre volt tehát szükségük az utóbbiaknak, ezért elfogadták néhány német, olasz és magyar származású - első világháborút megjárt - férfi ajánlkozását. E néhány külföldi jelentkezése azután arra ösztönözte a felkelőket, hogy a csatlakozóknak "...magas napidíjat, a forradalom győzelmével fejenként 5 Contó készpénzt és ingyen földet ígérjenek." ¹⁵⁶ (Egyes fondák szerint napi 10 milreist és 50 hektár földet. ¹⁵⁷) Ez abban a nehéz és nyomorral teli helyzetben megfelelő kapaszkodónak ígérkezett néhány magyar számára. Agid Mihály és dr. Siklóssy Arnold felkeresték a felkelők főparancsnokát, Isidoro Lopez tábornokot és engedélyt kértek a magyar állampolgárok

vagyon és személyi biztonságának megőrzéséhez egy rendőrzászlóalj felállítására. Fegyvert és ruhát kaptak, és természetesen, mint rendfenntartó erők: fizetést is. A tiszteken kívül 120 magyar jelentkezett a lovasrendőrszázadba, néhányan pedig a nemzetközi gárdából összeálló önkéntes ezredbe.

A későbbiekben elterjedt híreknek az volt az oka, hogy a lovasszázad pénztárával kapcsolatban visszaélésekre derült fény és az, hogy a rendfenntartó erői státuszt nem tudták megtartani a magyarok. Emellett az önkéntes ezredbe lépett magyarok további részvétele is bírálatok tárgyává lett a brazíliai sajtóban.

A rendőrszázadnak csak egy hétig tartott a são pauloi szolgálat, mivel a kormánycsapatok meghátrálásra kényszerítették a felkelőket. A felkelők, miután kiűritették São Paulot a magyar rendőrszázadot is magukkal kényszerítették. A vezérkar Brazília bentebb eső területein, kevésbé lakott helyen szervezte újjá a katonai ellenállást. Abban bízott Isidoro Diaz Lopez tábornok, hogy a hadsereg más állambeli egységei is követni fogják a paulistákat, de ezek a forradalmi remények túlzottnak bizonyultak. Nagyobb felkelés csak Rio Grande do Sul egyik vasútépítő zászlóaljánál tört ki. Ezt a lázadást vezette az akkor 26 éves kapitány, Luis Carlos Prestes.

Ettől kezdve az interiorba sodródott magyarok sorsa sajátosan alakult. A magyar rendőrszázad kisebb csoportokban szétszéledt és ez lett a sorsa a nemzetközi önkénteseknek is. Egyesek hetekig tartó kalandos úton visszatértek São Pauloba, ahol bíróság elé állították őket, de kivétel nélkül felmentő

ítéletet kaptak. (lásd: 157).

Közben vereséget szenvedett paulista sereg maradványai az Iguacu folyó torkolatánál találkoztak Prestes kis csapattal és megkezdődött számukra a 3 évig tartó mozgóháború, amelynek során Brazília 14 államán keresztül 26 ezer kilométeres utat jártak be és a tízszeres túlerőben lévő brazíl kormánycsapatoktól soha nem szenvedtek vereséget. Néhány magyar így sodródott tehát bele a katonai felkelésbe, de akadt olyan is, aki önként és tudatosan vállalta a harcot Prestes hadoszlopában.

"Én már akkor elég jól beszéltem portugálul. Magam tanultam meg...Így mindjárt megértettem, hogy ez a felszabadító mozgalom, ill. ez a Luis Carlos Prestes által vezetett hadoszlop azt a célt szolgálja, hogy felszabadítsa a parasztokat az elnyomatás alól, tehát ezt a reakciós rendszert akarja eltörölni. Így én is, mint önkéntes bekerültem az egyik csapatba, a hadoszlopba...Campínas városában, egy nagyobb városban volt a toborzás központja. Oda kerültem egy ezredhez. Ezzel az ezreddel aztán csatlakoztunk Prestesnek a menetéhez, a hadoszlophoz...A menetelés során erdőírtásokban vettem részt, úgy haladtunk előre. Ehhez eszközök kellettek. Ott tanultam meg a kovács mesterséget...Az én parancsnokom Juan Alberto *João* volt...A szétszóródás után névtelenül elbújtunk valahol. Az én nevem Esteban Ferreira lett, ez volt az illegális nevem..."¹⁵⁸

A brazíliai magyarok elleni hivatalos brazíl megítélésnek az volt tehát az oka, hogy néhány magyar tényleg részt vett a felkelésben, majd a fejét hol itt, hol ott felütő

gerillahháborúban. A hivatalos magyar megítélés pedig úgy igyekezett beállítani, hogy a são pauloi forradalmi gárda többségét "...ezeket a legeggyűgyűbb gondolkozású, kiéhezett embereket nemzetközi kalandorok, egész Európában körözött bűnös csirkefogók vezették félre, akik csak a brazil mindent eltakaró forradalmi légkörben merték magukra venni a magyar nevet... a magyarság zöme a legtartózkodóbban viselkedett." 159

Ez az egy esemény volt, amikor a befogadott magyarokhoz való viszony brazil részről átmenetileg feszültebbé vált, hiszen ebben az esetben a tenentizmóról, egy meghatározott arculatú, de mégis a rendszer ellen irányuló mozgalomról volt szó, amely Prestes menetelésével érte el igazi tudatosodását: nem csak a politikai hatalom csúcsán van szükség változásokra.

A befogadó ország a magyarok szaktudását - mezőgazdaságit és iparit is - az évek haladtával egyre inkább megbecsülte. A brazil köztudatban a valamikori "cigány" megítélés átadta a helyét egy olyan képnek, amely szerint a magyarok szorgalmasak, jól tudnak dolgozni, jókedvűek, csak egy kicsit temperamentumosabbak, indulatosabbak a braziloknál. Boglár konzul kéziratában több helyen is megemlíti és elégedettséggel konstatálja a brazil-magyar jó viszont, a magyarok el- és befogadását.

Ennek oka az, hogy ténylegesen: a magyarság zöme a boldogulást tekintve elsődleges szempontnak igyekezett magát távol tartani a brazil belpolitikai eseményektől. Fontosnak tartották, hogy Brazília jó véleménnyel legyen magyarjairól. A külképviseleti szervek, az egyházi szervezetek, a polgári és egyházi kézben lévő magyar sajtó azt próbálták tudatosítani a

többszöre paraszti származású magyarságban, hogy "...Mi dolgozni jöttünk Brazíliába, nem pedig politizálni...figyelmeztetjük ismét a magyar kolónia tagjait...ne politizáljunk, ne keveredjünk a brazíl belpolitikai ügyekbe, hanem folytassuk nyugodtak munkánkat és várjuk meg a normális viszonyok visszatérését..." - írta 1930. október 8-án a "Délamerikai Magyar Újság" az újabb belpolitikai fordulat alkalmával. ¹⁶⁰

1932. júliusától aggodalmas hangú jelentések sora érkezett a külügyminisztériumba a riói követségről, beszámolva az újabb paulista felkelés - immár a vargasi irányvonal ellen - eseményeit. ¹⁶¹ Akik ezekben a magyarok részéről részt vettek, azok a vesztes fél oldalán, a konzervatív Köztársasági Párt oldalán álltak. A magyar kolónia néhány tagja ugyanis a são pauloi hadseregben teljesített szolgálatot.

Vargasék 1930-as (október 3-24-ig) "forradalmukban" a tenente nevében léptek fel, magukhoz vonzva annak jobboldali szárnyát. A "forradalom győzelme" után az ő segítségükkel végrehajtott katonai diktatúra biztosította a hatalmat és annak politikáját. Ennek fontos újdonsága az új gazdasági irányzat, a hazai burzsoázia érdekét szolgáló importhelyettesítő kezdeményezések kibontakozása volt, amely azonban nem kedvezett a hatalmi hegemoniát korábban magánál tartó kávéoligarchiának. A Köztársasági Pártba tömörült konzervatív paulista kávéoligarchia lépett tehát föl 1932-ben az elnöki politika ellen és jelszavaival, mint Brazília legfejlettebb állama, mozgósítani tudta a lakosságot.

A magyarok többsége ezeken az eseményeken kívül maradt,

egyrészt, mert nem is nagyon értette, hogy mi történik körülötte, másrészt mert boldogulni akart és ehhez nem volt szüksége zűrzavarra.

A magyar külügyminisztérium mindig is erre ösztönözte a külföldi magyarságot. Ez tűnik ki az alábbi tájékoztatóból is: "A világnézeti alapon világszerte megindult politikai küzdelmek természetesen nem voltak hatás nélkül a külföldön élő magyarságra. A külképviselések e részben utasításszerűen arra törekszenek, hogy működési területükön élő magyarságot az ottani összmagyarság és az egyes egyének jól felfogott érdekében is lehetőleg visszatartsák attól, hogy az illető külföldi országok belpolitikai ügyeibe bármilyen formába is bekapcsolódjanak...a törekvés célja, hogy a külföldre szakadt magyarságot hovatovább a magyar nemzeti érdekek szolgálatába állítsuk."¹⁶² Ezt a célt azonban a magyar kormányzat nem érte el a külföldi emigrációnál, így Brazíliában sem.

A baloldali magyarok kapcsolatai a brazíl munkásmozgalommal

Akikre viszont a brazíl belpolitikától való távolmaradás nem vonatkozik, azok - a jelentős számban São Pauloba került - baloldali politikai emigránsok voltak, akik a magukkal hozott vagy a már kint megszerzett munkásmozgalmi tapasztalatokkal tudatosan figyelték a nemzetközi és belpolitikai eseményeket, keresték a kapcsolatot a formálódó brazíl kommunista és szakszervezeti mozgalommal.

A korábbiakban már láttuk, hogy a Köztársasági Kör vezetőségében, ill. kerületi csoportjaiban volt jónéhány "tizenkilences" politikai emigráns, akik adandó alkalommal nyíltan is képviselték nézeteiket a são pauloi magyar kolóniában. Miután azonban a são pauloi magyar munkások többsége származását tekintve falusi volt, nehéz volt őket a hazai szervezett ipari munkásság hagyományainak megfelelően közösséggé kovácsolni és megtartani.¹⁶³ Bár az egyesületi összejöveteleken politikai vitákat is rendeztek, a Kör működése az évek folyamán egyre inkább kulturális térre tevődött át. Emellett a konzulátus is elég eredményesen vette fel a harcot a baloldali és polgári demokratikus befolyással szemben egyaránt.

A são pauloi Köztársasági Körbe került magyar "tizenkilencesek" és a körjük csoportosult fiatalok közül néhányan az 1920-as évek végétől részt vettek a brazíl belpolitikában, osztályhelyzetük és meggyőződésük alapján, annak munkásmozgalmi frontján. Tevékenységüket hozzáigazították a brazíliai baloldal szervezeti sajátosságaihoz és belpolitikai mozgásteréhez. Majd látni fogjuk, hogy jónéhányan még a Kör működése idején bekapcsolódtak a Brazíl Kommunista Párt tevékenységébe. Üzemi és lakóhelyi sejteket szerveztek, falakat festettek, röplapokat osztogattak, sőt: sajátos formáját választották az agitációnak: magasfeszültségű villanyoszlopokra másztak fel és ott helyezték el transzparenszeiket vagy a munkásmozgalom vörös zászlaját. Onnan csak szakavatottak tudták azokat levenni, de a hatást nem lehetett meg nem történtté tenni.

A Bernardes-diktatúra alatt és után (1924/26) egyre

erősödött az illegális kommunista párt és a szakszervezeti mozgalom elleni harc. Egy 1927. július 30-i jelentés szerint a brazíl képviselőház erőteljes harcot indított a kommunistákkal szemben: 118-18 arányban elfogadták az erre vonatkozó törvényjavaslatot.¹⁶⁴

A különböző eszmék befolyása alatt álló munkásmozgalom igen meggyöngült a kíméletlen zaklatások, bebörtönzések miatt. A kormány pl. csak a vele együttműködő un. sárga szakszervezetek tevékenységét tűrte meg. A felerősödő megtorló politika azonban nem állította meg a szervezkedést, a szakszervezeti egységtörekvéseket, ill. a kommunista eszmék befolyásának erősödését és a gazdasági válság idejére már a szakszervezeti és a kommunista mozgalom is számottevő politikai tényezővé vált. A brazíl kommunisták alapvető programja - a túlzó balos nézeteket magávéá téve - ebben az időben a szocialista forradalomért való közvetlen harcot tűzte ki célul. Antiimperialista és demokratikus programjukban azonban nem számoltak a középrétegek és kispolgárok mozgalmaival, azok hasonló érdekeltségével és a parasztsággal sem.

1930-ban a Liberális Szövetség segítségével hatalomra kerülő Getulio Vargas ugyan igyekezett az "osztályharmónia" meghirdetésével megnyerni politikájának minél több elégedetlen társadalmi réteget, de nem sikerült kiküszöbölnie az összeüt-közéseket. A középrétegek az oligarchia hatalmának korlátozását kívánták, az erős helyi oligarchiák (pl. a paulista) az állami centralizmussal szálltak szembe, a dolgozó tömegek szociális változtatásokat kívántak, amelyek az egyre erősödő sztrájkokban fejeződtek ki.¹⁶⁵ Vargas diktatúrája azonban igen tartós-

nak bizonyult.

Ebben az időben már Luis Carlos Prestes és a Brazíl KP közeledett egymáshoz, bár Prestest aggasztotta a szektás, túlzó kommunista politika és agitáció. Ugyanis a brazíl kommunisták egy tömegagitációból kinövő spontán forradalomra vártak. De szövetségesek nélkül Vargasnak sikerült igen nagy csapást mérni mozgalmukra. Egyrészt munkásdemagógiával - osztályharc - cal szemben osztályharmónia - másrészt kíméletlen rendőrterrorral. Prestes javaslatai pedig éppen a tömegbázis szélesítését célozták, de a Brazíl KP nem élt javaslataival, így Prestes csak 1934-ben lett tagja pártjuknak.

Az illegális Brazíl KP taglétszáma 1935 elején mindössze 5 ezer fő volt. Szervezettsége a legerősebb São Paulóban és Rióban volt. São Paulo államban összesen 67 sejt működött, 32 utcai (lakóhely szerinti), 17 mezőgazdasági és 13 vasútépítő.¹⁶⁶ Ebben az időben, a Köztársasági Kör apolitizálódása idején "...volt egy bizonyos periódus, amikor baloldali mozgalomról csak úgy lehetett beszélni, ha az ember olyan kommunistákat említ meg, akik a Brazíl KP-al szorosan együttműködtek. Ilyenek voltak pl. Sárközi Péter, Sárközi Mihály, Csipak Péter, Lilienfeld Imre, Müller Kata, Sándor Ferenc, Máté József, Vámos László, akinek a lakásán a leginkább találkoztak és Kovács István, aki ugyancsak nagyon aktívan részt vett a Brazíl KP tevékenységében és megjárta Brazília börtöneit is. Ez volt a magyar sejt." ¹⁶⁷

Közülük pl. Sándor Ferenc a Tanácsköztársaság után Bécsen keresztül érkezett Brazíliába 1925-ben. Évekig az ország futó-

bajnoka volt 800 és 1500 méteren. A brazíl és magyar hatóságok nem gondolták róla, hogy a Brazíl KP megbízásából a "Vörös Segély" bélyegek terjesztője volt a magyar kolóniában.

Kovács István családjával együtt megjárta a fazendát, részt vett Luis Carlos Prestes "nagy menetelés"-ében, majd illegális nevet használva São Paulóban helyezkedett el lakatosként. 1928-ban a sztrájkmozgalom egyik vezetője lett. Az angol cég tulajdonában levő gyárban több baloldali budapesti szakmunkás dolgozott együtt - volt hazai szociáldemokraták és kommunisták is. A nagy letartóztatások során többen börtönbe kerültek, köztük Kovács István is. Ott ismerkedett meg néhány brazíl kommunistával. "Én a magatartásommal már a börtönben bebizonyítottam hovatartozásomat. Ahogy kikerültem, mindjárt tagja lettem az illegális Brazíl KP-nak. 1932-ben már megbízást is kaptam: beválasztottak a Központi Bizottságba." ¹⁶⁸ Ez kivételes eset volt, mert más nemzetiségűeket inkább csak simpatizante-tagokként vettek be a mozgalomba.

Kovács István feleségével együtt azt a feladatot kapta, hogy szervezzenek pártiskolát Brazíliában. Ez a bentlakásos pártiskola csak 3 hónapig működött, mert egy beférkőzött provokátor lebuktatta. A szervezők börtönbe kerültek 1933-ban. Egy évi bentlét után az uruguayi határra vitték őket és áttoloncolták abba az országba, ahol a kommunista párt féllegálisan működött. Kovácsék ott is azonnal jelentkeztek a pártnál. Hosszú ideig a "Vörös Segély" támogatásával éltek.

"Sok brazíl elvtárs is ott volt Uruguayban. Itt működött a Brazíl KP Központi Bizottságának néhány tagja." Hamarosan újabb feladatot kapott Kovács István: Spanyolországba kellett

utaznia, hogy felvegye a kapcsolatot a KOMINTERN barcelóniai irodájával abban az ügyben, hogy a szervezet Tájékoztatóját adják ki portugál nyelven is. Ott érte a spanyol polgárháború. Harcolt a Nemzetközi Brigád soraiban. A vereség után egy francia koncentrációs táborból, kalandos úton, egy görög hajón szökött vissza Montevideóba. Csak 1946-ban tért vissza Brazíliába. A Brazíl KP illegalitásba kényszerítése után, 1948-ban a hatóságok ismét kitoloncolták, de útja ekkor már Magyarországra vezetett.

Egy másik "kommunista-ügy"-ről a riói magyar követség is beszámolt. São Paulóban egy zsidó iskola leple alatt működött egy kommunista sejt, amelyet a hatóság bezárt. A házkutatás során nyomtatványokat, kiáltványokat koboztak el, amelyek a kizsákmányoltakat hívták fel a burzsoázia hatalmának megdöntésére. A meginduló razzia letartóztatottjainak listáján két magyar név is szerepelt: Kiss Péter (Sándor) és Marosán Gyula. Őket azért tartóztatták le, mert egyiküknél kanadai kommunista újságokat találtak, másikat pedig elsőnek írta alá azt a gyűjtőívet, amelyen a kanadai kommunisták részére jelentős összeg lett volna összegyűjtendő. Mindkettőjükénél a "Magyar Köztársasági Kör" igazolványát találták meg. A követség elégedett hangon számolt be arról, hogy a vallatás során kiderült: a Kör vezetőségében igenis vannak kommunisták, tehát jogos volt a feltételezésük. A Kör mégis hatásosan védekezett: a beidézésük során jegyzőkönyvekkel igyekeztek bizonyítani, hogy a fentebb említett tagokat már régen kizárták soraikból. Haydin Albert nagykövet megjegyzése szerint ez aligha lehetséges, mivel a são pauloi kolóniában közismert, hogy a Kör két legodaadóbb embe-

réről van szó. Az ő sorsuk is a kitoloncolás lett.¹⁶⁹

Sárközi Mihály a kommunista befolyású szabók szakszervezeti mozgalmának egyik vezetője volt, majd a Brazíl KP egyik ifjúságos sejtjének vezetője lett.

Csipak Péter, aki ugyancsak részt vett az 1924-es são pauloi forradalomban és Prestes hadoszlopában, 1927 után a Brazíl KP egyik ifjúsági szervezetének tagja volt, majd simpatizante-ként felvették egy felnőtt sejtbe.

"A magyarok, akik a Brazíl KP-nak a különböző sejtjeiben dolgoztak, igazán nem is voltak annak tagjai. De minden akcióban részt vettek...és illegális összekötőkön keresztül tartották a kapcsolatot..."¹⁷⁰ Az egyik ilyen összekötő volt Lilienfeld Imre, a sósmogyoróárús, akinek több társával együtt való letartóztatásáról még a helyi sajtó is nagy szenzációval számolt be.¹⁷¹

Annak, hogy idegenek nem lehettek tényleges tagjai a Brazíl KP-nak az volt az oka, hogy a más nemzetiségűek még nagyobb támadási felületet jelentettek a Brazíl KP-val szemben (idegen eszmék behurcolása), másrészt az idegen állampolgárokra lebukás után mindig a kitoloncolás várt. A Brazíl KP amúgy is sajátosan laza szervezeti keretek között mozgott: a sejtek többsége nem üzemi, hanem lakóhely szerinti volt. A helyi szervezetek összekötők által kötődtek a területiekhez, azok pedig a központiakhoz. A sejtek tagjainak legfőbb feladata az agitáció volt, utcán, üzemek előtt. A gazdasági válság alatt is azt várták, hogy a tömegelégedetlenség spontán módon fog elvezetni egy országos forradalomhoz. Az 1935-ös események azután bebizonyították, hogy ez a szervezettség, a spontaneitásra alapozott

stratégia nem hozhatja meg a kellő eredményt.

A visszaemlékezések szerint a Brazíliai KP são pauloi sejtjeinek magyar tagjai minden megmozdulásban részt vettek. Az integralista tüntetések megzavarásában, az 1934-35-ös óriási méretű sztrájkokban és 1935-ben maguk is harcra készen várták az Aliança Nacional Libertadora - (ANL) által meghirdetett fegyveres felkelést. Többen a megtorlásokból is kivették részüket.

"...São Paulo már akkor is a legnagyobb ipari városa volt Brazíliának. A dolgozók zömét ott már megszervezték. Ezért aztán mi készen voltunk minden percben, hogy fegyvert fogjunk... Fegyvert fogtunk volna, hogy harcoljunk. De São Paulóban nem került erre sor, mert az akkori Getulio-féle katonaság, rendőrség ügyelt erre: statáriumot hirdetett. Mindenki a munkahelyén, meg odahaza várta a levelet vagy értesítést, hogy hová kell menni...Közben a propagandamunka azért folyt. Sajnos nagy veszteség volt a mozgalom számára, hogy Prestes akkor lekapcsolták. Sok elvtársat letartóztattak...1935-ben engem is elkaptak, amikor a nagy kommunista árulás volt, amikor Prestes is elkapták és bezárták. Akkor 4 napig tartottak bent. Mi azonban többen megszöktünk. Lőttek ránk, de néhányunknak sikerült megmenekülni." 173

Az ANL felszámolása igen erősen szétforgácsolta a munkásmozgalom, az antifasiszta, antiimperialista és demokratikus erőket, amelyeknek tehát sajátos népfrontos próbálkozása volt ez a mozgalom. Getulio Vargas kormányterrorja és korporációs kísérlete, az 1937-től meghirdetett "Estado Novo" alapvetően változtatta meg a brazil munkásmozgalom lehetőségeit. A Brazíliai KP a második világháború idejére - csakúgy, mint a legtöbb

latin-amerikai kommunista párt - már változtatott politikai irányvonalán: elsődleges feladat az antifasiszta erők támogatása volt. 1942-től tehát a Brazíliai KP támogatta Vargas külpolitikáját, aki az antifasiszta koalíció mellé állt, támogatta még akkor is, ha az ország demokratizálódása egyáltalán nem haladt is előbbre. Új helyzetet csak az 1945/47-es évek jelentettek, amikor a legalitáshoz, sőt jelentős választási eredményekhez jutott Brazíliai KP - ha csak rövid időre is - nyíltan képviselhetette törekvéseit.

A magyar külképviseletek - főképpen a saõ pauloi konzulátus - mindvégig élénk figyelemmel kísérte a baloldali magyar emigráció brazíliai tevékenységét. Folyamatosan közölték az általuk "szubverzív" elemeknek tartottak nevét, a külügyminisztériumon keresztül a belügyminisztériumtól kérve pontos adatokat róluk, ill. tanácsot a velük szembeni eljárás módjáról.¹⁷⁴ Egy a sok személyi ügy közül:

1931 augusztusában egy Hevesi Imre nevű magyar állampolgár felkereste a saõ pauloi konzulátust, mivel "elveszítette útlevelét". Boglár konzul azonnal jelentésben tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot arról, hogy "...a nevezett, mint a helybéli szélsőséges kommunista elemekből alakult magyar Köztársasági Kör moocai kerületi csoportjának eddigi alelnöke...nemzeti szempontból megbízhatatlan. A konzulátus kéri, hogy a külügyminisztérium adjon véleményt: a nevezett részére útlevél kiállítható-e?" Mellékeltek az útlevélkérelmet, a személyi adatokat, valamint azt az indoklást, hogy nevezett munkája megtartása érdekében kéri útlevélügyének rendezését. Itthon a

nyomozati jegyzőkönyvből kitűnik, hogy igen kiterjedt nyomozásba kezdett a belügyminisztérium. Többszöri sürgetés után - az alapos munkához idő kell - a hatóságok kiderítették, hogy Hevesi Imre 1923 végéig herceg Eszterházy Hitbizományi Uradalmának lakatosműhelyében volt lakatossegéd, aki "...kezdetben, még meg nem melegült, magát rendesen viselte, de később szélsőséges kommunista elveket vallott és ezért munkaadója, mint a többi munkásokra rossz hatást keltő, nem kívánatos elemet elbocsájtotta." Onnan Sopronba ment, ahonnan Bécsen át Brazíliába került. A külügyminisztérium hivatalos válasza ezek után már nem késett: "Hevesi Imre, szül. 1899. november 13-án, a somogymegyei Berzenán, vallása római kath...foglalkozása géplakatos, nőtlen egyén részére csakis "KÉK"-1932 jelzésű útleveél adható.¹⁷⁵

Ez a megkülönböztető útleveél - amelyet sok külföldi emigráns megkapott abban az időben - valószínűleg azt jelentette, hogy hazatérés esetén már a határon megfigyelés vagy eljárás alá kell helyezni tulajdonosát.

Mindemellett egy belügyminisztériumi átirat az esetleges hazatérésekkel kapcsolatban a következőképpen nyilatkozik - miután a külügyminisztérium több são pauloi kommunistagyanús elemről kért információkat: "...bár külképviseleti hatóságaink kellő informáltságára a gondjaimra bízott érdekek szempontjából is súlyt helyezek, nem tartom azonban kívánatosnak külképviseleti hatóságaink oly irányú tevékenységét, hogy a külföldön élő magyar kommunistákra az idegen államok hatóságainak figyelmét felhívják és az odakünn élő, magyar nemzeti szempont-

ból megbízhatatlan elemeknek kiutasítását s esetleg majd államköltségen levő hazaszállítást mintegy kezdeményezzék." 176

Tehát a kényelmetlenséget okozó elemeket még mindig jobb volt a határokon kívül figyelemmel kísérni, mint belül tudni. De ugyanígy volt ezzel Brazília is. Egy 1937-es politikai jelentés szerint a brazíl hatóságok igyekeztek a "nemkívánatos elemek" bevándorlásának gátat vetni. A brazíl kormány amúgy is diktatórikus módon jár el mindenféle szélsőbaloldali propaganda ill. szervezkedés ellen. Sőt: "...Brazília volt az, amely állam javasolta, hogy a főbb dél-amerikai államok rendőrhatóságai a kommunizmussal kapcsolatos ügyekben egymást azonnal és állandóan informálják." 177

Összegezeként elmondható tehát, hogy a Magyar Tanácsköztársaság utáni baloldali politikai emigrációnak a Brazíliába sodródott része elszakadt az európai emigrációs központoktól és teljesen új feltételek között, a latin-amerikai, ill. brazíliai munkásmozgalom lehetőségeinek, szervezeti és az ott elfogadott programbéli kereteinek megfelelően politizált tovább. A visszaemlékezésekből kitűnik, hogy az itthonról vitt, ill. az ott elsajátított munkásmozgalmi hagyományokat egyesítve, elfogadva az illegális Brazíl KP által számukra biztosított simpatizante-jellegű tagságot és a mindenkori - többnyire erőteljesen túlzó - határozatokat, igen aktívan részt vettek a számukra ideiglenes hazaként elfogadott ország szakszervezeti és kommunista mozgalmában.

Évekkel később, ezek a volt "tizenkilencesek" és a köztük felnőtt ifjabb generáció tagjai voltak a résztvevői a

második világháború alatti brazíliai Szabad Magyar Mozgalomnak, majd az "Uniao Hungara de São Paulo" nevű egyesületnek, amely az előbb említett mozgalom szervezeti kereteként alakult meg 1946-ban. A são pauloi magyar baloldal mindvégig megtartotta kapcsolatát a Brazíliai KP-al és megpróbált országon belül és kívül is szervezkedni: legalábbis erre utal, hogy a riói polgári demokrácia képviselőivel, és a Károlyi-féle "Új Demokratikus Magyarorszáért" antifasiszta mozgalom támogatóival is felvették a kapcsolatot. Kísérlet történt egy antifasiszta, demokratikus magyar egységfront megalakítására is az amerikai kontinensen - a Szabad Magyar Mozgalom keretében - szemben az Eckhardt-féle "Független Magyarorszáért" mozgalommal.

Dolgozatom záró korszakhatárának éppen azért 1941-et jelöltem meg, mert a brazíliai magyarság történetének teljesen új szakaszát jelenti a második világháború alatti és utáni időszak. Új feltételeket teremtett a brazíliai belpolitika alakulása, a Horthy-küldöttségek megszűnése, a nemzetközi antifasiszta mozgalomhoz való viszony - amely meg is osztotta a közösségi szervezetek nélkül maradt kolóniát - majd a Magyarországról jövő újabb bevándorlók kis csoportjai, egészen más jellegű politikai emigrációt hozva. Ennek az újabb történelmi periódusnak a brazíliai magyarságra vonatkozó elemzése további forrásfeldolgozó munkát igényel.

Az "Estado Novo" és a brazíliai magyarság

A vargasi diktatúra, amely a kávéoligarchiával szembe forduló hazai ipari tőkések, a városi kis- és középrétegnek, va-

lamint a belső területek latifundistáinak segítségével és támogatásával került hatalomra, erőteljes gyakorlati hozzáállással valósította meg alapvető törekvéseit: a brazíl gazdaság legfontosabb ágazatainak nacionalizálását, az import-helyettesítő iparosítás bevezetését, ill. az ezekhez szorosan kapcsolódó "brazilosítás"-t. Belpolitikai oldalról ez az összes politikai párt valamint a parlament felszámolását, az állam szerepének abszolútizálását és - ami a kintélő magyarság szempontjából a legfontosabb - egy etnikailag egységes Brazília megteremtésére irányuló törekvést és ehhez az európai bevándoroltak asszimilálásának tervét is jelentette. ¹⁷⁸

Az 1938-as áprilisi és májusi törvények kiadását tehát kettős cél motíválta: a nemzetközi viszonyok alakulásával megakadályozni a fasiszta befolyás terjesztését Brazíliában, ill. a már bevándoroltak különböző etnikai csoportjait integrálni a brazíl társadalomba. A magyar közösségi élet is ekkor került véglegesen új körülmények közé. A rendeletek szerint a brazíliai külföldieket eltiltották mindennemű politikai tevékenységtől. Azok a társaságok és egyesületek, amelyek az anyaországhoz kötődtek ill. óhazai politikai befolyás alatt álltak, működésüket be kellett, hogy szüntessék. Korlátozták a nyelvhasználatot, a külföldi jelvények, zászlók, szimbólumok és térképek nyilvános használatát, sajtókiadványok és egyéb propagandairodalom terjesztését, a brazíl belpolitika szempontjaival ellentétes tartalmú előadások megtartását. Ezek a rendelkezések elsősorban a létszámban is jelentősebb német, olasz és japán közösségeket érintették, de kihatottak a magyar

egyesületek, közösségek életére is. Előírták azt is, hogy idegen munkások brazilok között dolgozzanak és így kényszerítve legyenek a portugál nyelv elsajátítására. ¹⁷⁹

A brazíliai magyar szervezetek ezután vagy megszűntek vagy átalakultak erősen ellenőrzött, félig brazil egyesületekké. (Pl. a riói magyar kolónia egyesülete hivatalosan is vegyes tagságú magyar egyesületté alakult "Brazíl-Magyar Egyesület" néven.) Másik megoldásként vezetőségükbe brazil állampolgárokat választottak és így, bár megszorítva tovább folytatótt az egyesületi élet, ami azonban már teljesen sport vagy kultúrális térre tolódott át. A magyar kolóniák különböző csoportjai között amúgy is feszültté vált a viszony a különböző politikai felfogások miatt és ez tovább gyengítette az etnikai jellegű szervezetek fennmaradási esélyeit.

A rendelkezések korlátozták az etnikai csoportok iskoláinak működését is. Természetes akadályként jelentkezett, hogy a kint született gyerekek már brazil állampolgároknak számítottak, tehát jogilag a brazil állami, megyei vagy magániskolák fennhatósága alá tartoztak. Így a bevándoroltak etnikai iskoláinak szerepe egyre kisebb lett, amihez az elköltözések is hozzájárultak. A são pauloi kerületi magyar iskolák - amelyek közül néhány amúgy is vegyes iskola volt - csak úgy tudtak valamivel tovább fennmaradni, hogy a Segélyegylet - amely "idegen"-né lett nyilvánítva - átadta rendelkezési és felügyeleti jogát az "Iskola Szövetség"-nek. ¹⁸⁰ A brazil tanügyi ellenőrzés még tovább erősödött és az anyanyelv használatának megszorítása a magyar oktatást alapvetően kérdőjelezte meg.

Csak ritka és egyedi esetekben, a kinevezett brazil tanárok jóindulata mellett lehetett folytatni a magyar nyelvű oktatást.

Az iskolák megtűrt helyzete a háborús években is megmaradt továbbra is pótolva a brazil közoktatás hiányosságait, de egyre inkább elveszítették etnikai jellegüket.

Az asszimilációs törekvések a magyar vallási életet is befolyásolták. Nagyon megnehezült a magyar nyelvű pasztorálási munka és ezzel a "nemzeti feladatok" ellátása is. "A kormányrendelet értelmében a magyar iskolával együtt megszűnt az iskolai magyar hitoktatás is...pedig azelőtt ezek voltak a magyar öntudat és hitélet melegágyai." ¹⁸¹ Apostol János csak úgy tudta megmenteni a magyar református közösséget, hogy nem tudták rábizonyítani, hogy a magyar kormány támogatja anyagiilag. Figyelték ugyan, hogy betartják-e a magyar misézés tilalmát, de a lelkészek ügyessége és lélekjelenléte lehetővé tette a rendeletek időnkénti kijátszását. ¹⁸²

Az egyházszervezetek további működése a háború alatt is azért volt lehetséges, mert alapvetően nem akadályozták az asszimilációs folyamatot. A brazil kormányzattal szövetséges brazil nemzeti egyház érdeke is megkívánta, hogy a már meglévő egyházszervezeteket és rajtuk keresztül a híveket is, a nyelvhasználat terén tett kisebb engedményekkel megnyerjék a vargasi politikának, az egységes brazil nemzet céljának.

x x x

A braziliai magyar kolóniák tehát egy igen erőteljesen asszimiláló környezetben, a háború kitörése után (hivatalosan

1942-től szakadt meg a diplomáciai kapcsolat Brazília és Magyarország között) szinte teljesen magukra maradtak. Egy 1940-ből származó követi jelentés már arról számolt be, hogy azok, akik a boldogulás útjára léptek, az utóbbi években egyre nagyobb számban vették fel a brazil állampolgárságot.¹⁸³ Az otthonélő hozzátartozókkal megszűnt minden érintkezési lehetőség. A brazil gazdasági élet háborús felfutása, a munkalehetőségek megnövekedésével a biztos boldogulást jelentette a magyarság többségének. Az amúgy is csak propaganda céllal hirdett visszavándoroltatási ígéretek egyre kevésbé találtak visszhangra.

Akinek nem volt miből hazatelepedni, annak nem nyújtott segítséget az állam, akinek pedig lett volna, az már inkább a biztos helyen, Brazíliában maradt. A többség igazán sohasem tagadta meg magyar származását, de hazatérésre csak azok gondoltak, akik a remélt politikai-gazdasági fordulat bekövetkezését várták. Legerősebben a baloldali magyar politikai emigránsok várták, hogy visszatérhessenek Magyarországra, mivel aktívan részt kívántak venni az elmúlt 25 év felszámolásában. Sokan voltak olyanok is a magyarok között, akik egyszerűen csak az úri világ végét várták és látták azt közeledni 1945 után "...és felragyogott a szemük, ha a földosztásról olvastak. Sokuk az első világháború után elcsatolt területekről vándoroltak ki, de az Új Magyarországra akartak visszatérni." - írta a "Szabad Magyarság" 1945. decemberi száma.¹⁸⁴

A hazatérés lehetősége azonban csak keveseknek adatott meg...

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

Az Országos Levéltár sajtó és külügyi anyagának vonatkozó iratai, különös tekintettel:

- a külföldön élő magyarság gondozását ellátó 9. ügyosztály iratai: OL. KÜM.K.71 I/1. és I/6.
- a külügyminisztérium politikai osztályának iratai: OL. KÜM.K.63.
- a külügyminisztérium sajtóosztályának iratai: OL.KÜM.K.66.
- a Sajtó Levéltár latin-amerikai vonatkozású gyűjteményei:

4hms KB OL.K.428. és OL.K.608-611-es fondokból.

A Párttörténeti Intézet Archívumának vonatkozó anyagai, különös tekintettel: 651-es fond iratai.

Sajtóanyag

Brazíliai Magyarság - 1934-ig. (São Paulo)

Magyar-Brazíl Képes Újság - 1930-ig. (São Paulo)

Brazíliai Magyar Újság - 1930-ig. (Rio de Janeiro)

Lobogó Tüzek - 1937. (São Paulo)

Új Világ - 1943-ig (Buenos Aires)

Szabad Magyarság - 1942. (Mexiko)

Délamerikai Magyar Hírnök - 1936. januártól.(Buenos Aires)

Délamerikai Magyar Hírlap - 1929-1940-ig. (São Paulo)

Délamerikai Magyar Újság - 1931-1940-ig. (São Paulo)

Uniao Hungara de Sao Paulo - 1946. (São Paulo) könyvomas

A Délamerikai Magyar Hírlap évkönyvei - 1949-1967-ig. (São Paulo)

Szabad Szó - 1945-1948-ig. (Buenos Aires)

Pannonhalmi Szemle - 1931-1941-ig.

Magyar Hírek - 1975-1989-ig.

Confessio vonatkozó cikkei.

Visszaemlékezések, közvetlen források

1. Boglár Lajos, volt são pauloi konzul hagyatékából: "Magyar világ Brazíliában" c. kiadatlan kézirat
2. Brazíliából hazatért baloldali, politikai emigránsok visszaemlékezései: Tóth János, Bognár Ferenc, Sándor Ferenc, Kovács István, Sárközi Mihály, Csipak Péter. (Az anyag az 1970-es évek végén lett hangszalagra rögzítve, emellett nyers kézirat formájában és kötetté szerkesztve is megtalálható.) 2
hul.
3. Hangszalagra rögzített riport Boglár Ferencné Szentpétery Klárával, aki 1936 és 1939 között a São Paulo állambeli magyar iskolák igazgató-tanítónője volt. (Rögzítve: 1989. június 28-án.)
4. Levelezés útján, személyes kapcsolatok során szerzett információk, másolatos dokumentumok.
5. A brazíliai magyarság évkönyve, 1934. São Paulo, 1934.
6. Brazíliai Magyarok. São Paulo, 1938.
7. Skallák Illés Vallomása. Bp. 1968.
8. Bognár Ferenc: ...és vándorbotot vettem kezembe. Bp. 1976.
9. Miklós Elemér-Vér Andor: Magyarok Délamerikában. Buenos Aires, 1942.
10. Wild Lajos: Tizenöt év Brazíliában. Arad, 1936.
11. Tamás Aladár: Fellegetes számkivetettség. Bp. 1970.

12. A magyar bencések 50 éve Brazíliában. São Paulo, 1981.

13. Jorge Amado: A reménység lovagja. Bp. 1950.

Közvetett források

1. Herberger Gyula: Brazília és az odairányuló kivándorlási mozgalom. Déva, 1922.
2. Mígend Dezső: Magyarok Brazíliában. Békéscsaba, 1925.
3. Mígend Dezső: A brazíliai aranyhegyek árnyékában. Békéscsaba, 1926.
4. Bangha Béla: Dél Keresztje alatt. Bp. 1934.
5. Nyisztor Zoltán: Felhőkarcolók, őserdők, hazátlanok. Bp. 1935.
6. Békessy Imre: Az új népvándorlás. Délamerika. Bp. 1939.
7. Sós Endre: Emberdömping. Az eviani konferencia és a zsidó kivándorlók világproblémája. Bp. 1939.
8. Kutasi Kovács Lajos: A Zöldpokoltól a Vídámkikötőig. Bp. 1972.
9. Kutasi Kovács Lajos: Zöld Pokol- Vörös Sivatag. Bp. 1988.
10. Ács Tivadar: Magyarok Latin-Amerikában. Bp. 1944.
11. Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900) Bp. 1982.
12. Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek. Bp. 1985.

Latin-Amerikára és Brazíliára vonatkozó irodalom

1. Varga Ilona: Latin-amerikai magyar telepek és külképviseleteik a gazdasági válság időszakában. Acta Historica, XXXV. 1971. (79-100.o.)
2. Varga Ilona: Magyarország kereskedelme a latin-amerikai országokkal a két világháború között. Acta Historica,

XLI. 1972. (57-72.o.)

3. Varga Ilona: A kivándorlás irányváltozása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között. Acta Historica, LVI. 1976. (3-50.o.)
4. Varga Ilona: Kivándorlás és beilleszkedés. Magyarok Brazíliában 1920-1942. (kézirat)
5. Varga Ilona: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között. Kandidátusi értekezés. Szeged, 1977.
6. Horváth Gyula: A tenentista mozgalom. (kézirat)
7. Horváth Gyula: A Legyőzhetetlen Hadoszlop (kézirat)
8. Horváth Gyula: A kávé expanziója Brazíliában az 1929-30-as gazdasági világválságig. Agrártörténeti Szemle, 1979/3-4. (464-487.o.)
9. Horváth Gyula: Adalékok a brazíl munkásmozgalom történetéhez. Az Oktatási Minisztérium Tájékoztatója, 1980/1. (99-115. o.)
10. Horváth Gyula: Az 1935-ös brazíliai népfront kérdéséhez. Párttörténeti Közlemények, 1983/3. (132-161.o.)
11. Horváth Gyula: A latin-amerikai fasiszta mozgalmak néhány sajátossága 1930-1940. A fasizmus ideológiájáról. Bp. 1983. (181-188.o.)
12. Kerekes György: Latin-Amerika szakszervezeti mozgalma. Bp. 1969.
13. Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában. 1870-1959. Bp. 1982.
14. Anderle Ádám: Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században. Bp. 1989.

15. Wittman Tibor: Latin-Amerika története. Bp. 1978.

A kivándorlásra vonatkozó irodalom

1. Ferenczi Imre: Túlnépesedés és kivándorlás. Közgazdasági Szemle, 1927. (561-583.o.)
2. Albrecht királyi herceg: A mezőgazdasági telepítés kérdése. Társadalomtudomány, 1933. (3-22.o.)
3. Puskás Júlia: Magyar szervezetek Amerikában. Történelmi Szemle, 1970/4. (528-568.o.)
4. Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Bp. 1982.
5. Szántó Miklós: Magyarok a nagyvilágban. Bp. 1970.
6. Szántó Miklós: Magyarok Amerikában. Bp. 1984.

A korszakra vonatkozó átfogó művek:

1. Magyarország története 1918-1945. Bp. 1984. I-II. kötet
2. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája a két világháború között. Bp. 1987.
3. Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bibó István Válogatott Tanulmányok. Bp. 1986. II. (185-265.o.)
4. Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. Bibó István Válogatott Tanulmányok. Bp. 1986. II. (569-619.o.)
5. Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Bp. 1987.

JEGYZETEK

1. Irodalom: Boglár Lajos: XVIII. századi magyar utazók Dél-amerikában. Etnográfia, 1952/1; Anderle Ádám: A 48-as magyar emigráció és Narcico Lopez 1851-es kubai expedíciója. Századok, 1973/3.; Anderle Ádám: A modern argentín hadsereg létrejöttének kérdéséhez. Czetz János. Hadsereg-történeti Közlemények, 1970/2.; Ács Tivadar: Magyarok Latin-Amerikában. Bp. 1982.; Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek. Bp. 1985.
2. Az erről szóló irodalom igen gazdag. Néhány jelentősebb munka: Ferenczi Imre: A kontinentális munkásvándorlás szabályozása Európában. Közgazdasági Szemle, 1924.; Szeibert János: A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és Magyarország. Bp. 1933.; Kovács Imre: A kivándorlás. Bp. 1938.; Puskás Júlia: Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. Történelmi Szemle, 1974/1-2.; Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. Bp. 1982.; Szántó Miklós: Magyarok a nagyvilágban. Bp. 1970.; Szántó Miklós: Magyarok Amerikában. Bp. 1984. stb.
3. Boglár: Magyar Világ... (1.o.)
4. Szelecz Arnold cikkei a Pannonhalmi Szemle 1931-1941 közötti számaiban, valamint az általa írt és szerkesztett "A brazíliai magyarság évkönyve 1934." c. kiadványban.
5. Mígend Dezső: Magyarok Brazíliában. Békéscsaba, 1925.
6. U.o. (32.o.)
7. Mígend Dezső: A brazíliai aranyhegyek árnyékában. Békéscsaba, 1926.

8. Bangha Béla: Dél Keresztje alatt. Bp. 1934. és Nyisztor Zoltán: Felhőkarcolók, őserdők, hazátlanok. Bp. 1935.
9. Békessy Imre: Az új népvándorlás. Délamerika. Bp. 1939. és Sós Endre: Emberdömping. Az eviani konferencia és a zsidó kivándorlók problémája. Bp. 1939.
10. Miklós Elemér-Vér Andor: Magyarok Délamerikában. Buenos Aires, 1942. (10.o.)
11. Anderle Ádám: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870-1959. Bp. 1982. és Anderle Ádám: Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és XX. században. Bp. 1989.
12. Azokról a magyarokról akik a korábbi időkben érkeztek és akiket valamilyen formában megőrzött a brazíl történelmi emlékezet lásd: Ács Tivadar: Magyarok Latin-Amerikában. Bp. 1944.; Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519-1900). Bp. 1982.; Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek. Bp. 1985. és Boglár Lajos kézírata, több vonatkozásban is.
13. Wittmann... (330.o.)
14. Boglár: Magyar világ... (18.o.)
15. U.o. (20.o.)
16. U.o. (21.o.)
17. Varga Ilona: Magyar kivándorlás... (28.o.). A kivándorlással kapcsolatban, valamint az európai migrációs folyamatokról részletes elemzést nyújtanak Varga Ilona jelzett tanulmányai.
18. Anderle: Munkásmozgalom... (51.o.)
19. Szántó: Magyarok Amerikában (68.o.)

20. OL.K.71. I/1. 9/1934. - 1934. március 21.
21. A Délamerikai Magyar Hírlap 1950-es Évkönyve (192.o.)
22. Tamás Aladár: ism. műve
23. Boglár: Magyar világ... (26-27.o.)
24. Miklós-Vér... (18-19.o.)
25. Herberger... (11.o.)
26. U.o. (66-67.o.)
27. A Délamerikai Magyar Hírlap 1950-es Évkönyve (189.o.)
28. Varga: A kivándorlás... (4.o.)
29. Boglár: Magyar világ... (62.o.)
30. Miklós-Vér... (19.o.)
31. Varga: Magyar kivándorlás... (115.o.)
32. OL.K.71. I/1. 1930 - 6.cs.
33. OL.K.428./718. - 1930. februári jelentés: Brazília kritikus helyzete és a magyar kivándorlás.
34. OL.K. 71. I/1. 1932 - 20955/9.
35. OL.K.428./718. - 1929. január 19-i jelentés.
36. OL.K.71. I/1. 1932 - 21359/9.
37. OL.K.71. I/1. 1932 - 20955/9.
38. OL.K.71. I/1. 1934 - 1917/34.
39. U.o.
40. U.o.: 1934. október 15.
41. Békey... (9.o.)
42. OL.K. 86. - Sajnos ez a fond az a töredékes fond, amely a legfontosabb konzuli és követi jelentéseket tartalmazná Brazíliára vonatkozólag. Pontosabb jelölés nem is található rajta. A válaszjelentést sem találtam meg.

43. OL.K.71. I/1. - 1939. A 9. osztály tájékoztatója: 1934. október 14.
44. U.o. - 1940. október 23.
45. Boglár: Magyar világ... (288.o.)
46. Skallák... (80.o.)
47. Mígend: Magyarok... (95.o.)
48. U.o. (60.o.)
49. Pannonhalmi Szemle, 1933. szeptember 15. (271.o.)
50. Brazíliai Magyarok (9-11.o.) valamint: Boglár: Magyar Világ... (45-58.o.)
51. Magyar Hírek, 1988/16-17.számú jubileumi melléklete.
52. Boglár: Magyar Világ... (22.o.) - 13. sz. melléklet.
53. Miklós-Vér... (16.o.)
54. "Mind eccerre jöttünk tranporttal. Az állam fizette a hajójegyet. Aszonta otthon az ügynök, hogy csak jöjjünk egész bátran, mert itt kap minden család egy kész házat, földet annyit, amennyit meg tud munkálni, tehenet, kecskét, tyúkot, libát, rucát és a jóságos Isten tudja, még mi mindent nem... de fazendre vittek, mint minden magyart, aki államköltségen jó ki." - Mígend: Magyarok... (12-13.o..)
55. Visszaemlékezések (57.o.) - Kovács István valamint: Bognár... (150.o.)
56. Visszaemlékezések (106.o.) - Csipak Péter
57. Visszaemlékezések (57-58.o.)- Kovács István
58. U.o. és Horváth : A kávé expanziója... (468-472.o.)
59. Visszaemlékezések (106.o.) - Csipak Péter
60. Horváth: A kávé expanziója... (472.o.)

61. Pannonhalmi Szemle, 1934. április (279.o.)
62. Visszaemlékezések (69.ol) - Kovács István, valamint:
Bognár... (150.o.)
63. Boglár: Magyar világ... (31.o.)
64. U.o. (240-241.o.)
65. Anderle: Munkásmozgalom... (58.o.)
66. Anderle: Nemzettudat... (98.o.)
67. Brazíliai Magyar Újság, 1929. január 26. (3.o.) "Akik hazatérnek..." c.
68. "Az újonnan kivándoroltak persze a legkészségesebb támogatással sem kaphatnak jó munkahelyeket mindaddíg, amíg a portugál nyelvet és a brazíliai szokásokat nem ismerik és amíg nem akklimatizálódtak." - Mígend: Magyarok... (78.o.)
69. "...a Dél-Amerikába vándorló ügyvédek, banktisztviselők, stb. lateiner elemek úgyszólván kivétel nélkül a pincéri vagy a konyhai kisegítői állással kezdik kinti pályafutásukat." - uo. (77.o.), valamint: Miklós-Vér... (171.o.)
70. Brazíliai Magyar Újság, 1929. szeptember 14. (2.o.)
71. Szentpétery Klára visszaemlékezése
72. "Legnagyobb baja a kivándorolt munkásságnak a szervezetek és munkásvédő intézmények teljes hiánya. A munkásság gazdasági érdekeinek megóvásáról vagy akárcsak támogatásáról szó sincsen Brazíliában. Szakszervezetekről, egységes, és legalább a létminimumnak megfelelő szakmák szerinti bér-szabályozásról...álmodni sem lehet." Mígend: Magyarok... (88.o.)
73. Visszaemlékezések, valamint: Mígend: Magyarok...(81-82.o.)

74. Visszaemlékezések (84-85.o.) - Sárközi Mihály
75. A brazíliai magyarság évkönyve (55-56.o.) és Boglár:
Magyar világ...(234-236.o.)
76. A megélhetési viszonyokról: Mígend: Magyarok... (82-87.o.)
77. Brazíliai Magyar Újság, 1929. december 23. (1.o.)
78. Brazíliai Magyarság, 1932. január 16. (1.o.)
79. Visszaemlékezések (115.o.) - Csipak Péter
80. Boglár: Magyar Világ...(249.o.)
81. U.o. (250.o.)
82. A Brazíliai Magyar Újság cikksorozata 1929. január 19-től:
Jermann Jenő: "Kivándorlási problémák", valamint: Varga:
Magyarország kereskedelme... (57-72.o.)
83. Pannonhalmi Szemle, 1934. december: "Egy brazíliai plébá-
nos naplójából" c. (225.o.)
84. A brazíliai magyarság évkönyve (113-118.o.), valamint:
Brazíliai Magyarok (104.o.)
85. Boglár: Magyar világ... (151.o.)
86. Mígend: Magyarok... (35.o.)
87. Brazíliai Magyarok (19.o.)
88. Szentistvánkirályfalvával kapcsolatban: OL.K.71. I/6.
20098-1932. - Konzuli jelentés 1930. augusztusából; A bra-
zíliai magyarság évkönyve (60-70.o.); Brazíliai Magyarok
(82-87.o.); Boglár: Magyar világ... (32-33.o.); Brazíliai
Magyarság, 1932. szeptember 24.
89. Boglár: Magyar világ... (243.o.). Ezen kívül Árpádfalvával
kapcsolatban: A brazíliai magyarság évkönyve (70-75.o.);
Brazíliai Magyarok (68-75.o.); Boglár: Magyar világ...

- (162-174.o.); Brazíliai Magyarság, 1933. március 12.; A Délamerikai Magyar Hírlap 1950-es Évkönyve (196.o.)
90. OL.K.71. I/6. - 21841-1934.
91. Boldogasszonyfalváról: Boglár: Magyar Világ... (155-161.o.); Brazíliai Magyarság, 1933. június 23.; A brazíliai magyarság évkönyve (75-82.o.); Brazíliai Magyarok (75-78.o.); Bangha... (223.o.); Nyisztor... (68-és 94.o.); A Délamerikai Magyar Hírlap 1950-es Évkönyve (197.o.)
92. Brazíliai Magyar Újság, 1929. április 13. (3.o.)
93. U.o.: 1929. április 27. (3.o.)
94. U.o.: 1930. március 1. (1.o.)
95. Mígend: Magyarok... (42-43.o.)
96. Nyisztor... (110.o.)
97. OL.K.71. I/1. 21359/9 - 1932. (1930. április 12-i jelentés.)
98. OL.K.71. I/1. 1935. A külügyminisztérium 9. osztályának 1931. május 30-i jelentése.
99. Az Albrecht-akcióval kapcsolatban: Szántó: Magyarok Amerikában (76.o.)
100. OL.K.71. I/1. 1934. - 934/9.
101. OL.K.71. I/1. 1935 - 180382/1927.
102. Ezzel kapcsolatban: Skallák... (112-113.o.)
103. Brazíliai Magyarság, 1932. április 10. (2-3.o.): "Bevándorlási kérdések" cikk, amelyben Honorio de Sylos, brazil ügyvéd cikkét ismertetik.
104. Anderle: Munkásmozgalom... (230.o.)
105. Vö. Puskás Júlia: Magyar szervezetek Amerikában
106. U.o.: (528-533.o.)

107. Boglár: Magyar világ... (74.o.), valamint: Brzíliai magyarok (17.o.)
108. "Az úri elem ugyanis szétszóródik és gőgös magányba fúrja fájó sebeit, de a nép összebújik, összeszokik és szinte testével melengeti, ápolja és védi egész kolóniájának életét." - írja Nyisztor Zoltán, bár megállapítja, hogy Argentínában még mindig erősebb a marakodás. Nyisztor... (89.o.)
109. Boglár: Magyar világ... (74.o.)
110. Visszaemlékezések (1.o.) - Tóth János
111. Brazíliai Magyarok (21.o.)
112. Párttörténeti Archívum - 651.f. - 2/1930-1929. november 30.

A legfontosabb nevek:

Diesberger Ignác: lásd. 2559/1928 - politikai rendőrség. Az "Új Világ" főszerkesztője, a Köztársasági Kör központi tagja, szélsőséges kommunista agitátor, São Paulóban számtalan esetben nyilvánosan nemzetgyalázást, állambecsmérlést és kormányzósértést követett el, bécsi emigráns.

Eisinger Rudolf - szül. Zalalövő , 1889. február 10.

Félbemaradt jogász, jelenleg ügynök. Nős, utolsó magyarországi lakhelye Bp. Akácfa u. 22. Állítólag útlevelet kapott a bp.-i rendőrségnél. 1922-től a Köztársasági Kör tagja, szélsőséges kommunista, nemzetgyalázó, állambecsmérlő és kormányzósértő, állítólag tartalékos 32-es hadnagy, a Károlyi-kormány nemzeti tanácsának végrehajtó tagja, Galilei-köri agitátor, bécsi emigráns, a

brazíliai forradalomban százados.

Fried Jenő: lásd. 1789/1928. politikai rendőrség.

A felsorolásban szerepel Kovács István és Tóth János, később hazatért politikai emigránsok neve is.

113. Visszaemlékezések (20.o.) - Tóth János
114. Párttörténeti Archívum - 651.f. - 2/1933. 1-22-32. - 1932.
február 25-i konzuli jelentés, amely beszámol az "Új Világ"
cikkéről.
115. U.o.
116. Anderle: Munkásmozgalom... (163-165.o.), valamint: Varga:
Magyar Kivándorlás... (158.o.)
117. Párttörténeti Archívum - 651.f.-2/1933. 1-22-32. - 1932.
február 18. és 1933. május 27-i jelentések, valamint:
651.f. - 2/1933. 5-4040.
118. OL.K.71. I/6. 1068-1935.
119. Nyisztor... (92.o.)
120. OL.K.71. I/1. 1932 - 20168/4.
121. Boglár: Magyar világ... (80.o.)
122. A könyvtárügyről bővebben: Boglár: Magyar világ... (101-
105. o.), valamint: Brazíliai Magyarok (38-39.o.) és
Brazíliai Magyarság, 1933. január 7. (3.o.) "Brazíliai
Magyarok Könyvtárszolgálatának évi beszámolója." c.
123. Boglár: Magyar világ... (80-81.o.), valamint: Brazíliai
Magyarok (39.o.)
124. Brazíliai Magyarok (41.o.)
125. Szentpétery Klára visszaemlékezése
126. Varga: Magyar kivándorlás... (219.o. és 5.sz. függelék)

127. Az iskolákkal kapcsolatban: Brazíliai Magyarok (41-52.o.); Szentpétery Klára visszaemlékezése; A brazíliai magyarság évkönyve (99-105.o.); Boglár: Magyar világ... (126-142.o.); Varga: Kivándorlás... (18.o.); Varga: Magyar kivándorlás... (213-227.o.)
128. Pannonhalmi Szemle, 1934. április (297.o.)
129. U.o.: 1932. május (198.o.)
130. Boglár: Magyar világ... (117.o.)
131. OL.K.71. I/6. - 1933. Levél Haydin követhoz 1931. március 7-én .
132. Szelecz Arnold és Apostol János is megemlíti, hogy nem egy panaszos kereste fel őket, mert a konzulátus nem intézte el ügyüket, mivel nem magyar állampolgárként voltak számontartva. Pannonhalmi Szemle. 1933. szeptember (278.o.), valamint: Confessio, 1986/3. (119.o.)
133. Pannonhalmi Szemle, 1935. február (66.o.)
134. A brazíliai magyarság évkönyve (93.o.)
135. Confessio, 1986/3. (124.o.)
136. Boglár: Magyar világ... (122-123.o.)
137. U.o. (124.o.)
138. Magyar Hírek, 1985. július 6. "Brazíliai találkozások" c. (12-13.o.)
139. Az egyházi életről: A brazíliai magyarság évkönyve (85-97.o.); Brazíliai Magyarok (25-36.o.); Boglár: Magyar világ... (117-125.o.); Nyisztor Zoltán és Bangha Béla, valamint: Varga: Magyar kivándorlás... (227-237.o.)
140. Brazíliai Magyarok (65-67.o.)

141. Párttörténeti Archívum: 651.f. - 2/1933. 5-4040
142. Boglár: Magyar világ... (100.o.)
143. Brazíliai Magyar Újság, 1929. január 19. (10.o.)
144. Magyar-Brazíl Képes Újság, 1929. április 15.
145. Brazíliai Magyarország, 1932. január 9. (1.o.)
146. Boglár: Magyar világ... (97.o.), valamint: Brazíliai Magyarok (40-41.o.)
147. Boglár: Magyar világ... (100.o.)
148. U.o. (86-88.o.)
149. Még akkor is, ha pl. São Paulóban 1937-ben megkötött házasságoknak csak a kisebb részét jelentik a magyar-nak nem magyarral kötött házasságai. Boglár konzul adatai szerint 155 magyar házasságot kötöttek 1937-ben és ebből 125 magyar felek között jött létre, 23 esetben brazíl, a többinél pedig más nemzetiségű volt az egyik fél. Boglár: Magyar világ... (56-57.o.)
150. Anderle: Nemzettudat... (233-234.o.)
151. Pannonhalmi Szemle, 1938. február (125.o.) és Békessy... (63.o.)
152. Miklós-Vér... (34.o.)
153. U.o. (36.o.)
154. Horváth: A Legyőzhetetlen... (2.o.)
155. OL.K.608 - 323/81. "8 órai Újság"- 1924. október 1.
"Az Újság"- 1924. december 8. és "Magyarország"- 1925. június 4.
156. Boglár: Magyar világ... (284.o.)
157. A Délamerikai Magyar Hírlap 1951-es Évkönyve (160.o.)
158. Visszaemlékezések (61-62.o.) - Kovács István
159. OL.K.608. - 323/81.

Az 1924-es são pauloi felkeléssel és a Prestes vezette hadoszloppal kapcsolatban: Boglár: Magyar világ...

(283-284.o.); Visszaemlékezések (60-62.o. és 108-111.o.)

- Kovács István és Csipak Péter; A Délamerikai Magyar

Hírlap 1951-es Évkönyve (159-166.o.): Erdőy Gábor: az

1924-es são pauloi forradalmi magyar lovasrendőrszázadá-

nak története; Kutasi: Zöld Pokol... (255-259.o.); Hor-

váth: A tenetista mozgalom és a Legyőzhetetlen Hadoszlop

c. kézíratai, valamint: Anderle: Munkásmozgalom... (172-175.o.)

160. Boglár: Magyar világ... (282-283.o.)

161. OL.K. 63 - 1932 - 9/1 - 1660-as, 1853-as, 1993-as és 2297-es jelentések.

162. OL.K.71. I/1. 9-2540. 1937. április 13. Tájékoztató a külföldre kivándorolt magyarság helyzetéről.

163. Skallák... (110-111.o.)

164. OL.K.428. 718/1927. július 30.

165. Horváth: Adalékok a brazíl munkásmozgalom történetéhez, valamint:Anderle: Munkásmozgalom Latin-Amerikában.

166. Horváth: Az 1935-ös brazíliai... (140.o.)

167. Visszaemlékezések (5.o.) - Tóth János

168. Visszaemlékezések (62.o.) - Kovács István

169. Párttörténeti Archívum - 651.f. - 2/1933. 1-2454. Egy 1932. május 7. követi jelentés.

170. Visszaemlékezések (34-35.o.) - Bognár Ferenc

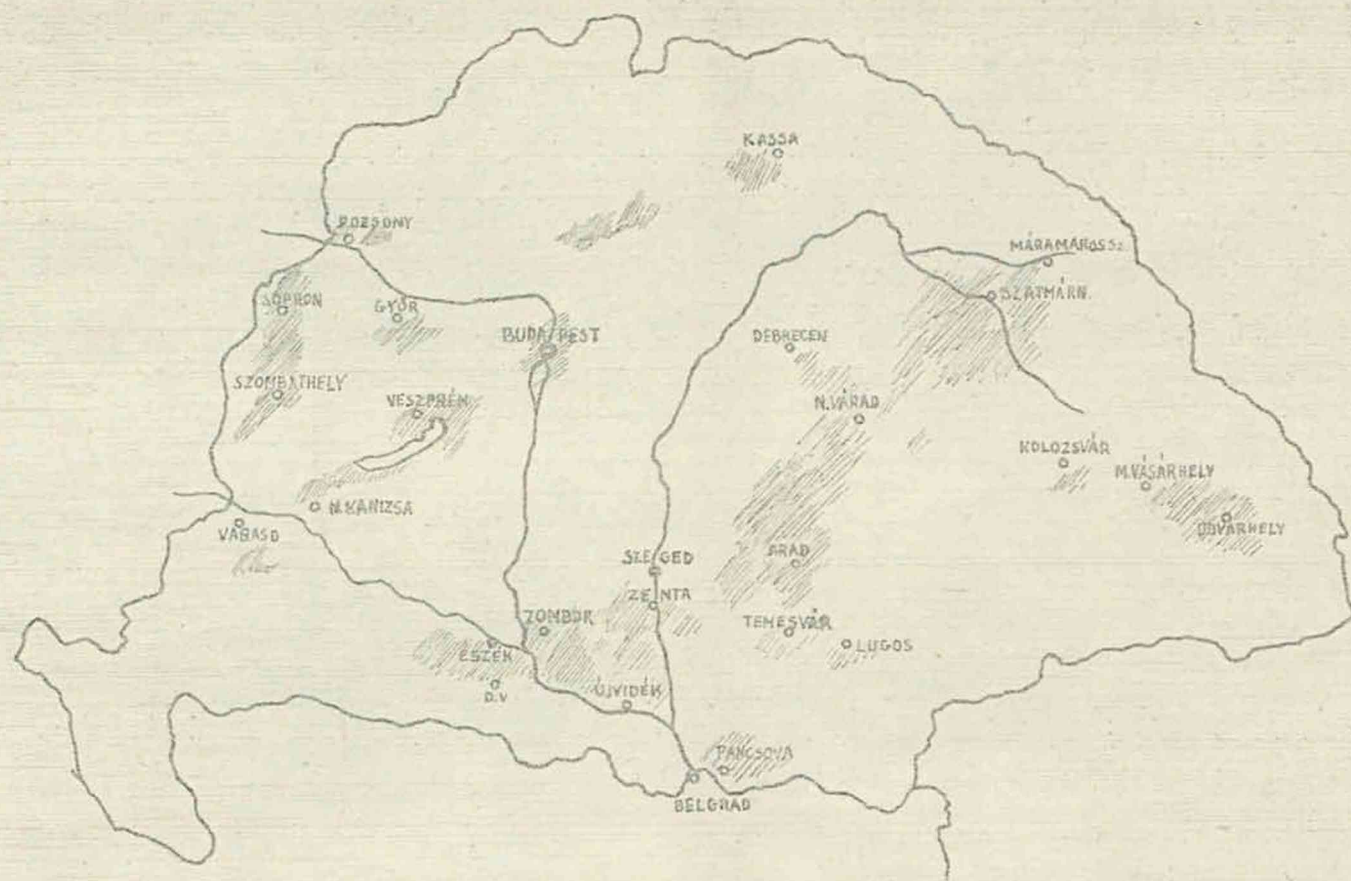
171. Visszaemlékezések (131.o.) és Bognár... (131.o.)

172. Az 1935-ös brazíl népfrontos kísérletről, az Aliança

Nacional Libertadora mozgalomról lásd: Horváth: Az 1935-ös brazíliai népfront kérdéséhez, és Anderle: Munkásmozgalom... (289-292.o.)

- 173. Visszaemlékezések (128.o.) - Csipak Péter
- 174. Párttörténeti Archívum - 651.f. -2/1933. 1-2232
- 175. Párttörténeti Archívum - 651.f. 2/1932. 5-2194
- 176. Párttörténeti Archívum - 651.f. 2/1933. 5-4040
- 177. OL.K.63./1937 - 9/1-825. "Kommunizmus Dél-Amerikában" c.
- 178. Anderle: Nemzettudat... (252-253.o.)
- 179. OL.K.428. 1934/719.-1938. április 9-i jelentés.
- 180. OL.K.71. I/6. 1939-22608
- 181. A magyar bencések 50 éve Brazíliában (9.o.)
- 182. Confessio 1986/3. (124.o.)
- 183. OL.K.71.I/6. 1941-26698/1940.
- 184. Szabad Magyarság, 1945. december (357.o.) "Brazíliai magyar tükör" c.

A Braziliába kivándorolt magyarság származási térképe.
A piros foltok sűrűsége a jelzett tájakról Braziliába
elvándorolt magyarok számához viszonylik.

MAGYAR TELEPÜLÉSEK ÉS SZÓRVÁNYOK
BRAZILIÁBAN.

18/24

13

11.

